

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Õiguse ajaloo õppetool

Katrin Kiirend

CAPITIS DEMINUTIO

Magistritöö

Juhendaja *dr.iur.* Hesi Siimets-Gross

Tartu

2012

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1. <i>Capitis deminutio</i> instituudi olemus.....	7
1.1. <i>Capitis deminutio</i> mõiste.....	7
1.1.1. <i>Capitis deminutio</i> mõiste päritolu.....	7
1.1.2. <i>Capitis deminutio</i> mõiste tõlkimine.....	9
1.2. <i>Capitis deminutio</i> astmed.....	12
2. <i>Capitis deminutio</i> viisid.....	16
2.1. <i>Capitis deminutio</i> maxima viisid.....	16
2.1.1. Vaba isiku orjastamine 12-tahvli seaduste järgi.....	16
2.1.2. Vabaduse kaotamine klassikalisel ajastul.....	17
2.1.2.1. Alistunud vaenlased (<i>dediticii</i>).....	18
2.1.2.2. Naiskodaniku lubamatu kooselu võõra orjaga.....	20
2.1.3. Vabaduse kaotamine Justinianuse õiguse järgi.....	21
2.1.3.1. Orjastamine karistusena kuritegude eest.....	22
2.1.3.2. Tänamatus patrooni suhtes.....	23
2.1.3.3. Kokkulepe enda orjaks müümisel.....	25
2.2. <i>Capitis deminutio media (minor)</i> viisid.....	26
2.2.1. Kodakondsuse kaotamine klassikalisel ajastul.....	26
2.2.2. Kodakondsuse kaotamine Justinianuse õiguse järgi.....	27
2.3. <i>Capitis deminutio minima</i> viisid.....	29
2.3.1. Pere muutus 12-tahvli seaduste järgi.....	29
2.3.2. Pere muutus klassikalisel ajastul.....	30
2.3.2.1. Adopteerimine magistraadi ees.....	31
2.3.2.2. Adrogeerimine.....	32
2.3.2.3. Abiellumine <i>cum manu</i>	33
2.3.2.4. <i>Emancipatio</i>	34
2.3.2.5. <i>Mancipatio</i> ja <i>manumissio</i>	36
2.3.3. Peremuutus Justinianuse õiguse järgi.....	40
3. <i>Capitis deminutio</i> määratlemine.....	42
3.1.1. Erinevate <i>capitis deminutio</i> astmete ühisosa.....	42
3.1.2. Muudatused perekondlikes suhetes.....	42
3.1.2.1. <i>Capitis deminutio</i> mõju agnaatilisele sugulusele.....	42

3.1.2.2. <i>Capitis deminutio</i> mõju isavõimule.....	45
3.1.3. <i>Capitis deminutio</i> mõju varalistele suhetele	45
3.1.4. Isikuga väga tihedalt seotud varalised õigused.....	47
3.2. <i>Capitis deminutio</i> piiritlemine sarnastest protseduuridest.....	48
3.2.1. Orja vabastamine või mittekodanikule kodakondsuse andmine.....	49
3.2.2. Saarele pagendamine <i>relegatio</i> -protseduuriga.....	50
3.2.3. Saamine Jupiteri preestriks või Vesta neitsiks.....	51
3.2.4. Sõjas vaenlase kätte vangi langemine.....	53
3.2.5. Kolimine kolooniasse.....	54
3.2.6. Muudatused peresidemetes.....	55
3.2.6.1. Täielik ja mittetäielik adopteerimine.....	55
3.2.6.2. Mitteabielulisel eesmärgil tehtud <i>coemptio</i> ja abielu <i>sine manu</i>	56
3.2.6.3. <i>Legitimatio, diffarreatio, remancipatio</i>	56
Kokkuvõte.....	59
<i>Capitis deminutio. Summary</i>	65
Kasutatud materjal.....	72

Sissejuhatus

Just muistsest Roomast on alguse saanud mitme tänapäeval tuntud õigusharu (näiteks võlaõiguse) areng ja üsna palju on sealt kas vahetult või ehk veidi muutunud kujul tänapäeva üle võetud. Eriti tugevad on Rooma õiguse mõjud mandriuroopalikus õiguskultuuris. Siiski olid inimeste maailmanägemus ja ühiskonnateooriad muistses Roomas üsna erinevad sellest, millega oleme harjunud tänapäeval. Nii oli ka rooma eraõigus kohati vägagi erinev tänapäevasest – eksisteeris mitmeid institutsioone, mis on tänapäevaks unustuse hõlma vajunud, mida ei peeta inimõigustega kooskõlas olevaks või mille järgi pole lihtsalt enam vajadust. Üheks selliseks tänapäeval tundmatuks institutsiooniks on ka *capitis deminutio*. *Capitis deminutio* oli õiguslik protseduur, mille läbitegemisega võis isik kaotada kas vabaduse (*capitis deminutio maxima*), kodakondsuse (*media*) või muuta perekonda (*minima*). Kuigi *capitis deminutio*'t tänapäeval enam ei esine, pole selle uurimine siiski tarbetu, kuna Roomas mõjutas see kõiki õigusvaldkondi. Rooma võlaõiguse erisuste mõistmine on ilma *capitis deminutio*'st midagi teadmata keeruline ja perekonnaõigusest arusaamine võib osutuda võimatuks. Samuti võib selle õigusinstituudi tundmine osutuda tänapäevalgi vajalikuks kultuuriliseks taustateadmiseks, mis aitab mõista mõningaid päevapoliitilisi arvamused.¹ *Capitis deminutio* kui õigusinstituudi olulisusest hoolimata pühendab Eesti õigusteaduskondade üliõpilaste peamine õpik „Rooma eraõiguse alused“ sellele vaid ühe lehekülje², veidi põhjalikumalt käsitleb teemat Bonfante³. Võõrkeelte oskajale on kättesaadavad inglise-, vene- ja saksakeelsed teosed, kuid ka sealt on kompaktselt käsitlust pea võimatu leida. Vajalik info ei ole õpikutes alati süstematiseeritud eraldi peatükki, vaid pillutatud erinevate peatükkide vahel laiali. Eraldi peatüki olemasolul on see aga pealiskaudne ega anna *capitis deminutio* olemuse ja tagajärgede kohta kuigi detailset informatsiooni. Jääb mulje nagu poleks peetud kuigi vajalikuks sellesse teemasse süveneda.

¹ Ühiskonnakriitilised blogipostitused, kus USA-s toimuva seletamiseks on tõmmatud paralleele *capitis deminutio maxima*'ga. Nt Shundrallah. *Capitis deminutio Maxima, Media, Minima* - JOHN DOE, John DOE, John Doe. Blogiartikkel kättesaadav internetist <http://shundrallah.blogspot.com/2011/03/capitis-deminutio-maxima-media-minima.html> ja Cristian, Arthur. *Capitis Diminutio Maxima (Name in ALL CAPITALS)* - important information. Blogiartikkel kättesaadav internetist <http://loveforlife.com.au/content/08/10/26/capitis-diminutio-maxima-name-all-capitals-important-information>, (pealkirjade kirjaviis muutmata).

(Käesoleva magistritöö autor ei toeta viidatud blogipostitustes esitatud seisukohti. Need on siin esitatud vaid teemakohaste näidetena.)

² Ilus, Elmar. *Rooma eraõiguse alused*. Tallinn: Ilo Print 2000, lk 76.

³ Bonfante, Pietro. *Rooma õiguse ajalugu*. Tartu: Akadeemiline koperatiiv 1930, eelkõige lk 141-143, üksikuid viiteid on ka mujal.

Goudy kirjutas juba 1897. aastal, et kuigi *capitis deminutio*'t on uuritud läbi ja lõhki ja selle erinevaid aspekte on väga palju arutatud, pole mingisuguse ühtse teooriani siiski veel jõutud.⁴ Nüüd, 115 aastat hiljem, on pilt teadusmaastikul samasugune. Pakutakse välja erinevaid hüpoteese ja variante, kuid süstematiseeritud, kindlat, ühtset ja üldiselt tunnustatud teooriat pole. Sarnaselt Henry Goudy ajale põhjustab enim erimeelsusi *capitis deminutio minima*, mistõttu olen sellele ka veidi rohkem tähelepanu pööranud. Üksmeelsemad on seisukohad *capitis deminutio maxima* ja *media* osas, kuid mitmeid ebaselgusi ja vastuolusid esineb ka nende mõistmisel.

Kõigi *capitis deminutio*'ga seonduvate aspektide põhjalik käsitlemine ületaks kaugel magistritöö mahu ja eesmärgi, mistõttu olen käesolevas töös tähelepanu pööranud vaid kõige põhilisemale. Töö on jagatud kolmeks suuremaks osaks. Esimene peatükk on teatud määral sissejuhataja ja seetõttu ka lühem kui teised. Selles vaadeldakse *capitis deminutio* olemust ning püütakse leida sobiv tõlkevaste. Eesti keeles pole erialase kirjanduse vähesuse tõttu sobivat tõlkevastet välja kujunenud. Inglise- ja vene keeles on kasutatud erinevaid tõlkevasteid, kuid alati ei iseloomusta need piisavalt *capitis deminutio* erinevate astmete ja viiside spetsiifikat. Sobiva tõlkevaste leidmine muudab aga erialase teksti lugeja jaoks arusaadavamaks.

Teises osas analüüsitakse lähemalt *capitis deminutio* kolme astme alla liigituvaid üksikuid viise. Käesolevas töös olen *capitis deminutio* puhul mõistet „aste (astmed)“ kasutanud *capitis deminutio* kolme suurt osa – *maxima*'t *media*'t ja *minima*'t kirjeldades. Mõiste „viis (viisid)“ tähistab mõne *capitis deminutio* astme üksikuid toimumise protseduure. Sekundaarkirjanduses on enim käsitletud *capitis deminutio minima* viise. Üksmeel puudub nii selles, kui palju oli *capitis deminutio minima* erinevaid viise, kui ka selles, milliseid protseduure *capitis deminutio minima* viisideks nimetada. Kõige üksmeelsemalt nimetavad sekundaarkirjanduse autorid *capitis deminutio minima* viisiks *adrogatio*'t,⁵ kuid peaaegu üldse pole uuritud G.1.162 tulenevat võimalust *emancipatio* ja *adoptio* protseduuriga mitteseotud *mancipatio* ja *manumissio capitis deminutio minima* viisina käsitlemiseks. Täielikku selgust pole ka *capitis deminutio media* ja *maxima* viiside osas, kus enim erimeelsusi põhjustavad kodakondsuse kaotamine kolooniasse kolimisel ja vabaduse kaotamine sõjas vaenlase kätte vangi langedes. Pole selge, kas nende protseduuride lugemine *capitis deminutio* viisideks on põhjendatud või mitte. Selle väljaselgitamiseks on käesolevas töös iga *capitis deminutio* viisi süvitsi analüüsitud ning välja toodud just selle viisiga õigusallikates ja sekundaarkirjanduses seonduvad probleemid.

⁴ Goudy, Henry. *Capitis deminutio* in Roman Law – Juridical Review 9, 1897, lk 132.

⁵ Kiirend, Katrin. *Capitis deminutio minima*. Bakalaureusetöö. Tartu: TÜ õigusteaduskond 2010 (Käsikiri Tartu Ülikooli õigusteaduskonna teabekeskuses), lk 15.

Capitis deminutio kui õigusinstituudi mõistmise seisukohalt on oluline välja selgitada kõiki kolme *capitis deminutio* astet ja nende erinevaid viise ühendavad tunnused ning seejärel leitud ühendavaid tunnuseid appi võttes analüüsida *capitis deminutio* viisidele sarnaseid protseduure, selgitamaks välja, kas need on ka *capitis deminutio* viisideks või mitte. See on töö kolmanda osa eesmärgiks.

Töö ülesehituses on järgitud traditsioonilist *capitis deminutio* astmete järjestust: esimesena *maxima*, seejärel *media* ja lõpuks *minima*. Kugi *capitis deminutio minima* läbiteinud isikute arv oli ilmselt oluliselt suurem kui *media* või *maxima* läbiteinute puhul, hõlbustab isiku õigusi rohkem mõjutanud protseduuride eelnev selgitamine *minima*'st aru saamist. Samuti on tegemist traditsioonilise järjestusega, millest lähtusid muistse Rooma juristid ning mida kasutatakse ka sekundaarkirjanduses. Võimalusel olen püüdnud edasi anda ka *capitis deminutio* ajalist arengut, tuues välja võimalikke *capitis deminutio* viise kolmel õiguse arenguperioodil: 12-tahvli seadustes, klassikalisel ajastul ja Justinianuse õiguses. 12-tahvli seadused kehtestati legendi järgi 450 või 451 eKr ja kehtisid, kuni püsis Rooma riik.⁶ Klassikalise ajastu all on käesolevas töös silmas peetud rooma õiguse klassikalist perioodi aastatel 82 eKr kuni u 250 pKr.⁷ Selle perioodi iseloomustamisel olen lähtunud Gaiuse (elas u 110-180 pKr) teosest „Institutsioonid“. Viimase perioodina olen käsitlenud Justinianuse õigust. Justinianuse õiguse puhul pole tegemist ühtse massiiviga, kuna Justinianuse Institutsioonid ja *Digesta* (mõlemad 533 pKr) kujutavad endast uutesse oludesse sobivat kokkuvõtet klassikalise ajastu õigusest, *Codex Iustiniani* (534 pKr) koondab hilisemast ajast pärinevaid seadusi ja *Novellae* (alates 535) uusi seadusi. Erinevustest hoolimata annavad need kõik edasi õiguslikku olukorda Justinianuse valitsemisajal.

Töös kasutasin eelkõige tuntumaid Rooma õiguse allikaid – 12-tahvli seadusi, Gaiuse Institutsioone, Justinianuse Institutsioone ja *Digesta*'t, kuid paralleelide tõmbamiseks olen viidanud ka teistele allikatele. Sekundaarkirjanduse puhul püüdsin kindlasti hõlmata emakeelse kirjanduse seisukohad. Võõrkeelseid teoseid püüdsin võimalikult mitmekesise käsitluse huvides valida erinevatest perioodidest. Rooma õigusallikatele viidates olen kasutanud üldtuntud lühendeid. Sekundaarkirjandusele viidates olen esmalt välja toonud täisviite ning hiljem esitanud vaid autori perekonnanime ja viidatava leheküljenumbri.

⁶ Bonfante, lk 99.

⁷ Siimets-Gross, Hesi. Rooma õigusteadeuse kujunemine ja õitseng. *Juridica* 2009/9, lk 628.

1. *Capitis deminutio* instituudi olemus

1.1. *Capitis deminutio* mõiste

1.1.1. *Capitis deminutio* mõiste päritolu

Mõiste *capitis deminutio* (mõnedes allikates ka *diminutio*⁸) päritolu pole täpselt teada. Tegemist võib olla väga vana õigusinstituudiga, mille päritolu läheb tagasi rooma õiguse algusaegadesse. Terminit *capitis deminutio* 12-tahvli seadustes ei mainita. Seal nimetatakse aga mõningaid protseduure, mis olid hilisemal ajal *capitis deminutio minima* viisideks (pereliikme vabastamine isa võimu alt *emancipatio*-protseduuriga, *cum manu* abielu) või võisid olla *capitis deminutio maxima* viisideks (käe pealepanek võlgnikule ja orjaks müümine karistusena mingi kuriteo eest).⁹ OLD andmetel on kirjasõnas esimene kord seda väljendit kasutanud Cicero (eluaastad 106 - 43 eKr) teoses *Topica*.¹⁰ Väga olulist informatsiooni sealne meile ei anna, kuna Cicero ei seleta lahti *capitis deminutio* kui sellise olemust. Ajaliselt järgmisena mainib Titus Livius (eluaastad 59 eKr – 17 pKr) *capitis deminutio* 't seoses kodanikuõiguste kaotamisega.¹¹

⁸ Oxford Latin Dictionary. Glare, P.G.W. (toimetaja). Oxford: Clarendon Press 1983. (edaspidi lühendatult OLD), lk 512 aktsepteerib mõlemat kuju.

Goudy maninib, et see, kas kasutada *deminutio* või *diminutio* on leksikograafiline küsimus (Goudy, lk 133).

Hiljem, James Muirheadi teose „Historical Introduction to the Private Law of Rome“ toimetaja lisas märgib Goudy, et ilmselt on *deminutio* vanem versioon, kuid seda ei saa kindlalt öelda. Gaius kasutab mõlemaid ning *deminutio* ja *diminutio* vahel ei olnud roomlastel mingit erinevust. (Muirhead, James. Historical Introduction to the Private Law of Rome. 2. väljaande toimetanud Henry Goudy. London: Adam and Charles Black 1899, lk 423).

Gaiuse Instituutsioonide venekeelses tõlkes (Институции : книги 1-4. Гай. под редакцией Л. Л. Кофанова, В. А. Савельева ; перевод [с латинского] Ф. Дыдынского. Москва: Российская академия наук, Институт всеобщей истории, Центр изучения римского права 1997) kasutatakse ladinakeelses tekstis *diminutio*, inglisekeelses (The Institutes of Gaius. Ladina keelne tekst Seckel and Kuebler, tõlge ja eessõna – W.M. Gordon ja O.F. Robinson, Oxford 1988) on ladinakeelses paralleeltekstis aga *deminutio*. Ilmselt on tõlgete aluseks võetud erinevad ladinakeelsed versioonid.

⁹ 12-tahvli seadused siin ja edaspidi: ladinakeelne tekst pärineb: Merike Soodla. Ladina keel juristidele. Tartu: Iuridicum 2000. Eestikeelne tõlge: Annus, Amar jt. Muinasaja seadusekogumike antoloogia. Tallinn: Varrak 2001.

¹⁰ OLD, lk 274.

¹¹ Titius Livius „*Ab Urbe condita*“ 22.60.15.: „[...] ; immo desiderate, dum patria est, dum cives eius estis: sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati iure civium, servi Carthaginensium facti.“ ([...] tõesti, võib soovida seni, kuni on veel kodumaa, kuni oleme veel kodanikud; siis on hilja soovida, kui oleme läbi teinud *capitis deminutio*, ilma jäänud oma kodanikuõigustest ja saanud kartaagolaste orjadeks.)

Ladinakeelne tekst väljaandest: Titius Livius *Ab Urbe condita*. Toimetaja Dorey, T.A. 1971 (väljaande muud andmed pole kättesaadavad) Kättesaadav internetist andmebaasi Brepolis vahendusel <http://clt.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/llta/pages/Toc.aspx>. Tõlkimisel abiks The History of Rome by Titus Livius. Translated from the Original with Notes and Illustrations by George Baker, A.M New York: Peter A. Mesier et al Vol. 3.

Ilmselt tuleb termin *capitis deminutio* sõnadest *caput ja deminutio*.¹² *Caput*'ile on väga palju erinevaid tähendusi, mh näiteks pea, inimene kui indiviid, inimese elu, tsiviilõigus.¹³ Goudy täpsustab, et see termin pärineb juba väga arhailisest ajast, kui riik oli alles sugukonnal põhinev organisatsioon. Eialgu tähendas *caput* kas isiku pead või isikut kui indiviidi ja sellest tulenevalt hakati seda mõistma kui üksikisiku vabadust ja õigusi riigis või perekonnas. Samuti tähistas *caput* ka isiku õigusi perekondlikus ja isiklikus sfääris, *agnatio*'st¹⁴ ja *gentilitas*'est¹⁵ tulenevaid õigusi.¹⁶ *Deminutio* tähendab vähendamise, väiksemaks tegemine.¹⁷

Capitis deminutio tähenduseks saab OLD andmetel kokku tsiviilõiguste kaotamine (*deprivation of civil rights*).¹⁸ Goudy arvates tähendas väljend *capitis deminutio* alguses alati ja ainult *caput*'i kaotamist, mitte selle vähenemist.¹⁹ Kaser defineerib *capitis deminutio*'t kui iga muutust, mille läbi isik kaotas oma koha mingi grupi liikmena.²⁰ Nii kaotas *capitis deminutio maxima* korral isik koha vabade inimeste hulgas, *media* korral kodanike hulgas ning *minima* puhul oma koha selle konkreetse agnaatilise perekonna liikmena. Sarnast seisukohta toetab Schulz. Tema järgi tähendas *capitis deminutio* algselt kindla isikute grupi vähenemist ühe liikme kaotamise läbi. Kui isik kaotas Rooma kodakondsuse, vähenes kodanike grupp ning kui nt isa andis võimualuse poja adopteerimiseks, kaotas perekond ühe liikme.²¹ Sellise paralleeliga tuleks minu hinnangul nõustuda. Kui adopteerimise puhul küll üks perekond sai pereliikme juurde, siis algne perekond kaotas selle inimese ning adrogeerimise²² puhul kadus üldse üks Rooma pere. Hiljem hakkas termin *capitis deminutio* Schulzi järgi viitama aga grupikuuluvuse kaotanud isikule endale ning tähendama tema seisundi halvenemist. Kuigi *capitis deminutio minima* kõikide viiside korral isiku seisund otseselt ei langenud ega halvenenud, jäi termin oma algsel kujul kasutusse.²³

¹² Goudy, lk 133.

¹³ OLD, lk 274. Siin on tsiviilõiguse all silmas peetud mitte õigusharu, vaid pigem Rooma kodanikule kuuluvat *ius civile*'st tulenevat subjektiivset õigust.

¹⁴ *Agnatio* ehk agnaatilise suguluse kohta vt ptk 3.1.1.1.

¹⁵ *Gentilitas* tähistab *gens*'i ehk sugukonna liikmeid ja nendevahelised sugulussuhted (OLD, lk 760).

¹⁶ Goudy, lk 133

¹⁷ OLD, lk 512.

¹⁸ OLD, lk 274.

¹⁹ Goudy, lk 133.

²⁰ Kaser, Max. Roman Private Law. London: Butterworths 1968, lk 64.

²¹ Schulz, Fritz. Classical Roman Law. Oxford: Clarendon Press 1954, lk 72.

²² Adopteerimise j kohta vt täpsemalt ptk 1.4.2.1 ja adrogeerimise kohta vt täpsemalt ptk 1.4.2.2.

²³ Schulz, lk 73.

1.1.2. *Capitis deminutio* mõiste tõlkimine

Suureks probleemiks on väljendile *capitis deminutio* õige tõlkevaste leidmine.²⁴ Erinevaid termineid on kasutanud nii allikatekstide inglise- ja vene keelde tõlkijad kui ka sekundaarkirjanduse autorid. Eestikeelsetes allikates on seda tõlgitud erinevalt. Ernst Eini poolt tõlgitud Pietro Bonfante õpikus „Rooma õiguse ajalugu“ pakutakse vastena välja õigusvõime kustumine (kaotamine).²⁵ Plu seletab *capitis deminutio*’t kui *status*’e muutust, mille käigus vana *persona* hävib.²⁶ Inglisekeelses kirjanduses kasutatakse enamasti mõisteid *loss of (civil) status*²⁷, *status-loss*²⁸ (staatuse kaotus) ja *change of (civil) status* ((tsiviil)staatuse muutus).²⁹ Võimalikud on ka segavariandid.³⁰ Oxford Latin Dictionary anab *capitis deminutio* puhul vasteks *deprivation of civil rights* (tsiviilõiguste kaotamine, tsiviilõigustest ilma jäämine).³¹ Venekeelsetes teostes on nt Pereterski³² ja Hutõz³³ kasutanud *утрата правоспособности* (õigusvõime kaotus), Pokrovski³⁴ jätkab samas vaimus, seletades *capitis deminutio*’t kui *уменьшение гражданской правоспособности* (tsiviilõigusvõime vähenemine). Dõdõdnski on Gaiuse Institutsioone vene keelde tõlkides kõigi *capitis deminutio* astmete kohta kasutanud väljendit *уменьшение правоспособности* (õigusvõime vähenemine).³⁵ Teisiti väljendab Bartošek, kes kasutab *изменение правового состояния римского гражданина* (Rooma kodaniku õigusliku seisundi muutus).³⁶

Mõiste *capitis deminutio* tõlkimisel on kaks probleemi. Esmalt tuleb lahendada küsimus, kas tõlkida *capitis* õigusvõimena (nii tõlgitakse teatud kontekstis ka *caput*), inglisekeelses tõlkes eelistatud staatusena või hoopis kuidagi kolmandat moodi. Paraku ei tähendanud õigusvõime

²⁴ *Capitis deminutio* tõlkimist (eriti *capitis deminutio minima* mõiste tõlkimist) on osaliselt ka varem käsitletud: Kiirend, Katrin. *Capitis deminutio minima*: Rooma õiguse allikad vs. senine uurimistraditsioon. – *Juridica* 2011/2, lk 140-141 ja Kiirend 2010, lk 6-12

²⁵ Bonfante, lk 141.

²⁶ Plu, lk 76.

²⁷ Borkowski, Andrew. *Textbook on Roman Law*. London: Blackstone Press 1994, lk 86, 181 ja 295.

²⁸ Gordon ja Robinson G.1.162 tõlkimisel.

²⁹ Nt Lee, Robert Warden. *Elements of Roman Law*. London: Sweet & Maxwell 1956., lk 85 ja 219.

Samuti on nii tõlgitud D.38.17.1.8 väljaandes: *The Digest of Justinian*. Alan Watson (toim). Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1985.

³⁰ Nt Borkowski, lk 86 ja 90 kasutab nii *change of status* kui ka *loss of status*.

³¹ OLD, lk 274.

³² Перетерский, И. Римское частное право: [учебник /... и др. ; под редакцией И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского]. Москва: Юрист 1948, lk 120.

³³ Хутыз, Мурбек. Римское частное право. Москва : Былина 1997, lk 51.

³⁴ Покровский, И.А. История Римского Права. Издание 3-е. 1917. ptk 50 (muud andmed, sh leheküljenumbriid pole kättesaadavad). Kättesaadav internetis <http://www.allpravo.ru/library/doc2527p0/instrum3503/item3583.html>, kasutatud 10.02.2012.

³⁵ Дыдынский G 1.158-163 tõlkimisel.

³⁶ Бартошек, Милан. Римское право: понятия, термины, определения. Москва: Юридическая литература 1989, lk 6.

muistses Roomas päris sama, mis tänapäeval ning termini staatus kohta pole teada, kas ja millises kontekstis roomlased seda kasutasid. Seetõttu on mõlemat käesolevas töös välditud. Nimetatud probleemi on juba sekundaarkirjanduses veidi käsitletud³⁷ ning selle pikem analüüs nõuaks väga sügavat ja põhjalikku uurimist, mis väljub käesoleva magistritöö piiridest. Eelpool toodud põhjustel sellel probleemil käesolevas töös pikemalt ei peatuta.

Teiseks probleemkohaks on *deminutio* tõlkimine. Nagu alapeatükis 1.1.1. viidatud, oleks *deminutio* kõige täpsem sõna-sõnaline tõlge vähendamine või väiksemaks tegemine. Samas on Schulz rõhutanud, et arvestades *capitis deminutio* instituudi ajas muutumist oleks selline sõna-sõnaline tõlge sobilik vaid väga varase perioodi iseloomustamiseks.³⁸ Eelpool toodud võõrkeelsete tõlkevastete näidetes on *capitis deminutio* enamasti tõlgitud millegi kaotusena, millestki ilma jäämisena, kuid vahel ka lihtsalt muutusena. Seega on oluline välja selgitada, kas *capitis deminutio* tähendab millegi kaotamist, senisest positsioonist ilma jäämist ja seega automaatselt isiku olukorra halvenemist või hoopis lihtsalt muutust, mis võib olla ka neutraalne või isegi paremuse poole.

Capitis deminutio maxima puhul tundub õiguste kaotamine või senisest seisundist ilma jäämine täiesti sobiva tõlkena. On ju vabadust läbi ajaloo peetud inimese kalleimaks varaks ja sellest ilma jäämine on millegi väga suure ja olulise kaotamine. Nii ka Roomas, kus *capitis deminutio maxima* puhul kaotas inimene kõik peale elu – ta jäi ilma nii vabadusest, perekonnast, senisest positsioonist suguvõsas kui ka oma varandusest. Ka vabade inimeste grupp vähenes ühe isiku võrra, kuna vabu inimesi oli nüüd ühe võrra vähem. *Capitis deminutio media* läbi tegemisega kaotas senine täieõiguslik Rooma kodanik nii kodakondsuse kui ka kõik muud sellega kaasnevad õigused, nt õiguse olla valitud riigiametitesse või hääletada. Samuti vähenes Rooma kodanikkond ühe liikme võrra. Seega toimus isikul ilmselge õiguste kaotus ning väljendite „kodakondsuse kaotus“ või „vabaduse kaotus“ kasutamine on igati põhjendatud.

Probleemid ilmnevad siis, kui püüda sama süsteemi järgides tõlkida *capitis deminutio minima*'t. Sel juhul ei toimunud isiku jaoks alati silmnähtavat seisundi halvenemist. Isik liikus küll ühelt positsioonilt teisele, kuid ei kaotanud mingeid väljapaistvaid ühiskondlikke õigusi. Näiteks ei mõjutanud Inst 1.16.3 kohaselt perekonna muutus isiku õigust saada valitud senaatoriks. Samuti

³⁷ Siimets-Gross, Hesi. Die Ausdrücke status libertatis, civitatis und familiae. Savignys berechtigter Kritik an den neueren Juristen? Corbino, Alessandro; Humbert, Michel; Negri, Giovanni (Toim.). Homo, caput, persona. La costruzione giuridica dell'identità nell'esperienza romana. Dall'epoca di Plauto a Ulpiano. Pavia 2010, lk 217-245; Kiirend 2011, lk 140.

³⁸ Schulz, lk 72.

ei pruukinud peresisene muutus alati viia seisundi halvenemiseni. Näiteks alaealise võimualuse lapse adopteerimisel³⁹ ei vähenenud adopteeritava iseseisvus ning *emancipatio*⁴⁰ puhul sai isik hoopis õigusi juurde. Seega ei ole mõiste „kaotamine“ *emancipatio* ja *adoptio* puhul kohane. Fakti, et *emancipatio* ja *adoptio* ei tähendanud isiku olukorra halvenemist või õiguste kaotust, on mainitud ka sekundaarkirjanduses.⁴¹ Kuigi *capitis deminutio* teiste astmete puhul võib ehk tõesti alati rääkida isiku olukorra halvenemisest ja seega muutusest negatiivses suunas, ei ole kaotamine, hävimine ja halvenemine kõige sobivamad sõnad *capitis deminutio minima* iseloomustamiseks.

Siiski tähendas ka *capitis deminutio minima* kaotust või ilmajäämist – isik jäi ilma oma senisest grupikuuluvusest (perekonnast) ning tema senine grupp (perekond) vähenes ühe liikme võrra. Kui *capitis deminutio maxima* või *media* puhul muudatus grupikuuluvuse kaotamisega piirduski ning kaotamine oligi isikuga toimunud muudatuse olemuseks, siis *minima* puhul järgnes kaotamisele ka teine aste – muudatus. Isik sai kaotatud pere asemel endale uue, mis nt *emancipatio* korral võis olla vaid üheliikmeline. Kuna perekonna kaotus tähendaks eesti keeles ka perekonnast kui sellisest lõplikult ilma jäämist, siis ei sobi selline termin mitmetimõistetavuse tõttu *capitis deminutio minima* tõlkevasteks. Senise pere kaotus oleks tähenduse poolest sobivam, kuid on liiga pikk ja kohmakas. Seetõttu olen käesolevas töös *capitis deminutio minima* vastena kasutanud väljendit pere muutus (perekonna muutus), kuna see rõhutab just muutust perekondlikes sidemetes, pere vahetust. Sellist tõlkevarianti toetab ka D.4.5.11 lõpuosa⁴²:

D.4.5.11: „/.../familia tantum mutatur/.../“ (...ainult perekond muutub).

Eelnevast tulenevalt pean põhjendatuks tõlkida *capitis deminutio maxima* eesti keelde kui vabaduse kaotus, *capitis deminutio media* kui kodakondsuse kaotus ning *capitis deminutio minima* kui pere või perekonna muutus.

³⁹ Võimualuse pereliikme adopteerimise kui *capitis deminutio minima* viisi kohta vt täpsemalt ptk 2.3.2.1

⁴⁰ *Emancipatio*-protseduuri kui *capitis deminutio minima* viisi kohta vt täpsemalt ptk 2.3.2.4.

⁴¹ Nicholas, Barry. An Introduction to Roman Law. Oxford 1991, lk 96; Перетерский, lk 121; Lee, lk 76.

⁴² Siin ja edaspidi on *Digesta* ladinakeelne tekst pärit väljaandest *Corpus Iuris Civilis* toim. Paulus Krueger ja Theodorus Mommsen Berliin 1889. Tõlkimisel abiks The Digest of Justinian. Alan Watson (toim), Philadelphia 1985 ja Дигесты Юстиниана = *Digesta Iustiniani*. [перевод с латинского]. Москва 2002-2004.

1.2. Capitis deminutio astmed

Capitis deminutio kolme astet tunti nii klassikalisel kui ka Justinianuse ajal. OLD andmetel mainibki kolme *capitis deminutio* astet esimesena Gaius.⁴³ .

G.1.159.: „*Est autem capitis diminutio prioris status permutatio: Eaque tribus modis accidit: Nam aut maxima est capitis diminutio aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima.*“ (*Capitis deminutio* on eelmise seisundi muutus,⁴⁴ mida on kolme liiki. On suurim, väiksem, mida nimetatakse ka keskmiseks, ja väikseim *capitis deminutio*.)⁴⁵

Seega tähendab *capitis deminutio* muutust isiku senises olukorras. *Capitis deminutio* erinevate astmete sisu on lahti kirjutanud Paulus:

D 4.5.11. „*Capitis deminutio nis tria genera sunt, maxima media minima: tria enim sunt quae habemus, libertatem, civitatem, familiam. Igitur cum omnia haec amittimus, hoc est libertatem et civitatem et familiam, maximam esse capitis deminutio nem: cum vero amittimus civitatem, libertatem retinemus, mediam esse capitis deminutio nem: cum et libertas et civitas retinetur, familia tantum mutatur, minimam esse capitis deminutio nem constat.*“ (On kolme liiki *capitis deminutio*'t: suur, keskmine ja väike, nagu on ka kolm neid, mis meil on: vabadus, kodakondsus ja perekond. Kui me kaotame need kõik - vabaduse, kodakondsuse ja perekonna, siis on see *capitis deminutio maxima* ehk suurim muutus; kui me kaotame kodakondsuse, aga säilitame vabaduse, leiab aset *capitis deminutio media* ehk keskmine muutus; ja kui vabadus ja kodakondsus säilivad, kuid ainult perekondlik positsioon muutub, on see väikseim muutus ehk *capitis deminutio minima*.)

Eelneva põhjal saab eristada kolme *capitis deminutio* astet:

1. *Capitis deminutio maxima*, mis tähendas vabaduse kaotust ja seega muutumist orjaks;
2. *Capitis deminutio media*, mis oli kodakondsuse ja sellest tulenevate õiguste kaotamine;

⁴³ OLD, lk 274 ja 512.

⁴⁴ Inglise keelde on siin tõlgitud „kui üks staatus vahetub teisega“ (Gordoni ja Robinsoni tõlge *The Institutes of Gaius*. Ladina keelne tekst Seckel and Kuebler., tõlge ja eessõna – W.M. Gordon ja O.F. Robinson, Oxford 1988), vene keeles on jäädud originaalilähedasema „eelmise seisundi muutus“ juurde (F. Dödönski tõlge).

⁴⁵ Gaiuse institutsioonide tekst siin ja edaspidi: *The Institutes of Gaius*. Ladina keelne tekst Seckel and Kuebler, tõlge ja eessõna – W.M. Gordon ja O.F. Robinson, Oxford 1988.

3. *Capitis deminutio minima*, mis tähendas muutusi perekonnas, senise agnaatilise perekonna kaotamist ja uue asemele samist.

Isik ei pidanud alati tegema läbi kõiki neid muudatusi. Väiksem muudatus võis aset leida ka ilma suuremata. Nii näiteks oli võimalik kaotada senine perekond, kuid vabadus ja kodakondsus säilisid. Küll aga ei olnud võimalik mõne suurema muudatuse läbi tegemine ilma väiksemateta, s.t suurema muudatusega kaasnesid automaatselt väiksemad. Vabaduse kaotamisega kaasnes ka kodakondsusest ja perest ilma jäämine. Kodakondsuse kaotamisel säilis küll isiku vabadus, kuid lõppesid tema senised agnaatilisel sugulusel põhinevad peresuhted.

Capitis deminutio kolme astet ei eristatud rooma õiguse algusest alates.⁴⁶ Pole aga täiesti selge, kas väga varasel ajal oli *capitis deminutio* ühe- või kaheastmeline. Muirhead mainib, et algselt oli *capitis deminutio* ühtne ning ilma astmeteta.⁴⁷ Bucklandi andmetel mainib Cicero ainult ühte *capitis deminutio*'t. Teoses *Topica* ei erista ta *capitis deminutio* erinevaid astmeid ning kohaldab seal seda mõistet juhtudele, mis hiljem olid *capitis deminutio minima*.⁴⁸ Selle käsitlusega tuleb nõustuda. *Topica* IV.18⁴⁹ mainib Cicero naise abiellumist ning *Topica* VI.29⁵⁰ puutub sugukonnaliikmeid. Siiski ei saa ainult *Topica* põhjal teha järeldust, nagu oleks Cicero ajal *capitis deminutio*'ks peetud ainult *capitis deminutio minima* alla kuuluvaid protseduure. *Topica* ei olnud mitte õigusteaduse õpik, vaid õpetus argumenteerimisest ja kõne pidamisest. Cicero eesmärgiks oli siinkohal tuua näiteid argumentidest, mitte esitada ülevaadet *capitis deminutio* astetest ja viisidest. Samuti peab ka Buckland võimalikuks, et Cicero võis nimetatud peremuutuse juhtumitega samaväärseks pidada ka mõningaid vabaduse või kodakondsuse kaotamise juhtumeid, kuid kindlaid tõendeid selle kohta pole.⁵¹

⁴⁶ Buckland, W.W. Text-Book of Roman Law: From Augustus to Justinian. 3rd edition. Cambridge: University Press 1963; lk 135-136; Goudy, lk 132-133.

⁴⁷ Muirhead, lk 122.

⁴⁸ Buckland, lk 135.

⁴⁹ Cicero, *Topica* IV.18: „*Ab adiunctis: Si ea mulier testamentum fecit quae se capite nunquam deminuit [...].*“ (Täiendusena: „Kui naine, kes ei ole kunagi abielludes läbi teinud *capitis deminutio*'t, teeb testamendi [...])

⁵⁰ Cicero, *Topica* VI. 29: „*Itemque ut illud: „Gentiles sunt qui inter se eodens nomine sunt. Non est satis. „Qui ab ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. „Quorum maiorum nemo seruitutem seruiuit. Abest etiam nunc. „Qui capite non sunt deminutio. Hoc fortasse satis est. [...]*“ (Järgmisena: „Sugukonna liikmed* on need, kellel on üksteisega sama nimi.“ Sellest ei piisa. „Ja kes on vabana sündinud.“ Ka sellest veel ei piisa. „Kelle ükski esivanem pole olnud orja seisundis.“ Midagi on veel puudu. „Kes ei ole kunagi läbi teinud *capitis deminutio*'t.“ Sellest ilmselt piisab.[...])

*Nt Ein tõlgib eesti keelde *gens* sugukonnana ning *gentiles* kui sugukonna täieõiguslikud liikmed (Bonfante lk 57 ja 59). OLD andmetel on *gens* Rooma klann või grupp perekondi, kes kannavad sama nime (OLD, lk 759) ning *gentilis* on sama *gens*'i liige, sellest *gens*'ist pärinev isik (OLD, lk 760).

⁵¹ Buckland, lk 135.

Kaser leiab, et algselt oli *capitis deminutio* kaheosaline ning *capitis deminutio magna* tähistas *civitas*'e ehk kodanikuõiguste ja vabaduse kaotust ja *capitis deminutio minor* puudutas perekondlikke suhteid ning tähistas isiklike õiguste ja iseseisvuse kaotust.⁵² Ka *Digesta*'s on kohti, kus eristatakse ainult suuremat ja väiksemat *capitis deminutio*'t (*magna* ja *minor*), nt D.38.16.1.4⁵³ ja D.38.17.1.8.⁵⁴ Suurem *capitis deminutio* tähendab seal ilmselt kodakondsuse või vabaduse kaotust ja väiksem muudatust perekonnas. Buckland ja Goudy põhjendavad *capitis deminutio* algset kaheastmelisust sellega, et väga varasel ajal ei saanud olla vaba ilma kodanikuõigusi omamata.⁵⁵ Goudy selgitab (toetudes osaliselt Mommsenile⁵⁶), et kogu kodanikkonna kohta kasutatud mõiste *civitas* tähistas isiku õigust olla vaba Rooma ühiskonna liikmena ja isikute võimet teostada kodakondsusest tulenevaid õigusi. Kui isik kaotas oma kodakondsuse, kaotas ta ka vabaduse.⁵⁷ Väga varasel ajal ei tunnistanud *ius gentium*'it *ius Romanorum*'i osana, mistõttu ei saanud eristada lihtsalt vabu ja kodanikke.⁵⁸ Seisukohta, et *ius gentium*'it alguses ei eksisteerinud ning ainus õigus oli *ius civile*, mainib ka Jolowicz. Nii nt ei tunnustatud algselt mitte-roomlaste õigust asju omada ja roomlased vaatasid nende omandit kui peremehetuid asju.⁵⁹ Ka Bonfante mainib, et väga varasel ajal ei tunnistanud roomlased välismaalaste õigusvõimet ega andnud neile ka õiguskaitset.⁶⁰ Siiski kahtleb Jolowicz selles, kui palju sellist tema hinnangul barbaarset ja kaubanduslikku suhtlemist takistavat õiguslikku teooriat praktikas rakendati. Igatahes oli juba aastaks 509 eKr sõlmitud leping Rooma ja Kartaago vahel, mis tagas kaubanduslikus sfääris roomlaste ja kartaagolaste õiguste võrdse tunnustamise. 242 eKr määrati juba spetsiaalne preetor tegelema välismaalastega seotud asjadega ning algas *ius gentium*'i kujunemine.⁶¹

Arutluskäiku, et algselt ei eristatud vabu ja kodanikke toetab minu hinnangul ka asjaolu, et 12-tahvli seaduses mainitakse küll mõningaid juhtumeid, millega kaasnes vabaduse kaotamine või

⁵² Kaser, Max. Das Römisches Privatrecht. Handbuch der Altertumswissenschaft I. 1971. München: Beck, lk 272; Kaser 1968, lk 64.

⁵³ D.38.16.1.4 „[...]filius autem suus heres esse desinit, si capitis deminutione vel magna vel minore exiit de potestate. quod si filius apud hostes sit, quamdiu vivit nepotes non succedunt.“ ([...] poeg lakkab olemast *suus heres*, kui ta suurema või väiksema *capitis deminutio* läbitagemisega on võimu alt vabanenud.)

⁵⁴ D.38.17.1.8. „proinde sive quis ante delatam capite minuatur, ad legitimam hereditatem admittetur, nisi magna capitis deminutio interveniat, quae vel civitatem adimit, ut puta si deportetur.“ (Kui keegi on läbi teinud *capitis deminutio*, võib ta olla seadusjärgseks pärijaks, kui just ei ole toimunud suuremat *capitis deminutio* nagu kodakondsuse kaotus, näiteks siis, kui isik deporteeritakse.)

⁵⁵ Buckland, lk 135 ja Goudy, lk 133.

⁵⁶ Mommsen, Theodor. Römisches Staatsrecht III. Leipzig: Hirzel, 1887, lk 8.

⁵⁷ Buckland, lk 135 ja Goudy, lk 133.

⁵⁸ Goudy, lk 133.

⁵⁹ Jolowicz, H.F. Historical Introduction to the Study of Roman Law. Cambridge: Cambridge University Press 1932, lk 100-101.

⁶⁰ Bonfante, lk 141.

⁶¹ Jolowicz, lk 100-101.

perekonna muutus, kuid ei mainita kodakondsust või selle kaotamist. Muidugi on 12-tahvli seaduste puhul ka võimalik, et selle vastavad osad ei ole tänase päevani säilinud. Eelnevast järeldub, et ilmselt oli *capitis deminutio* väga varasel ajal kaheastmeline.

Alles klassikalisel ajastul kujunes välja *capitis deminutio* kolmikjaotus. Siis leiti, et *capitis deminutio media* jätab puutumata *ius gentium*'ist tulenevad õigused, hävitades ainult *ius civile*'st tulenevad.⁶² Justinianuse õiguses kolmikjaotus säilis, kuid seal kaotas *capitis deminutio* suuremas osas üldse oma praktilise tähenduse. Keiser Caracalla andis kodanikuõigused kõigile peregriinidele,⁶³ seega olid vabadus ja kodakondsus peaaegu sama ulatusega. Ka perekonna vahetust *manus*'e ja *mancipium*'i⁶⁴ kaudu enam ei kasutatud ning ka *emancipatio* ja *adoptio* toimumise vormid ja eesmärgid olid võrreldes Gaiuse ajaga täielikult muutunud.⁶⁵

Igal *capitis deminutio* astmel olid veel oma viisid, kuidas just selliste konkreetsete tagajärgedega *capitis deminutio* sai toimuda. Erinevate ajaperioodide õigusallikaid omavahel võrreldes näeme, et *capitis deminutio* iga astme toimumise viisid on aja jooksul muutunud,⁶⁶ mitmete protseduuride tähtsus on oluliselt vähenenud ning mõned ka kadunud. Samuti pole selge, kas kõik klassikalisel ajastul või Justinianuse ajal tuntud *capitis deminutio* viisid on selleks olnud Rooma õiguse algusest peale. Nt Goudy on arvamisel, et adrogeerimist⁶⁷ võib pidada kõige arhailisemaks väiksema *capitis deminutio* vormiks,⁶⁸ kuid Watson toob (ise kindlat seisukohta võtmata) teistele autoriele viidates välja mitmeid argumente ja käsitlusi, mis viitavad nagu polnuks adrogeerimine ja seni iseseisva naise abiellumine mehe võimu alla minekuga algselt olnud *capitis deminutio* viisideks.⁶⁹ Buckland arvab, et tänapäeval polegi enam võimalik kindlaks teha, kas algne *capitis deminutio* hõlmas kõiki või mõnda hilisemal ajal *capitis deminutio*'ks nimetatud protseduuri.⁷⁰ Bucklandi väitega tuleb nõustuda. Väga varase perioodi kohta on säilinud vähe kirjalikke ja tõsikindlaid andmeid, samuti muutus ka ühiskondlik korraldus oluliselt. Seetõttu ei peatuta käesolevas töös põhjalikult küsimusel, kas ja kui palju erines algne *capitis deminutio capitis deminutio*'st Gaiuse või Justinianuse ajal.

⁶² Goudy, lk 133; Buckland, lk 135; Kaser 1971, lk 272 ja Kaser 1968, lk 64.

⁶³ See toimus aastal 212 pKr. Kodanikuseisusest jäid Bonfante järgi nüüd välja vaid väga väikesearvulised grupid, nt mõned linnadeks organiseerumata piiriäärsed hõimud. (Bonfante, lk 321).

⁶⁴ Vt täpsemalt ptk 2.3.2.5.

⁶⁵ Goudy, lk 133. *Emancipatio* ja *adoptio* ajas muutumise kohta vt täpsemalt ptk 2.3.3. ja 3.2.6.1.

⁶⁶ Buckland, lk 135.

⁶⁷ *Adrogatio* kui *capitis deminutio minima* viisi kohta vt ptk 2.3.2.2.

⁶⁸ Goudy, lk 133.

⁶⁹ Watson, Alan. *The Law of Persons in the Later Roman Republic*. Oxford 1967, lk 88.

⁷⁰ Buckland, lk 135.

2. *Capitis deminutio* viisid

2.1. *Capitis deminutio maxima* viisid

2.1.1. Vaba isiku orjastamine 12-tahvli seaduste järgi

Võimalik, et algselt oli *capitis deminutio maxima* eelastmeks surmanuhtlusele. Colquhoun väidab, et vanema õiguse ajal ei olnud võimalik vabale kodanikule surmanuhtlust kohaldada ning selleks, et vaba inimest saaks kuriteo toimepanemise eest karistusena hukata, tuli ta enne orja seisusesse alandada.⁷¹ Kahjuks ei nimeta Colquhoun oma teooria puhul ühtegi allikat ega „vana seaduse/õiguse“ umbkaudsetki kehtimisega. Nii ei selgu, kas ta on oma teooria rajanud 12-tahvli seadustele või mingile muule allikale, mistõttu selle hüpoteesi täpsem kontrollimine muutub pea võimatuks. Iseenesest on tegu huvitava teooriaga, mis õiguse üldist arengut ning tänapäevani säilinud õigusallikaid silmas pidades võib ka tõele vastata. Nt 12-tahvli seaduste III tahvel sätestab mingi kuriteo (arvatavasti varastamise) ja tasumata võlgade korral kõigepealt karistusena orjastamise, millele järgneb teatud päevade pärast hukkamine. Ka Kaser mainib, et kui isikut karistati surmanuhtlusega, kaasnes sellega ka orjastamine.⁷²

12-tahvli seadustest ei leia terminit *capitis deminutio (maxima)*. Säilinud fragmentidest nähtub, et vaba inimese orjastamist kasutati hüvitisena täitmata võlakohustuste puhul või karistusena mingi kuriteo eest. G. 3.189 abil selgib, et selleks kuriteoks oli avalik vargus.

G.3.189: „*Poena manifesti furti ex lege XII tabularum capitalis erat. nam liber uerberatus addicebatur ei, cui furtum fecerat; utrum autem seruus efficeretur ex addictione an adiudicati loco constitueretur, ueteres quaerebant. [...] sed postea inprobata est asperitas poenae, et tam ex serui persona quam ex liberi quadrupli actio praetoris edicto constituta est*“ (12-tahvli seaduste kohaselt järgnes avalikule vargusele rangeim võimalik karistus. Vaba meest esmalt piitsutati ning seejärel määrati [magistraadi otsusega –*autori täiendus*] selle orjaks, kellelt ta varastas. Muistsed juristid vaidlesid aga selle üle, kas varas muutus tõepoolest orjaks või omandas ta orjasarnase seisundi [*nagu oli nt võlausaldajale välja antud võlgnikul – autori täiendus*]

⁷¹ Colquhoun, Patrick Mac Chombain De. A Summary of the Roman Civil Law. Illustrated by Commentaries on and Parallels from the Mosaic, Canon, Mohammedan, English, and Foreign Law. London: V. and R. Stevens 1849, lk 385.

⁷² Kaser 1968, lk 72.

*inglisekeelse tõlke põhjal*⁷³] hiljem aga peeti seda karistust sobimatult karmiks ja nii vaba meest kui orja karistati preetori edikti järgi neljakordse kahjuhüvitisega.)

Seega kaotas varguselt tabatud isik varasel ajal oma faktilise vabaduse. Tahvel III p 5 kohaselt oli võimalik teo toimepanijaga kokku leppida, kui aga kokkulepet ei saavutatud, peeti teda (varast) ahelais 60 päeva ja siis kas müüdi võõrsile (üle Tiberi jõe) orjaks või hukati.

Vabaduse kaotamist karistusena varastamise eest ükski allikas *capitis deminutio maxima* viisina otseselt ei nimeta, kuid seda on otsesõnu maininud kaks sekundaarkirjanduse autorit.⁷⁴ Samuti võib seda võimalikuks pidada ka mõnede teiste autorite puhul, kes on *capitis deminutio maxima*'t defineerinud lihtsalt kui vaba kodaniku orjastamist (täpsemaid viise välja toomata) ning orjastamise all nimetanud ka orjastamist karistusena tasumata võlgade ja varastamise eest.⁷⁵ Seega saab järeldada nagu oleks ka 12-tahvli seadustest pärinev vabaduse kaotamine avaliku varguse korral nende autorite hinnangul *capitis deminutio*. Polnud aga päris selge, kas isik muutus orjaks või omandas orjalähedase seisundi. Kuivõrd Rooma linna piires ei saanud üks roomlane teise ori olla, on loogilisem, et Rooma linna piires oli tegemist orjalähedase seisundiga. Kui aga 12-tahvli seaduste III p 5 nimetatud 60 päeva täis sai ning isik müüdi võõrsile, järgnes tegelik orjastamine. Hiljem asendus orjastamine aga neljakordse kahjuhüvitise tasumisega. Kaseri ja Bonfante järgi muutus orjastamine karistusena kiiresti haruldaseks ning umbes aastaks 400 eKr oli orjastamine karistusena varastamise eest asendatud leebemaga.⁷⁶

2.1.2. Vabaduse kaotamine klassikalisel ajastul

Gaiuse Institutsioonide kohaselt võis vabaduse kaotamine klassikalisel ajal toimuda kolmel viisil:

G.1.160 „*Maxima est capitis deminutio, cum aliquis simul et ciuitatem et libertatem amittit; quae accidit incensis, qui ex forma censuali uenire iubentur; quod ius p—|— [] ex lege —|—[] qui contra eam legem in urbe Roma do|micilium habuerint; item feminae quae ex senatusconsulto Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum quibus*

⁷³ Sama ka Lee, lk 81.

⁷⁴ Хутыз, lk 52 ja Stephenson, Andrew. A History of Roman Law: with a Commentary of the Institutes of Gaius and Justinian. Littleton: Little, Brown and Company 1912, lk 323.

⁷⁵ Nt Buckland, lk 135; Bonfante, lk 141 ja 140; Hunter, William Alexander; Cross, John Ashton. A Systematic and Historical Exposition of Roman Law in the order of a Code. London: Sweet & Maxwell 1903, lk 215 ja 169.

⁷⁶ Bonfante, lk 142; Kaser 1968, lk 72.

inuitis et denuntiantibus cum seruis eorum coierint” (*Capitis deminutio* on suurim, kui isik kaotab korraga nii vabaduse kui ka kodakondsuse. See juhtub nendega, kes hoiavad kõrvale tsensus⁷⁷ ja vastavalt tsensus regulatsioonile müüakse nad orjaks; [see reegel kohaldub ka alla andnud vaenlastele, kes Aelius-Sentiuse]⁷⁸ seaduse vastaselt asuvad elama Rooma; samuti naised, kes elavad orjaga kokku ilma orja omaniku loata, muutuvad Claudiuse algatusel vastu võetud Senati otsuse kohaselt ka ise selle omaniku orjaks.)

Sarnase seisukoha leiame ka Ulpianuselt Ulp.Tit.11.11 nimetab vabaduse kaotamise viisidena tsensus⁷⁹est kõrvale hoidmist ja vaba naise lubamatut kooselu orjaga.⁷⁹ Seega oli klassikalisel ajal *capitis deminutio maxima* võimalik järgmistel viisidel:

1. alistunud vaenlased (*dediticii*), kes asuvad Rooma elama;
2. naised, kes elavad ilma orja omaniku loata orjaga kokku.
3. karistusena tsensus⁸⁰est (rahvaloendusest) kõrvale hoidmise eest. See toimus viieaastase intervalliga. Iga perepea pidi üles kirjutama, mitu isikut kuulub tema majapidamisse ning milline on tema vara. Üleskirjutatud vara järgi sai kodanikud jaotada klassidesse, millest sõltus isikult nõutava sõjaväeteenistuse maht ja iseloom. Rooma kodanik kaotas vabaduse rahvaloendusest kõrvale hoidudes seetõttu, et rahvaloendusest kõrvale hoidmine võimaldas vältida sõjaväekohustuse täitmist.⁸⁰ Orjaks müümise protseduuri täpset kirjeldust pole mul õnnestunud leida ei allikatekstides ega ka sekundaarkirjanduses.

Kuigi Gaiuse Institusioonid seda otseselt ei maini, kasutati orjastamist klassikalisel ajal ka karistusena kuritegude eest. *Digesta*'s on vastavat karistust käsitledes tsiteeritud hilisklassikalises ajast pärinevaid juriste, nt D.48.19.8. tsiteeritakse Ulpianust (elas u 170 – 228 pKr).

⁷⁷ Tsensus on olemuselt rahvaloendus. See kujutas endast Rooma kodanike ja nende vara üleskirjutamist (OLD, lk 298).

⁷⁸ Nurksulgudes olev osa puudub originaaltekstist. Inglisekeelse tõlke autorid Gordon ja Robinson on selle taastanud järgmistel allikatel abiga: Inst 1.16.1; Tit.Ulp 11.11; Liv 1.44.1; Cic p Caec 34.99 ning G.1.27; G.1.84 ja G.1.91.

⁷⁹ Ulpianus „*Tituli ex corpore Ulpiani*“ Siin ja edaspidi väljaandest koost P. F. Girard & F. Senn. *Textes de droit romain*, I, Paris, 1967, pp. 414-449, n. 13

⁸⁰Hunter ja Cross, lk 169.

2.1.2.1. Alistunud vaenlased (*dediticii*)

Alistunud vaenlasteks loeti G.1.14 kohaselt neid, kes olid minevikus sõdinud Rooma riigi vastu, saanud sõjas lüüa ja seejärel alistunud. G.1.25-26 kohaselt oli sellesse klassi kuuluvate isikute vabadus kõige piiratum. Nad ei saanud teha testamenti ega polnud võimelised kellegi teise järelt midagi testamendi alusel pärima, samuti polnud neil mitte ühelgi viisil võimalik omandada Rooma kodakondsust. Neil oli isegi keelatud elada Rooma linnas või sellest 100 miili kaugusel.

G.1.27: „*Quin etiam in urbe Roma vel intra centesimum urbis Romae miliarium morari prohibentur; et si qui contra ea fecerint, ipsi bonaque eorum publice venire iubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma vel intra centesimum urbis Romae miliarium serviant neve umquam manumittantur; et si manumissi fuerint, servi populi Romani esse iubentur. Et haec ita lege Aelia Sentia comprehensa sunt.*“ (Neil [alistunud vaenlastel – autori täiendus eelmise allikakoha ja Gaiuse Instiutsioonide üldise süsteemi põhjal] on isegi keelatud asuda elama Rooma linna või sellest 100 miili kaugusele. Need, kes selle reegli vastu eksivad, pannakse avalikult müüki koos oma varandusega tingimusel, et nad ei teeni orjadena Rooma linnas või 100 miili kaugusel sellest ning et neid ei lasta kunagi vabaks. Kui nad siiski lastakse vabaks, saavad nendest Rooma rahva orjad. Nii sätestab Aelius-Sentiuse seadus.)

Seega võisid sõjas alla andnud vaenlased väga kergesti ilma jääda oma vähesestki vabadusest. Asudes Rooma linnast 100 miili raadiusesse, müüdi nad avalikult orjaks. Isegi vormikohase vabastamise korral ei saanud nad oma vabadust tagasi, vaid pidid orjateenistust jätkama. Siinkohal pole päris kindel, milline oli lubamatult vabastatud orjade õiguslik seisund pärast vabastamist ja taasorjastamist. G.1.27 kohaselt jäid nad orjadeks – *servi populi Romani*. Küsitav on, kas tähistusega *servi populi Romani* on silmas peetud riigi orje või eraisikute orje. Sellist terminit Gaius kusagil mujal ei kasuta, samuti ei leia sellist terminit ka enamikest sekundaarallikatest.⁸¹ Ilus kasutab seda tähistust eraisikute orjadest rääkides.⁸² Hunter ja Cross on vastupidi seisukohal, et just Rooma riigile kuuluvaid orje nimetati *servi populi Romani*.⁸³

⁸¹ Seline termin puudub OLD-is, seda ei maini ka muidu rohkelt ladina termineid kasutav Bonfante, samuti mitte ka Kaser, Jolowicz, Watson ega peaaegu ükski teine kasutatud autor. Ka andmebaas HeinOnline annab otsingule „*servi populi romani*“ ainult viis vastet. Kõigi puhul on tegemist G.1.27 tsitaatidega või viidetega nimetatud kohale (Interneti andmebaas HeinOnline kättesaadav aadressil <http://heinonline.org.ezproxy.utlib.ee/HOL/LuceneSearch?terms=%22servi%20populi%20romani%22&base=js&all=true&searchtype=advanced&submit=Go§ions=any&x=13&y=12&collection=journals> , otsing teostatud 24.04.2012)

⁸² „Orjapidamise põhivormiks oli orjade kuulumine üksikutele eraisikutele (*servi populi Romani*). Peale nende oli ka riigi orje – *servi publici* [...]“ (Ilus, lk 80).

⁸³ Hunter ja Cross, lk 311.

Samuti oleks loogilisem ja protseduuriliselt lihtsam, kui eraisiku poolt reeglite vastaselt vabastatud orjast oleks saanud nn riigi ori. Kui eraisik oli orja juba ostnud ja seejärel vabaks lasknud, tekib küsimus, millise eraisiku orjaks ta pärast vabaks laskmist muutus. Võimalik, et korraldati uus müük, aga seda Gaius ei maini. Ka Buckland on seisukohal, et G.1.27-ga vastuolus vabastatud orjadest said pärast vabaks laskmist riigi orjad.⁸⁴ Samuti leiab nii alg- kui ka sekundaarallikatest *servi populi Romani*'le sarnase termini *servi publici populi romani* (*servus publicus populi romani*), mis viitab üheselt avalikule orjale.⁸⁵ Seega on põhjendatum seisukoht, et *servi populi Romani* tähistab riigi orje.

Viidatud allikakohaga seondub ka teine probleem. G.1.160 alguses defineerib Gaius *capitis deminutio maxima*'t seeläbi, et isik kaotab korraka nii kodakondsuse kui vabaduse. *Dediticii*'del puudus aga Rooma kodakondsus ning G.1.26 kohaselt polnud neil võimalik seda isegi ühelgi moel omandada. Kuna *capitis deminutio maxima*'ga pidi isik definitsiooni kohaselt kaotama mh ka kodakondsuse ning *dediticii*'del kodakondsus puudus, tekib küsimus, kuidas on võimalik, et see protseduur on *capitis deminutio maxima* viisiks. Teine klassikalise ajastu jurist Ulpianus ei maini alistunud vaenlaste orjastamist *capitis deminutio maxima* viisina. Stephenson on ainus sekundaarkirjanduse autor, kes nimetab *dediticii*'de taasorjastamist *capitis deminutio maxima* viisina,⁸⁶ kuid sellele vastuolule ta tähelepanu ei pööra. *Capitis deminutio* oli *ius civile* instituut ning kohaldus oma definitsioonist tulenevalt ainult Rooma kodanikele. Vabade mittekodanike, (kellel polnud privileegi elada oma õiguse järgi) mh ka *dediticii*'de suhteid reguleeris *ius gentium*. Samuti ei nimeta Gaiuse Institutsioonid või mõni muu käesolevas töös kasutatud allikas, et mitte-kodanikega toimunud muudatus, nt latiini või peregrini orjastamine oleks olnud *capitis deminutio*. Seega on siin loogiline vastuolu, mida Gaius ise ei selgita. Võimalik, et Gaius on *dediticii*'de taasorjastamist vabaduse kaotamise viisina käsitlenud kas eksitusena või analoogiana. Võib olla ka, et tekst on valesti välja loetud või on järgnev täpsustus hävinud. Samuti on võimalik, et tegemist oli erandiga, sellise erandi põhjust aga ei mainita.

2.1.2.2. Naiskodaniku lubamatu kooselu võõra orjaga

G.1.160 kohaselt võis vaba naine muutuda orjaks elades ilma orja omaniku loata kokku kellegi teise orjaga. Kui omanik andis eelnevalt vastava loa, naist orjastada ei saanud. Isegi juhul, kui

⁸⁴ Buckland, lk 98.

⁸⁵ Nt Ulpianuse Ulp.Tit.20.16; Buckland, lk 66.

⁸⁶ Nt Stephenson, lk 324.

orja omanik ei olnud luba andnud, oli orjastamise jaoks ette nähtud vastav protseduur. Nimelt pidi orja omanik naist seitsme tunnistaja ees kolm korda eelnevalt hoiatama ning naise võis orjastada alles siis, kui ta pärast kolmandat hoiatust ikka veel sellist kooselu jätkas. Orjaks ei muutunud mitte ainult naine, vaid ka sellest kooselust sündinud laps. Samuti sai orja omanik endale orjastatud naise vara.⁸⁷ Seda, mis saab sellisest ühendusest sündinud lapsest juhul, kui orja omanik oli eelnevalt vastava loa andnud, täpsustab G.1.84.

G.1.84: „*Ecce enim ex senatus consulto Claudiano poterat civis Romana, quae alieno servo volente domino eius coit, ipsa ex pactione libera permanere, sed servum procreare; nam quod inter eam et dominum istius servi convenerit ex senatus consulto ratum esse iubetur. Sed postea divus Hadrianus iniquitate rei et inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut cum ipsa mulier libera permaneat, liberum pariat.*“

(Me näeme, et Claudiuse poolt algatatud Senati otsuse kohaselt võis tekkida olukord, kus Rooma naiskodanik oli vahekorras kellegi teise orjaga orja omaniku loal ja ta võis nende kokkuleppe kohaselt ise jääda vabaks, kuid järeltulija võis olla ori; seda juhul, kui nende omavaheline kokkulepe on Senati otsuse kohaselt kinnitatud. Hiljem jumalik Hadrianus, tunnetades selle seaduse ebaõiglust ja sobimatust, taastas *ius gentium*'ist tuleneva reegli, mille kohaselt juhul, kui naine jääb ise vabaks, sünnib ka tema laps vabana.)

Varem võis juhtuda, et orja omanik nõudis enda orjaks ainult last ja vaba naine jäi kas omavahelise kokkuleppe või orjaomaniku suvaotsustuse järgi vabaks. 52 pKr määras keiser Hadrianus, et orjaks saab nõuda kas last ja naist koos või mitte kumbagi, st et ema ja last ei lahutatud.⁸⁸

2.1.3. Vabaduse kaotamine Justinianuse õiguse järgi

Justinianuse Institutsioonides on vabaduse kaotamist peetud võimalikuks järgmistel juhtudel:

Inst 1.16.1 „*Maxima est capitis deminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit. quod accidit in his, qui servi poena efficiuntur atrocitate sententiae, vel liberti ut ingrati circa patronos ondemnati, vel qui ad pretium participandum se venumdari*

⁸⁷ Grubbs, Judith Evans. Law and Family in Late Antiquity. The Emperor Constantin's Marriage Legislation, Oxford: Universit Press 2003, lk 265. Sama ka Stephenson, lk 324; Borkowski, lk 90.

⁸⁸ Kaser 1968, lk 72; Borkowski lk 90 ja 92.

passi sunt“ (Capitis deminutio on suurim, kui isik kaotab ühe korraga kodakondsuse ja vabaduse. See juhtub, kui isik vastava otsusega tehakse karistusorjaks või kui vabakslastud, kes on näidanud üles tänamatust oma patrooni vastu, alandatakse orjaks; või need, kes lepivad kokku enda orjaks müümises, et pärast saadud raha jagada.)

Seega oli Justinianuse Institutsioonide kohaselt *capitis deminutio maxima* võimalik järgmistel juhtudel:

1. orjastamine karistusena kuritegude eest;
2. vabakslastu tänamatu käitumine patrooni suhtes;
3. kokkuleppimine enda orjaks müümises, et pärast müügist saadud kasu pooleks teha.

Digesta ei nimeta *capitis deminutio* peatükis konkreetseid viise, mis oleksid kindlasti *capitis deminutio maxima*. Küll aga kirjeldatakse *Digesta* erinevates peatükkides täpsemaid protseduure, kuidas mõni Justinianuse Institutsioonides nimetatud *capitis deminutio maxima* viis toimus.

Oma uuemas seadusandluses keelas Justinianus mitmed tema ajal veel kasutusel olnud *capitis deminutio maxima* vormid. Cod. 7.24.1 keelas Justinianus ära vaba naise orjastamise, kui ta elas ilma orja omaniku loata orjaga kokku. Nov. 22.8⁸⁹ keelas Justinianus ära ka orjastamise karistusena teatavate kuritegude eest (*servi poenae*).⁹⁰ Kahte viimast karistusviisi pidas Justinianus kokkusobimatuks vaba inimese ja tema sugulaste väärkusega. Samuti kaotas ta veel klassikalisel ajal levinud nende alistunud vaenlaste (*dediticii*) orjastamise, kes ei pidanud kinni ette nähtud liikumis- ja elukohavaliku piirangutest, ning tulid Roomale lähemale kui 100 miili.⁹¹ Seega oli Justinianuse valitsusaja lõpus *capitis deminutio maxima* võimalik ainult kahel juhul:

1. vabakslastu tänamatu käitumine patrooni suhtes;
2. kokkulepe enda orjaks müümises eesmärgiga müügist saadud kasu pärast pooleks teha.

2.1.3.1. Orjastamine karistusena kuritegude eest

Orjastamine karistusena kuritegude eest (nn karistusorjad, *servi poenae*) toimus Inst.1.12.3 kohaselt siis, kui isikule määrati karistuseks kas kaevandusse tööle saatmine või metsloomadega võitlema sundimine.

⁸⁹ *Novellae* inglise keelest kättesaadav internetist http://uwacadweb.uwyo.edu/blume&justinian/Novels1_40.asp kasutatud 10.02.2012.

⁹⁰ Stephenson, lk 324.

⁹¹ Stephenson, lk 323.

Inst 1.12.3 „*servi autem poena efficiuntur, qui in metallum damnantur et qui bestiai*“ (karistusena kohaldatakse orjust neile, kes mõistetakse tööle kaevandustesse või antakse metsloomade ette).

Neid mõlemat karistusviisi mainitakse ka *Digesta*'s.

D.48.19.8.4 „*Est poena, quae adimat libertatem: huius modi ut puta, si quis in metallum vel in opus metalli damnetur.*“ (On olemas karistus, millega võetakse ära vabadus, selline on kaevandustesse tööle saatmine või *opus metalli*.)

Opus metalli tähendas samuti kaevandusse sunnitööle saatmist koos vabaduse kaotusega, kuid see oli tingimuste poolest mõnevõrra kergem. D.48.19.8.11 kohaselt kaotasid vabaduse ja muutusid karistusorjadeks ka need, kellele määrati karistuseks metsloomadega võitlemine. D.48.20.1 pr. kohaselt kaasnes orjastamisega ka vara konfiskeerimine.

Eksisteeris ka lühemaajalisi sunnitöö vorme, millega ei kaasnenud vabaduse kaotust. Süüdimõistetud pidid tegema avalikke töid saunades, tänavail, küpsetuskodades jne. Bonfante on seisukohal, et sellise karistusega kaasnes kodakondsuse kaotus,⁹² kuid teistelt autoritelt ma sellist käsitlust kohanud pole. Samuti läheb Bonfante siin vastuollu nt D.48.19.8.8-ga, mis ütleb naiste kohta, et kui nad mõistetakse sunnitööle ainult kindlaks määratud perioodiks (*mitte terveks eluks – autori täpsustus*), säilitavad nad kodakondsuse.

Orjastamisega karistati vaba isikut väga erinevate kuritegude eest. Enamasti oli see karistusviis kasutusel madalamasse sotsiaalsesse klassi kuuluvate isikute puhul. Kõrgemasse klassi kuuluvaid isikuid karistati samade tegude eest väärikut vähem alandaval viisil, enamasti piirduti saarele deporteerimisega.⁹³ Nii nt D.48.19.38.2 ja 3 kohaselt saadeti kaevandustesse tööle ja orjastati madalamast klassist alaealiste neitsite võrgutajad, kõrgemasse klassi kuulujad deporteeriti saarele. Mässajad anti kas metsloomade ette või deporteeriti saarele.

2.1.3.2. Tänamatus patrooni suhtes

Capitis deminutio maxima võis kaasneda ka siis, kui vabaks lastud ori väljendas oma patrooni suhtes jämedat tänamatust. See *capitis deminutio maxima* viis ei olnud väga levinud, mistõttu puudus ka üldine protseduurireegel või seadus, kuidas peaks jäme tänamatus patrooni suhtes

⁹² Bonfante, lk 379.

⁹³ Saarele deporteerimise kui karistusviisi kohta vt täpsemalt ptk 2.2.2 – kodakondsuse kaotamine Justinianuse õiguses.

väljenduma ning kuidas tänamatu vabakslastu taasorjastamine täpsemalt toimuma peaks. Teada on vaid, et vabakslastute taasorjastamine sai alguse Impeeriumi varasel perioodil mõnede keisrite tegevuse tulemusena:⁹⁴

D.25.3.6.1: „*Imperatoris Commodi constitutio talis profertur: Cum probatum sit contumeliis patronos a libertis esse violates vel illata 'manu' atroci esse pulsates aut etiam paupertate vel corporis valetudine laborantes relictos, prunum eos in potestate patronorum redigi et ministerium dominis praeberere cogi: sin autem nee hoc modo admoneantur, vel a praeside emptori addicentur et pretium patronis tribuetur.*“ (Keiser Commoduse korraldus⁹⁵ ütleb: „Kui on tõestatud, et vabakslastu on oma patrooni vägivaldselt rünnanud või tema vastu käe tõstnud või kui vabakslastu on patrooni hüljanud vaesusest või haigusest põhjustatud raskes olukorras, antakse ta uuesti oma patrooni võimu alla ja sunnitakse teda teenima. Kui sellest hoiatusest ei piisa, ta müüakse ja saadud raha antakse patroonile.“)

Nii võis vabakslastu oma vabadusest ilma jääda juhul, kui ta näitas patrooni suhtes üles jämedat tänamatust. Seda, mis täpselt on jäme tänamatus, defineeriti erinevatel ajaperioodidel erinevalt. Keiser Nero valitsusajal (54-68 pKr) oli maksimaalseks võimalikuks karistuseks vabakslastu pagendamine saarele *relegatio*-protseduuriga.⁹⁶ See tähendas, et vabaduse kaotust ei kaasnud ning *capitis deminutio maxima* ei toimunud. Keiser Claudiuse ajal (valitses 41-54 pKr) käsitleti jämeda tänamatusena ainult väga ekstreemseid juhtumeid, nt olukorda, kui vabakslastu esitas oma endise isanda vastu valesüüdistuse.⁹⁷ *Digesta* kohaselt olid keiser Commoduse ajal (valitses 180-192 pKr) jämedaks tänamatuseks ainult rasked rikkumised, näiteks vägivaldne käitumine patrooni suhtes ning tema abita jätmine vaesusest või haigusest põhjustatud raskes olukorras.⁹⁸ Samas Constantinuse ajal (valitses 306-337 pKr) piisas orjastamiseks väikesest patrooni ja vabakslastu vahel kokkulepitud kohustuste rikkumisest. Siiski ei piisanud vabaduse võtmiseks ainult patrooni kättemaksuihast, vaid kaaluti ka juhtumi asjaolusid.⁹⁹

⁹⁴ Borkowski, lk 89.

⁹⁵ Bonfante on *constitutio* tõlkinud kui konstitutsioon. Kuna aga konstitutsioon tähendab eesti keeles muuhulgas ka põhiseadust, on mõistlikum kasutada eestipärasemat sõna korraldus.

⁹⁶ Hunter ja Cross, lk 170.

⁹⁷ D.37.14.5 pr. põhjal Stephenson, lk 326; Hunter ja Cross, lk 170.

⁹⁸ D.25.3.6.1.

⁹⁹ C.6.7.2 põhjal Stephenson, lk 326.; Hunter ja Cross, lk 170. Kahjuks ei ole ta täpsustatud, kumba keiser Claudiust või millist Constantinust on silmas peetud. Ilmselt on silmas peetud Claudiust, kes valitses 41-54 pKr ja Constantinus Suurt, kes valitses 306-337 pKr.

2.1.3.3. Kokkulepe enda orjaks müümises

Vabaduse kaotus järgnes ka siis, kui vaba isik lasi ennast kokkuleppe alusel orjaks müüa:

Inst.1.3.4 „/.../aut iure civili, cum homo liber maior viginti annis ad pretium participandum sese venundari passus est.“ See [orjastamine - autori täpsustus] juhtub ius civile järgi siis, kui üle 20 aasta vana vaba isik laseb müüa ennast orjaks eesmärgiga jagada pärast ostuhinda.¹⁰⁰

Tegemist oli omalaadse kelmusega. Kaks meest leppisid kokku, et üks müüb teise orjaks. Teine lasi sel sündida arvates, et ta suudab hiljem oma vabadust tõendada, vabaneb faktilisest orjusest ning saab (osa) müügist saadud tulu endale. Sellisel juhul järgnes ikkagi tegelik orjastamine.¹⁰¹ Stephenson täpsustab, et vabadust ei võetud isikult ära kergekäeliselt. Selleks, et toimuks orjastamine, pidid olema täidetud kõik neli tingimust:

1. müüdav pidi olema üle 20 aasta vana. Orjastamine järgnes ka siis, kui müüdav isik sai 20-aastaseks müügi protseduuri ja raha üleandmise vahel (D. 40.12.7.1);
2. müüdav isik pidi olema tehingusse sisenenud petmise kavatsusega (D. 40.13.1.pr ja C.7.8.1), kui ta kahetseb ja annab raha tagasi, orjastamist reeglina ei järgnenud (D.40.14.2.pr);
3. müüdav pidi olema teadlik oma vabadusest (C.Th.4.8.2¹⁰²);
4. ostja ei tohtinud teada, et ostetav on vaba (D.40.12.7.2 ja D.40.12.33).¹⁰³

Tavaolukorras oleks eksituse tõttu orjusesse sattunud Rooma kodanik jäänud vabaks isikuks ning kui ostja tema vabadust poleks tunnistanud, oleks tema õigusi saanud kaitsta spetsiaalse vabaduse tunnustamise hagi esitamisega. Vabaduse tunnustamise hagi (*vindicatio in libertatem*) ei saanud aga esitada mitte orjana koheldud isik ise, vaid selle pidi tema eest esitama keegi kolmas isik.¹⁰⁴ Antud olukorras aga võeti isikult ära võimalus sel viisil oma faktiline vabadus taastada ning järgnes ka tegelik orjastamine. Sel moel orjaks muutunud vaba isiku seisund ei erinenud nn päris orjade seisundist ning vabastamisel *manumissio*-protseduuriga ei saanud ta D.1.5.21 järgi tagasi mitte oma endist seisundit, vaid omandas vabakslastu seisundi koos kõigi kaasnevate piirangutega. Võimalik, et tegemist oli omalaadse karistusega vastutustundetute käitumise eest ning liiga kergekäelise suhtumise eest vabadusse.

¹⁰⁰ Täpselt sama sõnastust kordab ka D.1.5.5.1.

¹⁰¹ Kaser 1968, lk 72.

¹⁰² Codex Theodosianus ladina keeles kättesaadav internetist <http://www.thelatinlibrary.com/theodosius.html>

¹⁰³ Stephenson, lk 326-327. Vähem detailselt ka Hunter ja Cross lk 171; osaliselt ka Schulz, lk 82 ja Buckland, lk 71.

¹⁰⁴ G. 4.82 ja Inst 4.10.pr põhjal Watson, lk 218.

2.2. Capitis deminutio media (minor) viisid

2.2.1. Kodakondsuse kaotamine klassikalisel ajastul

Nagu juba eelpool öeldud, ei maini 12-tahvli seaduste meie ajani kättesaadavad fragmendid kodakondsust või selle kaotamist. Ühes põhjuseks võib olla, et nii varasel ajal polnud võimalik olla vaba ilma kodanikuõigusi omamata.¹⁰⁵ Klassikalisel ajal toimus kodakondsuse kaotamine G.1.161 ja Ulp.Tit.11.12 järgi erilise karistusena, mida nimetati veest ja tulest ilma jätmiseks.

G.1.161. “*Minor siue media est capitis deminutio, cum ciuitas amittitur, libertas retinetur; quod accidit ei cui aqua et igni interdictum fuerit.*” (*Capitis deminutio on väiksem või keskmine, kui vabadus jääb alles, kuid kaotatakse kodakondsus. Nii juhtub nendega, keda karistatakse veest ja tulest ilmajätmisega.*)

Lisaks kodakondsusele kaotas sel viisil karistatud isik ka oma perekonna ja agnaatilised sugulussidemed. Nt G.1.128 täpsustab, et kui perepead karistatakse veest ja tulest ilma jätmisega, vabanevad tema lapsed isavõimu alt, nagu oleks ta surnud. Hunter ja Cross arvavad, et sellise karistusviisi tekkimise ajendiks oli praktiline vajadus arvata kodanike hulgast välja need, kes läksid eksiili kriminaalkaristuse vältimiseks.¹⁰⁶ Seda seisukohta toetab ka Jolowicz, kes täpsustab, et teiseks sajandiks eKr välja kujunenud praktika kohaselt jäi süüdimõistetud isik vabadusse, kuniks tema suhtes oli tegelikult otsus langetatud. Isikud, keda süüdistati teos, mis võis karistusena kaasa tuua surmanuhtluse, põgenesid tavaliselt Roomast enne otsuse väljakuulutamist ja nii ei saanudki vaba kodaniku suhtes surmanuhtlust enamasti täide viia. Sellistel puhkudel oli tavaline, et *comitia*¹⁰⁷ kuulutas karistusena välja veest ja tulest ilmajätmise. Selle karistuse tagajärjed pole täiesti selgeed, kuid üsna kindel on, et lõpptulemusena ei võinud süüdimõistetud naasta Rooma ilma, et ta oleks võetud vastutusele (ja mõistetud surma, kui karistus seda ette nägi).¹⁰⁸ Seda karistusviisi olevat kasutatud ka Cicero puhul.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Võimalikke põhjuseid ja hüpoteese vt ptk 1.2.

¹⁰⁶ Hunter ja Cross, lk 218.

¹⁰⁷ *Comitia* oli muistses Roomas kodanike kosolek, kus hääletati oluliste küsimuste üle.

¹⁰⁸ Jolowicz, lk 322, sama Bonfante. Viimane väidab ka, et sel viisil karistatud isikut võis vabalt surmata, kui ta tuli keeluala piiridesse (Bonfante, lk 379).

¹⁰⁹ Lee, lk 76.

2.2.2. Kodakondsuse kaotamine Justinianuse õiguse järgi

Justinianuse Institutsioonid nimetavad lisaks Gaiuse poolt mainitud veest ja tulest ilmajätmisele ka saarele pagendamist *deportatio*-protseduuriga.

Inst.1.16.2: „*Minor sive media est capitis deminutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum fuerit, vel ei, qui in insulam deportatus est.*“ (*Capitis deminutio* on väiksem või keskmine kui kaotatakse kodakondsus, kuid vabadus jääb alles. See juhtub, kui isik jäetakse ilma veest ja tulest või deporteeritakse saarele.)

Kodakondsuse kaotamise põhiolemust annab hästi edasi riigi raha omastajate vastutust reguleeriv D.48.13.3.

D.48.13.3: „*Peculatus poena aquae et ignis interdictionem, in quam hodie successit deportatio, continet. porro qui in eum statum deducitur, sicut omnia pristina iura, ita et bona amittit.*“ (Riigi raha omastajaid karistatakse veest ja tulest ilma jätmisega, mille asemele on tänapäeval tulnud deporteerimine. Lisaks, igäühelt, kes on alandatud sellisesse seisundisse, võetakse ära kogu ta vara nagu ka tema varasemad õigused.)

Seega võib järeldada, et *deportatio*'t hakati hiljem kasutama karistusena juhtumitel, kus varem kasutati veest ja tulest ilma jätmist.¹¹⁰ Selle *capitis deminutio media* vormi puhul lisandus kodanikuõigustest ilmajätmisele ka füüsiline isolatsioon. Isik ei läinud mitte lihtsalt eksiili, vaid viidi mingisse erilisse ja spetsiaalselt selleks mõeldud eraldatud kohta, nt väikesele saarele või kõrbeoasi. Samuti kaasnes saarele deporteerimisega D.48.20.1.pr kohaselt varanduse konfiskeerimine. Isikult võeti ära kogu vara, vahel võidi talle erilise armulikkuse märgina jätta alles väike kogus.¹¹¹ Varanduse kaotamist kui kodakondsuse kaotamisega kaasnevat karistust mainib kaudsemalt ka D.4.5.2, mille kohaselt ei ole võimalik varalise nõudega hageda inimest, kes on kaotanud kodakondsuse.

Saarele deporteerimise näol oli tegemist väga karmi karistusega. D.48.19.4 ja D.48.19.1 kohaselt oli juhul, kui saarele deporteeritud isik tuli nn keelatud alale, karistuseks kas surmanuhtlus või orjastamine. Karistuse karmuse tõttu olid sätestatud ka mõningad protseduureeglid, nt oli

¹¹⁰ Samuti ka Robinson, Olivia F. *The Criminal Law of Ancient Rome*. Baltimore (Md): John Hopkins University Press 1995, lk 5; Harries, Jill. *Law and Crime in the Roman World*. Cambridge: University Press 2007, lk 36; Colquhoun, lk 385; Jolowicz, lk 408 ja Bonfante, lk 379.

¹¹¹ Colquhoun, lk 385 ja Jolowicz, lk 408; Robinson, lk 5; Bonfante, lk 379; Harries, lk 36.

täpselt määratud *capitis deminutio* läbitegemise hetk. D.48.19.2.1 põhjal ei kaotanud isik kodakondsust ega teinud *capitis deminutio*'t läbi mitte tema vastu süüdistuse esitamisega, vaid alles siis kui otsus pädeva isiku poolt välja kuulutati. Selliseks pädevaks isikuks oli nt linnaprefekt.

Siiski ei toonud deporteerimine¹¹² kaasa niivõrd ränki tagajärgi kui vabaduse kaotamine. Isik jäi vabaks ning talle jäi alles ka mõningane tegutsemisvõime.¹¹³ *Ius civile* deporteeritule küll enam ei kohaldunud, kuid D.48.22.15.pr kohaselt võis ta osaleda kõigis tehingutes, mis tekkisid *ius gentium*'i pinnalt.

Digesta's täpsustatakse isikuid, kellele kohaldatakse karistusena kodakondsuse kaotamist.

D.4.5.5 pr ja 1 “*Amissione civitatis fit capitis minutio, ut in aqua et igni interdictione. Qui efficiunt, capite minuuntur (deficere autem dicuntur, qui ab his, quorum sub imperio sunt, desistunt et in hostium numerum se conferunt: sed et hi, quos senatus hostes iudicavit vel lege lata) utique usque eo, ut civitatem amittant.*” (Kodakondsuse kaotamisega kaasneb *capitis deminutio*, kui isik jäetakse ilma veest ja tulest. Neid, kes mässavad (samuti ka need, kes lahkuvad oma väeüleva juurest ja panevad ennast kirja vaenlase juures, öeldakse mässavat ja ka need, keda senat on kuulutanud vaenlasteks), karistatakse vähemalt kodakondsuse kaotamisega.

Kodakondsuse kaotamine ootas seega ees järgmisi isikuid:

1. Mässajad;
2. Desertöörid;
3. Senati poolt vaenlasteks kuulutatud.

Siiski ei karistatud kodakondsuse äravõtmisega ainult kolme eelpool nimetatud isikute gruppi. Nt D.48.19.28 ja D. 48.19.38.3 kohaselt deporteeriti saarele ka kõrgemasse sotsiaalsesse klassi kuuluvad mürgitajad ning alaealiste neitsite võrgutajad, D.48.13.3 lisab veel riigi raha omastajad. D. 48.11.7.3 kohaselt karistati mehe tapmise eest kas surmanuhtlusega või siis vähemalt saarele

¹¹² Ilmselt võib nii öelda ka varasemal ajal kasutusel olnud veest ja tulest ilma jätmise kohta, kuna tegu on üsna sarnastes olukordades kasutatud ja sarnase eesmärgiga protseduuridega.

¹¹³ Mõistet „tegutsemisvõime“ olen selles töös kasutanud tähenduses kui isiku võimet sõlmida iseseisvalt ja sõltumatult kehtivaid tehinguid, omandada vara iseendale, mitte oma isandale või perepeale, abielluda. Tegutsemisvõime pole täielikult samastatav tänapäevase teovõimega, kuna tegutsemisvõimelise isiku kodakondsusest tulenevad õigused osalemaks avalikus elus (hääletada, olla valitud riigiametisse jne) võisid olla piiratud.

deporteerimisega, kusjuures tänapäeval¹¹⁴ enamus deporteeritakse. III sajandil pKr karistati saarele deporteerimisega ka naisi, kes tegid aborti.¹¹⁵ Seega oli tegemist väga laialt levinud karistusega, mida kohaldati kõige erinevamate kuritegude puhul. Eriti levinud oli see karistus kõrgemasse klassi kuuluvate isikute puhul. Kui madalamasse klassi kuuluvat isikut karistati mingi teo eest vabaduse kaotamise ja sunnitööga kaevandustes, siis kõrgemasse klassi kuuluvale süüdlasele määrati sama teo eest reeglina karistuseks ainult kodakondsuse kaotus ja *deportatio*.¹¹⁶

2.3. Capitis deminutio minima viisid

2.3.1. Pere muutus 12-tahvli seaduste järgi

Nagu juba eelpool mainitud, siis 12-tahvli seadused ei tunne küll mõistet *capitis deminutio*, kuid viitavad kahele hiljem *capitis deminutio minima* viisiks olnud protseduurile – *emancipatio*'le ja *cum manu* abielule. *Emancipatio*'t on mainitud 12-tahvli seadustes 4. tahvli punktis 2b:

„Si *pater filium ter venum duit, filius a patre liber esto.*“ (Kui isa on poega kolm korda müünud, olgu poeg isast vaba.)

Samuti nimetatakse VI tahvel p 5 *cum manu* abiellumist, viidates, et kui abielus ei taha naine minna mehe võimu (*manus*'e) alla, peaks ta 3 ööd aastas mehe majast eemal viibima. G.1.110 kohaselt eksisteeris varasemal ajal (s.o enne klassikalist ajastut) kolm *cum manu* abiellumise viisi: igamine ehk *usus*, fiktiivne müük ehk *coemptio* ja sakraalne leiva jagamine ehk *confarreatio*. Need kõik olid kasutusel 12-tahvli seaduste kehtestamise ajal (u 450 eKr) ja tõenäoliselt ka mitu sajandit hiljem, kui *cum manu* abielu oli tüüpiline.

¹¹⁴ Tänapäeval tähendab siinkohal D. D. 48.11.7.3 kirjutanud juristi Aemilius Macer'i eluaega III sajandi alguses pKr.

¹¹⁵ D.47.11.4 ja 48.8.8 põhjal Harries, lk 87.

¹¹⁶ Harries, lk 36; ka Bonfante, lk 379.

2.3.2. Pere muutus klassikalisel ajastul

Sekundaarkirjanduses on esitatud väga erinevaid peremuutuse viiside loetelusid.¹¹⁷ Gaius annab järgneva *capitis deminutio minima* viiside loetelu:

G.1.162 „*Minima est capitis diminutio, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis conmutatur; quod accidit in his, qui adoptantur, item in his, quae coemptionem faciunt, et in his, qui mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur totiens capite diminuatur.*“ (*Capitis deminutio* on väikseim, kui kodakondsus ja vabadus jäävad alles, kuid inimese isiklik seisund muutub. Nii juhtub nendega, keda adopteeritakse; nendega, kes on teinud läbi enda rituaalse (fiktiivse) müügi (*coemptio*), ja nendega, kes on antud *mancipium*'isse ja vabaks lastud mantsipatsiooni-protseduuriga.)

Seega toob Gaius viisidena välja:

1. adopteerimise - G.1.97-99 põhjal võib järeldada, et Gaius kasutab adopteerimist üldmõistena nii alaealise isiku kui ka täisealise ja iseseisva isiku perre võtmise (adrogeerimise) puhul;¹¹⁸
2. *cum manu* abiellumine *coemptio*-protseduuriga;
3. protseduurid, millega kaasnes *mancipatio* ja *manumissio* (tuntuimad neist protseduuridest on *emancipatio* ja *adoptio*).

Ulpianus on Tit.11.3 peremuutuse viisidena nimetanud ainult adopteerimist ja *cum manu* abiellumist. Adrogeerimist on ta pidanud silmas ühe adopteerimise alaliigina nagu Gaiuski, kuna käsitleb neid koos. Seda võib järeldada ka Ulp.Tit.8.2 põhjal, kus Ulpianus seletab adrogeerimist just läbi adopteerimise mõiste.¹¹⁹ Seega pole adrogeerimine tema jaoks mitte eraldiseisev protseduur, vaid adopteerimise alaliik. Erinevalt Gaiusest ei nimeta Ulpianus *emancipatio* 't.

Kui Gaiuse toodud loendit Ulpianuse omaga täiendada ning täpsema ja ülevaatlikuma käsitluse huvides veidi lahti kirjutada ja ümber organiseerida, saaks järgmise loendi:

1. adopteerimine;
2. adrogeerimine;
3. abiellumine *cum manu*;
4. *emancipatio*;

¹¹⁷ Vt kokkuvõtet erinevate autorite peremuutuste käsitlusest Kiirend 2010, lk 15-17 ja Kiirend 2011, lk 144-145.

¹¹⁸ Pikemalt vt Kiirend 2011, lk 141.

¹¹⁹ Ulp. Tit.8.2.: „/.../Illa adoptio, quae per populum fit, specialiter arrogatio dicitur./.../(Seda adopteerimist, mis leiab aset rahvakoosoleku ees, nimetatakse adrogeerimiseks).

5. muud protseduurid, millega kaasnesid *mancipatio* ja *manumissio*.

2.3.2.1. Adopteerimine magistraadi ees

Magistraadi ees adopteeriti G.1.99 kohaselt veel kellegi teise isavõimu all olevaid isikuid. Olemuselt oli see üsna sarnane tänapäevase lapsendamisega. Protseduuri sisuks oli teise perekonna mitteiseseisva liikme enda pereliikmeks võtmine. Sellega võttis adopteeritav ka uue pere perekonnanime ja kaotas kõik sidemed senise perekonnaga.¹²⁰ Protseduuri täpsem käik on toodud G.1.134-s:

G. 1.134.: „*Praeterea parentes etiam liberos in adoptionem datos in potestate habere desinunt. Et in filio quidem, si in adoptionem datur, tres mancipationes et duae intercedentes manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent, cum ita eum pater de potestate dimittit, ut sui iuris efficiatur. Deinde aut patri remancipatur, et ab eo is, qui adoptat, vindicat apud praetorem filium suum esse, et illo contra non vindicante a praetore vindicanti filius addicitur, aut non remancipatur patri, sed ab eo vindicat is, qui adoptat, apud quem in tertia mancipatione est: Sed sane commodius est patri remancipari. In ceteris vero liberorum personis, seu masculini seu feminini sexus, una scilicet mancipatio sufficit, et aut remancipantur parenti aut non remancipantur.*“

(Pealegi kaotavad vanemad oma võimu laste üle, kui annavad nad adopteerimiseks. Sel juhul kui poeg antakse adopteerimiseks, leiavad tegelikult aset kolm mantsipatsiooni ja kaks vahepealset võimu alt vabastamist (nagu siis kui isa tahab poega oma võimu alt vabastada, et teha teda iseseisvaks). Poeg võib siis saada oma isale tagasi mantsipeeritud, kellelt siis adopteerija vinditseerib teda preetori ees nagu oma poega ja isa ei esita vastuväiteid, preetor määrab ta hageja pojaks. Kui teda (poega) ei ole isale tagasi mantsipeeritud, siis adopteerija nõuab teda mehelt, kellele ta (poeg) mantsipeeriti kolmandal korral. See on siiski talle palju mugavam kui remantsipeeritakse isale. Teiste võimualuste ükskõik kummast soost laste jaoks piisab ühest müügist, ja nad samuti kas remantsipeeritakse isale tagasi või mitte.)

Vanemal ajal oli adopteerimine üsna keeruline protseduur, mille oluliseks elemendiks oli adopteeritava rituaalne müük. Tütarde ja lastelaste puhul piisas ühest müügist, perepoja puhul nõuti kolme müüki. Võimualuse isiku adopteerimise kui peremuutuse ühe alaliigi puhul lõppes

¹²⁰ Watson, lk 100.

senise *paterfamilias* 'e võim adopteeritava üle, ta vahetas perekonda. Adopteerimine ei muutunud ainult isavõimu, vaid katkestas ka kõik muud õiguslikud peresuhted, nt lõppes seadusjärgne pärimisõigus senise ere tagant. Vastu sai adopteeritu samad õigused uues perekonnas. Adopteeritu agnaatilised sidemed oma bioloogilise perekonnaga ei taastunud isegi siis, kui adoptiivisa ta hiljem *emancipatio* 'ga oma võimu alt vabaks lasi..¹²¹

2.3.2.2. Adrogeerimine

Adrogeerimist tähistava sõna algvorm ladina keeles oli *arrogatio* või *adrogatio*. Protseduuri sisuks oli tänapäeval võimatu (täisealise) iseseisva isiku lapsendamine.

G.1.99.: „*Populi auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt: Quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est interrogatur, an velit eum, quem adoptaturus sit, iustum sibi filium esse; et is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiatur; et populus rogatur, an id fieri iubeat.*“ (Rahvakoosoleku¹²² heakskiidul adopteerime neid, kes on iseseisvad isikud (*persona sui iuris*), seda liiki adopteerimist kutsutakse adrogeerimiseks, sest adrogeerijalt küsitakse, kas ta on nõus teist isikut oma perre võtma ja nõus, et tollest saab ta seaduslik poeg; adrogeeritavalt küsiti, kas ta on nõus teise perepea võimu alla minema ja rahvakoosolekult küsiti, kas nad on sellise asjade käiguga nõus/rahul.)

Järelikult oli adrogeerimise jõustumiseks vajalikud kolm elementi – adrogeerija soov teine isik oma perre võtta, adrogeeritava nõusolek ja rahva heakskiit. Lee mainib, et rahva nõusolek oli alguses tingimata vajalik, kuna adrogeerimine jõustus alles siis, kui rahvakoosolek oli selle heaks kiitnud, kuid hiljem oli see pigem formaalsus.¹²³

Vastavalt G.1.107-le ei puudutanud adrogeerimine ainult adrogeeritavat ennast, vaid ka tema lapsi.

G 1.107.: „*Illud proprium est eius adoptionis, quae per populum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati*

¹²¹ Nicholas, lk 78; Stephenson, lk 345.

¹²² Ehkki enamasti tõlgitakse *populus* rahvaks, on siin minu arvates põhjendatum kasutada rahvakoosolek, kuna see pole nii üldine ja ebamäärane. Seda varianti võimaldab ka OLD, mis annab lk 1405 üheks tõlkevasteks „kogu rahvas, kes teostab seadusandlikku ja õigust mõistvat võimu“. Ilus mainib, et adrogeerimine toimus rahvakoosolekul (Ilus, lk 97).

¹²³ Lee, lk 71.

adrogatoris subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate tanquam nepotes“.

(Seda liiki adopteerimisele, mis toimub rahva heakskiidul, on omane, et kui sellel isikul, kes annab end adrogeerimiseks, on võimualuseid lapsi, siis ei lähe mitte ainult tema ise adrogeerija võimu alla, vaid ka tema lapsed, kelle üle tekib selline võim nagu perepeal on muidu lastelaste üle.)

Hiljem oli laste järgnemine adrogeeritud vanemale eraldi peremuutuse viisiks. Nt tsiteeritakse D.4.5.3 seda reeglit välja tuues III sajandi alguses elanud juristi Paulust.

Pere muutuse aspektist olid adrogeerimise tagajärjed sarnased kui võimualuse isiku adopteerimisele, nimelt sai ka adrogeeritu endale uued agnaatilised peresidemed ja nendest tulenevad õigused uues perekonnas, perekonda muutsid ka adrogeeritu võimualused lapsed.

2.3.2.3. Abiellumine cum manu

Muistses Roomas sai abielluda kolmel viisil – *usus*’ega, *coemptio*’ga ja *confarreatio*’ga. Gaius nimetab *capitis deminutio minima* viise mainides küll ainult *coemptio*’t, kuid tulenevalt Ulp. Tit.11.13 tuleks ilmselt silmas pidada naise *cum manu* abiellumist üldisemalt.

Ulp. Tit. 11.13.: *Minima capitis diminutio ././ quod fit adoptione et in manum conventione*“.

(*Capitis deminutio minima* toimub adopteerimisel ja *cum manu* abielludes.)

G.1.113.: „*Coemptione vero in manum conveniunt per mancipationem, id est per quandam imaginariam venditionem: Nam adhibitis non minus quam V testibus civibus Romanis puberibus, item libripende, emit vir mulierem, cuius in manum convenit.* (Kui abiellutakse *coemptio*-protseduuriga läheb naine *mancipatio*’ga oma abikaasa võimu alla. See on fiktiivne müük, mille juures peab olema vähemalt viis tunnistajat, kes on Rooma kodanikud ja täisealised, ja ka kaalumees.“)

Ulp.Tit.11.13 kinnitab, et naine tegi *capitis deminutio minima* läbi igal viisil *cum manu* abielludes. Gaius ei maini *capitis deminutio*’st rääkides teisi abiellumise viise, mille puhul tekkis mehe võim naise üle ilmselt seetõttu, et Gaiuse ajaks olid teised abieluviisid peaaegu kadunud ja mehe *manus* naise üle tekkis ainult *coemptio*’ga ja oli ka siis väga haruldane.¹²⁴ Seega nimetab ta

¹²⁴ Nicholas, lk 82. Seda kinnitab nt G.1.110.: „*Olim itaque tribus modis in manum conveniebant: usu, farreo, coemptione.* (Varem oli kolm viisi kuidas naine langes mehe võimu alla: *usus, confarreatio ja coemptio*).

teisi viise küll süstemaatika mõttes abielu käsitledes, kuid kuna tema ajal oli *coemptio* praktikas ainus viis, millega mehe võim naise üle tekkis, siis ta siin teistele viisidele tähelepanu ei pööra.¹²⁵

Cum manu abiellumisega läks naine kas mehe või juhul kui mees polnud ise *paterfamilias*, siis mehe *paterfamilias*'e (enamasti mehe isa või vanaisa) võimu alla. Selle abiellumisviisi lugemine peremuutuse üheks viisiks ei sõltu sellest, kas naine oli enne *sui iuris* või mitte. Kui naine oli veel isavõimu all, oli „müüjaks“ tavaliselt tema isa. Kui naine oli *sui iuris*, siis oli ta fiktiivse müügitehingu pooleks ise, vajalik oli vaid eestkostja nõusolek.¹²⁶ Naine sai sel viisil abielludes mehe agnaatiliseks pereliikmeks, omandades vastavalt G. 1.118, 1.115b ja 1.137 õiguslikult mehe tütardele sarnase seisundi. Samuti kaasnes sellega naise vabanemine oma endise perepea võimu alt.¹²⁷ Õiguslikult naise agnaatilised sidemed tema endise perekonnaga katkesid, kuid vastu tekkisid samad sidemed uue perega. Ta sai mehe agnaatilistele sugulastele agnaadiks.¹²⁸ Kui naine oli enne abielu *sui iuris*, oli *cum manu* abiellumisega kaasnev efekt üldjoontes sama, mis *adrogatio*'ga, kui naine oli veel isa võimu all, sarnanesid tagajärjed *adoptio* 'le puhul. Naise vara läks kas mehe või mehe *paterfamilias*'e kätte ja naine sai pärimisel samad õigused lastega.¹²⁹

2.3.2.4. Emancipatio

Emancipatio-protseduuri läbitegemisega vabanes võimualune pereliige perepea võimu alt ja temast sai iseseisev isik. Protseduuri täpsemat korda on kirjeldanud Gaius.

G.1.132.: „*Praeterea emancipatione desinunt liberi in potestate parentum esse. Sed filius quidem tribus mancipationibus, ceteri vero liberi sive masculini sexus sive feminini una mancipatione exeunt de parentium potestate: Lex enim XII tabularum tantum in persona filii de tribus mancipationibus loquitur his verbis: 'Si pater ter filium venum duit a patre filius liber esto'. Eaque res ita agitur: Mancipat pater filium alicui; is eum vindicta manumittit: Eo facto revertitur in potestatem patris; is eum iterum mancipat vel eidem vel alii (sed in usu est eidem mancipari) isque eum postea similiter vindicta manumittit; eo facto rursus in potestatem patris revertitur; tertio pater eum*

¹²⁵ Kiirend 2011, lk 142.

¹²⁶ Kaser 1968, lk 245.

¹²⁷ Bonfante, lk 143.

¹²⁸ Переперский, lk 144.

¹²⁹ Nicholas, lk 82.

mancipat vel eidem vel alii (sed hoc in usu est, ut eidem mancipetur) eaque mancipatione desinit in potestate patris esse, etiamsi nondum manumissus sit, sed adhuc in causa mancipii“.

(Meie vanemlik võim laste üle lakkab ka emantsipatsiooni läbi. Isavõimust vabastab poja kolme ja teised lapsed¹³⁰ ühe mantsipatsiooni teel müümine. 12-tahvli seadused viitavad ainult pojale mainides kolme mantsipatsiooni järgmiselt: „Kui isa müüb poega kolm korda, olgu poeg temast vaba.“ See tseremoonia toimub järgneval viisil: isa müüb oma poja kellelegi ja too laseb poja preetori sauaga¹³¹ vabaks. Pärast seda taastub isa võim poja üle; isa müüb poja teist korda, kas samale isikule või kellegi teisele (kuid tavaliselt müüakse poeg samale isikule); ja ta jälle vabastab poja samal viisil ning seetõttu langeb poeg taas isa võimu alla; ja isa müüb teda kolmandat korda kas samale isikule või kellegi teisele (kuid tavaliselt müüakse samale isikule). Pärast kolmandat müüki lõppeb isa võim poja üle, kuigi ta pole veel vabaks lastud, vaid ikka veel jääb mantsipeeritu seisundisse.)

Seega sai isa oma võimust poja üle loobuda, kui teda kolm korda rituaalselt müüs ja ostja ta pärast jälle vabaks lasi. Pärast kahte esimest müüki langes poeg isa võimu alla tagasi, pärast kolmandat lõppes isa võim tema üle. Tütarde ja lastelaste puhul piisas ühest korrast.¹³² Kaser täpsustab, et isa müüs poega kolm korda usaldusväärsele tuttavale. Kaks esimest korda lasi see poja läbi *manumissio vindicta* vabaks ja poeg langes oma isa võimu alla tagasi. Kolmas müük kehtestas aga selle isavõimu, kellele poeg müüdi.¹³³ Siiani on protseduuri käik olnud analoogne võimualuse isiku adopteerimisega – isa müüb poega kolm korda ja pärast kolmandat müüki saab ostja poja üle isavõimu. Siis poleks tulemuseks mitte poja iseseisvumine, vaid kolmanda isiku isavõimu kehtestamine tema üle. Et sellest olukorrast välja tulla, tuli Kaseri järgi teha veel viimane *manumissio* – alles siis sai poeg täielikult vabaks ja iseseisvaks. Kui usaldusalune oleks poisi nüüd *manumissio* abil vabaks lasknud, oleks poisi ja tema vahel tekkinud patroonisuhe. Seega tegi viimase *manumissio* siiski poja bioloogiline isa ja patroonisuhe tekkis nüüd oma

¹³⁰ Hilisemad autorid on üsna üksmeelsel seisukohal, et teiste laste all pole mõeldud mitte ainult tütreid, vaid ka vanaisa võimu all olevaid lapselapsi. Nt Kaser 1968, lk 263-264.

¹³¹ *Vindicta* tõlkena olen eelistanud kasutada terminit „preetori sau“, kuna minu arvates annab just see väljend kõige paremini edasi tolle atribuudi olemust. Ladina-eesti sõnaraamat annab vasteks vabastamisekepp (Kleis jt, lk 675). Ilus *emancipatio* juures seda terminit üldse ei kasuta; eespool legisaktsioonilisest protsessist rääkides nimetab ta aga *vindicta*’t lihtsalt kepiks (Ilus, lk 62). OLD täpset vastet ei anna, mainib lihtsalt, et nii nimetati ka instrumenti, mida kasutati orja vabaduse ja omandiõigusega seotud vanemates protsessitüüpides (OLD, lk 2067).

¹³² G. 1.137 põhjal Lee, lk 76 ja Kaser 1968, lk 263-264.

¹³³ Kaser 1968, lk 263-264.

isaga.¹³⁴ See, et patroonisuhe tekiks just oma isaga oli oluline eelkõige varalisest aspektist. Juhul kui vabaks lastud poeg suri ilma pärijateta, tekkis patroonil õigus tema vara pärida.¹³⁵

2.3.2.5. Mancipatio ja manumissio

Varasemal ajal oli iga *mancipatio* ja *manumissio capitis deminutio minima*. Selline regulatsioon oli säilinud veel Gaiuse (elas u 110 – 180 pKr) ajaks. Selle tõenduseks on G.1.162 viimane lause:

G. 1.162 „*adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur aut manumittatur, totiens capite deminuat.*“ (Millal iganes keegi teeb läbi *mancipatio* või *manumissio* protseduuri, teeb ta läbi *capitis deminutio*.)

Pole aga selge, kas siin on mõeldud *mancipatio*'t ja *manumissio*'t kui eraldiseisvaid protseduure või kui ainult *emancipatio* ja *adoptio* protseduuride osi. Samuti toimusid *mancipatio* ja *manumissio* protseduuride läbi ka mõned teised protseduurid (tuntuim neis on noksaalhagi katteks välja andmine), kuid pole selge, kas ka need võisid olla peremuutuse viisideks. Sekundaarkirjanduses selle probleemiga ei tegeleta. Enamik autoreid ei pööra viidatud allikakohale üldse tähelepanu, Pereterski ja Buckland¹³⁶ on üldiselt viidanud, et varasemal ajal oli iga *mancipatio* ja *manumissio* eraldi *capitis deminutio*. Samuti nimetab seda Brill's Encyclopaedia of the Ancient World.¹³⁷ G.1.162-le toetudes on Sohm ning teda pea üks-ühele kopeerivad Cocourek ja Wigmore¹³⁸ nimetanud *mancipatio* ja *manumissio* protseduure oma peremuutuse viiside loetelus iseseisva *capitis deminutio minima* viisina, kuid nemadki ei selgita protseduuri sisu. Kaser on viidanud, et karistusliku iseloomuga *noxae deditio* sobiks *capitis deminutio minima* viisiks.¹³⁹ Veidi põhjalikum on Lee.¹⁴⁰

¹³⁴ Kaser 1968, lk 264.

¹³⁵ Stephenson, lk 345.

¹³⁶ Перетерский, lk 121; Buckland lk 135; kaudsemalt ka Kiirend 2010, lk 16.

¹³⁷ *Deminutio Capitis*. Brill's Encyclopaedia of the Ancient World. New Pauly. IV kd. toimetajad Cancik, Hubert ja Schneider, Helmut. Leiden-Boston: Brill 2004, veerg 259. (Teos edaspidi tähistatud lühendiga BEAW).

¹³⁸ Veidi põhjalikumalt: Sohm, Rudolf; Ledlie, James Crawford; Grueber, Erwin. The Institutes of Roman Law. London: Gorgias Press. Algne versioon 1892, täiendatud versioon 2002, lk 124-125. Nimetatud teose esialgse versiooni *capitis deminutio* peatükki kopeerivad Sohm'i loal pea üks-ühele Cocourek, Albert ja Wigmore, John Henry. Evolution of Law. Volume II. Primitive and Ancient Legal institutions. Boston: Little, Brown, and Company 1915, lk 355. Kuna minu kasutatud Sohm'i jt versioon on Cocoureki ja Wigmore'i omast pisidetailides mõnevõrra erinev, olen siiski viidanud mõlemale, mitte ainult Sohm'ile.

¹³⁹ Kaser 1971, lk 272.

¹⁴⁰ Lee, lk 76, 79 ja 404.

Mancipatio ja *manumissio* protseduuride vahel viibis isik erilises seisundis *in mancipio*. Seisund *in mancipio* oli lühiajaliselt võimalik *emancipatio* ja ka *adoptio* protseduuri käigus *mancipatio* ja *manumissio* protseduuride vahel. Pikemalt kestis selline seisund siis, kui isa müüs võimaluse pereliikme orjaks Rooma linna piires või andis poja kahju kannatanud isikule üle noksaalhägist tekkinud kohustuse hüvitamiseks.¹⁴¹ G.1.123 kohaselt ei kohaldunud selline orjalähedane seisund aga naistele, kes abiellusid *coemptio* teel ja tegid seega ka läbi enda fiktiivse rituaalse müügi. Selle Põhjuseks oli erinevate sõnade kasutamine protseduuri käigus. Kui isikut mantsipeeriti, siis kasutati protsessis samu sõnu kui orjade müügi puhul, naise abiellumisel aga mitte.

Seisundi *in mancipio* olemust on pikemalt lahti seletatud G.1.123 ja G.1.138 -141. Tegemist oli vaba inimese ja orja vahepealse seisundiga. Pereterski on seda seisundit orjusega sarnanemise tõttu nimetanud isegi tsiviilorjuseks, võlaorjuseks, lepinguorjuseks (кабала).¹⁴² Teoreetiliselt jäi isik küll vabaks ja teda ei tohtinud halvasti kohelda ega tappa, kuid paljuski oli tema positsioon ka orja sarnane. Orjadele sarnaselt oli näiteks selliste isikute tegutsemisvõime piiratud.:

G.1.123: „[...] *at a parentibus et a coemptionatoribus mancipati mancipataeue seruorum loco constituuntur, adeo quidem, ut ab eo cuius in mancipio sunt neque hereditatem neque legata aliter capere possint, quam si simul eodem testamento liberi esse iubeantur sicut iuris est in persona seruorum.*[...]“ ([...] aga nende, kes on isa poolt mantsipeeritud, seisund on orjadele sarnane isegi niivõrd, et nad ei saa sellelt isikult, kellele nad on mantsipeeritud, vastu võtta testamendiga neile määratud pärandit, kui neid just selle sama testamendiga samal ajal ei vabastata, nii nagu see on ka orjade puhul. [...])

G.1.138 kohaselt sai sellises seisundis inimene sarnaselt orjale iseseisvaks samuti *manumissio*-protseduuriga kas läbi piduliku protseduuri, kodanike nimekirja kandmise või testamendi. Siiski ei olnud sellises seisundis isik täielikult võrdsustatud orjaga. Seisundist *in mancipio* vabastamisele ei kehtinud mitmed orjade vabastamisele ette nähtud piirangud. Nt G.1.139 kohaselt ei kohaldunud piirang, et vabaks võis lasta ainult teatava murdosa oma orjadest. Suurimaks erinevuseks oli G. 1.140-st tulenev võimalus saada vabaks ka vastu selle isiku tahtmist, kelle võimu all ta oli. Nii võis seisundis *in mancipio* olev isik kanda oma nime vabade kodanike nimekirja ka ilma oma isanda loata. See ei olnud siiski lubatud neile, kelle isa oli

¹⁴¹ Borkowski, lk 106.

¹⁴² Перетерский, lk 121.

andnud sellesse seisundisse tingimusel, et nad mantsipeeritakse isale tagasi ja samuti mitte ka neile, kes olid müüdnud noksaalhagi katteks. Kaser täpsustab veel, et seisundis *in mancipio* isiku abielu (rooma kodanike abielu) jäi kehtima ning isik võis saada seaduslikke järeltulijaid, kes olid tema võimu all. Ta jäi vabaks *ius gentium*'i mõttes, kuigi faktiline seisund oli väga sarnane orjale.¹⁴³ Bonfante märgib, et sellist isikut koheldi orjana ainult eraõiguslikes suhetes, avalikes vahekordades jäi ta vabaks.¹⁴⁴ Hunter ja Cross mainivad, et seisundis *in mancipio* olevale isikule jäid lisaks vabadusele alles ka kodanikuõigused, kuid varalistes vahekordades olid sellises seisundis vabal inimesel G. 2.86 kohaselt samasugused piirangud nagu isavõimu all oleval lapsel,¹⁴⁵ nt ei saanud ta vara omandada mitte endale vaid ainult sellele, kelle võimu all ta oli.

Eelnevalt selgus, et isik jäi pikemaajaliselt seisundisse *in mancipio* siis, kui isa müüs lapse Rooma linna piires või andis kahju tekitanud perepoja noksaalhagiga kannatanule välja. Rohkem on teada noksaalhagi katteks välja andmisest. Selle olemust seletavad lahti G.3.75 ja Inst 4.8.pr. Viidatud allikakohtade kohaselt juhul, kui võimualune perepoeg või ori pani toime delikti (vargus, rööv, *damnum, iniuria*), ei saanud sellest tulenevat kahjuhüvitisnõuet esitada mitte tema, vaid perepea vastu. Perepeal oli siis võimalus valida, kas ta maksab kahju kannatanule hüvitise või annab õiguserikkuja talle välja, et viimane oma võla tööga tasa teeniks. Sellist väljaandmist nimetati *noxae deditio*. Kahju tekitanud perepoja väljaandmine kolmandale isikule toimus samuti *mancipatio*-protseduuriga¹⁴⁶ nagu ka *emancipatio* ja *adoptio*. Erinevad juristide koolkonnad olid klassikalisel ajal eriarvamustel selles osas, kas ka noksaalhagi katteks üleandmisel oli vaja kolme mantsipatsiooni nagu *emancipatio* ja *adoptio* puhul või piisas ühest.

G.4.79: „*Cum autem filius familias ex noxali causa mancipio datur, diuersae scholae auctores putant ter eum mancipio dari debere, quia lege xii tabularum cautum sit, ne aliter filius de potestate patris exeat, quam si ter fuerit mancipatus; Sabinus et Cassius ceterique nostrae scholae auctores sufficere unam mancipationem crediderunt, et illas tres legis xii tabularum ad uoluntarias mancipationes pertinere.*“ (Kui pereliige antakse noksaalhagi katteks *in mancipio* seisundisse, arvavad ühe koolkonna autoriteedid, et teda tuleks anda kolm korda seisundisse *in mancipio*, sest 12-tahvli

¹⁴³ Kaser 1968, lk 76.

¹⁴⁴ Bonfante, lk 142.

¹⁴⁵ Hunter ja Cross, lk 228.

¹⁴⁶ G.1.119 kohaselt oli *mancipatio* puhul tegemist rituaalse müügi protseduuriga, milles osalemiseks pidi olema Rooma kodanik. Sel viisil müüdi kinnisasju, orja ja tähtsamaid põllumajandusloomi. Samuti anti sellise rituaalse protseduuriga üle isikuid nt emantsipatsiooni või adopsiooni käigus. Protseduur oli rangelt formaalne. Juures pidid viibima viis täisealist Rooma kodanikest tunnistajat ja kaalumees. Protseduuri käigus ostja puudutas ostetavat eset või isikut, deklareeris selle pidulikult enda omaks ning asetas kaalule kokkulepitud ostuhinna.

seadused ütlevad, et poeg saab isa võimu alt vabaks ainult läbi kolme mantsipatsiooni. Sabinius, Cassius ja mõned meie koolkonna autoriteedid arvavad, et ühest mantsipatsioonist piisab, sest 12-tahvli seadustest tulenev kolmekordse mantsipatsiooni reegel kohaldub ainult vabatahtlikele mantsipatsioonidele.)

Sabiniaanid (Sabinius, Cassius jt) arvasid, et piisab ühest mantsipatsioonist ning 12-tahvli seadustest tulnud kolmekordse müügi reegel kohaldub ainult vabatahtlike mantsipatsioonide puhul, nt *emancipatio* ja *adoptio* käigus. Teine koolkond, kellenä Gaius on ilmselt silmas pidanud prokuliaane, pidas iga protseduuri puhul vajalikuks kolmekordset müüki.

Lee täpsustab, et nimetatud protseduuride tulemusel läks ori kannatanu omandisse, aga perepoeg jäi kannatanu suhtes seisundisse *in mancipio* ning teenis oma võla tööga tasa. Pärast seda võis ta *manumissio*'ga vabaks lasta. Kui perepoeg lasti seisundist *in mancipio manumissio*'ga vabaks, muutus ta *sui iuris*'eks ega pöördunud enam tagasi oma isa võimu alla.¹⁴⁷ Lee väidet kinnitab eelpool tsiteeritud G. 4.79, mis mainib poja vabanemist isa võimu alt. Samuti ka G.1.132 lõpuosa:

G.1.132: „[...] *tertio pater eum mancipat vel eidem vel alii (sed hoc in usu est, ut eidem mancipetur) eaque mancipatione desinit in potestate patris esse, etiamsi nondum manumissus sit, sed adhuc in causa mancipii. [---]*“ ([...] isa mantsipeerib ta kolmandat korda kas samale isikule või kellelegi teisele (kuid tavaliselt samale isikule) ja selle mantsipatsiooni läbi lakkab ta olemast oma isa võimu all, kuigi ta pole veel *manumissio*'ga vabaks lastud ja on ikka veel seisundis *in mancipio* [edasi on originaaltekst loetamatu – autori märkus tõlke põhjal])

Järelikult vabanes poeg juba kolmanda mantsipatsiooniga isa võimu alt ning kui ta pärast võla tasa teenimist *manumissio*'ga vabaks lasti, sai ta *sui iuris*'eks. Seda kinnitab ka G.4.79, mille kohaselt lahkus noksaalhagi katteks antud poeg oma isa võimu alt. Kuna isavõim põhines agnaatilisel sugulusel, peaks loogilise järeldusena kaasnema ka agnaatiliste¹⁴⁸ sidemete katkemine oma senise perega. Seetõttu tuleks ka noksaalhagi katteks välja andmist lugeda *capitis deminutio minima* viisiks. See oleks kooskõlas ka G.1.162-ga. Kahjuks ei ole aga G.1.132 allikatekst edasi enam säilinud. Seetõttu ei saa ka täiesti kindel olla selles, kas *mancipatio* ja *manumissio* olid eraldi pere muutuse viisideks või mitte. Ei saa lõpuni välistada, et muistsetel roomlastel oli olemas mingi protseduur, kuidas kahju tekitanud poeg pärast kahju hüvitamist

¹⁴⁷ Lee, lk 79 ja 404.

¹⁴⁸ Agnaatilise suguluse kohta vt täpsemalt ptk 3.1.1.1.

tagasi isavõimu alla anda. Olemasolevate andmete põhjal on aga noksaalhagi katteks müümise peremuutuse viisiks lugemine õigustatud.

2.3.3. Peremuutus Justinianuse õiguse järgi

Justinianuse Institutsioonidest loeme, et *capitis deminutio minima* toimub siis, kui võimualune isik saab iseseisvaks või vastupidi.

Inst 1.16.3 „/.../ *Minima capitis deminutio est, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur. quod accidit in his qui, cum sui iuris fuerunt, coeperunt alieno iuri subiecti esse, vel contra.*“ (*Capitis deminutio* on väikseim, kui isiku vabadus ja kodakondsus jäävad alles, kuid tema seisund muutub. See juhtub kui *sui iuris* muutub *alieni iuris*’eks või vastupidi.)

Seega erineb Inst 1.16.3 definitsioon G.1.162 definitsioonist. Kui Gaius tõi välja erinevad viisid, mille ühiseks nimetajaks oli agnaatiliste peresidemete muutus, siis Justinianuse Institutsioonid taandavad *capitis deminutio minima* viiside eristamise ainult sellele, kas on toimunud muutus isiku iseseisvuses või mitte. Justinianuse Institutsioonide kohaselt on peremuutuse viisideks seega ainult *adrogatio* ja *emancipatio*. *Digesta capitis deminutio minima* viiside selget loetelu ei anna, kuid mainib mõningaid protseduure *capitis deminutio minima* viisidena:

D.4.5.3 pr.: „*Liberos qui adrogatum parentem sequuntur placet minui caput /.../*“
(Lapsed, kes järgnevad oma adrogeeritud vanemale, teevad läbi *capitis deminutio /.../*)

D.4.5.3.1.: „*Emancipato filio et ceteris personis capitis deminutio manifesto accidit /.../*“
(Emantsipeeritud poeg ja teised isikud teevad kindlasti läbi *capitis deminutio*.)

Samuti D.4.5.2. reguleerib *capitis deminutio minima* läbiteinud isikute vastutust oma võlaõiguslike kohustuste eest. Siin on otsesõnu mainitud adrogeeritud isiku vastutust.

Seega tuuakse *Digestas* peremuutuse viisidena välja:

1. *emancipatio*;
2. *adrogatio*;
3. laste järgnemine adrogeeritud vanematele uude perekonda.

Kui Gaius lihtsalt mainis, et sellisel juhul lapsed lähevad vanemaga kaasa ja muudavad peret, siis Justinianuse õiguses öeldakse otse, et see on *capitis deminutio minima*. Viidatud allikakoha

autoriks on Paulus, kes elas 2. – 3. Sajandi vahetusel pKr ning seega tekst pärineb rooma õiguse järelklassikalisest perioodist. Kummaline on, et see protseduur ei sobi Inst.1.16.3 toodud definitsiooniga, mille kohaselt peaks peremuutuse korral toimuma muutus ka isiku iseseisvuse osas. Oma isaga uude perekonda kaasaminevate võimualuste laste iseseisvuse osas mingit muutust ei toimu, vaid nad saavad lihtsalt omale uued agnaatilised sugulased. Sellise vastuolu põhjust pole sekundaarkirjanduses selgitatud. Võimalik, et siinkohal loeti iseseisvuse muutumise tingimus täidetuks laste isa poolt iseseisvuse kaotamisega adrogeerimisprotsessi käigus. Samuti võib põhjuseks olla *capitis deminutio* kui õigusinstituudi arhailisus. On isegi väidetud, et *capitis deminutio* oli õigusinstituudina niivõrd arhailine, et selle tähendust ei mõistnud selgelt võib-olla isegi klassikalise ajastu juristid, hilisematest rääkimata.¹⁴⁹ Seega kogusid *Digesta* koostajad küll kokku varasemast ajast pärinevad õigusnormid, kuid ühiskondlike olude muutumise, töö suhteliselt kiire valmimise, koostajate paljususe ja agnaatilise suguluse tähtsuse vähenemise tõttu ei pruugitud Inst.1.16.3 definitsiooni sõnastades enam näha varem kõiki *capitis deminutio minima* viise ühendanud tunnust - agnaatilise suguluse muutumist.

Justinianuse õiguses ei nimetata peremuutuse viisina võimualuse isiku adopteerimist. Selle põhjuseks võib olla *adoptio plena* ja *adoptio minus plena* eristamine.¹⁵⁰ Samuti ei olnud Justinianuse ajal *cum manu* abiellumine peremuutuse viisiks. *Cum manu* abielu oli praktiliselt kadunud varase printsipaadi ajaks (printsipaad kui valitsusvorm kestis aastatel 27 eKr kuni 250 pKr), kuid säilis siiski üksikjuhtumitena mõne väga erandliku asjaolu jaoks.¹⁵¹ Justinianuse ajaks oli selline abielu kadunud. Seda ei mainita ei Justinianuse Institutsioonide ega *Digesta* abielu käsitlevates peatükkides. Samuti oli selline abieluviis ilmselgelt kokkusobimatu ristiusu kui Rooma uue riigisuga. Kindlasti ei olnud Justinianuse ajal peremuutuse viisideks *mancipatio* ja *manumissio*. Justinianus kaotas üldse mantsipatsiooni kui sellise ning ka adopteerimine ja *emancipatio* hakkasid toimuma ilma selle aeganõudva formaalsuseta. Nüüdsest piisas teadaandest magistraadi ees.¹⁵² Perepogade noksaalhari katteks välja andmist esines ka Justinianuse ajal,¹⁵³ kuid ta keelas selle.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Bonfante, P. Corso di diritto romano. Diritto di famiglia. I, Roma: Sampaolesi, 1925, lk 130-131. Kasutatud Siimets-Gross 2010, lk 243 vahendusel.

¹⁵⁰ *Adoptio plena* ja *adoptio minus plena* eristamisest vt täpsemalt ptk 3.2.5.1.

¹⁵¹ Kaser 1968, lk 63.

¹⁵² Stephenson, lk 345.

¹⁵³ Borkowski, lk 106.

¹⁵⁴ Kui G. 3.75 räägib nii orja kui ka võimualuse pereliikme väljaandmisest, siis D.9.4 mainitakse ainult orja. Samuti Lee, lk 79 ja 403; Bonfante, lk 466 ja 467.

3. *Capitis deminutio* määratlemine

3.1. Erinevate *capitis deminutio* astmete ühisosa

Nagu eelnevalt selgus, mahuvad *capitis deminutio* mõiste alla väga erinevad protseduurid. Nende protseduuride tulemusena võis muutuda nii isiku vabadus, kodanikuseisus kui ka perekond. Tekib küsimus, miks nimetati just neid protseduure *capitis deminutio* 'ks ja teisi esmapilgul sarnaseid protseduure ei nimetatud. Järgneva analüüsi eesmärgiks on leida tunnusjooni, mis ühendasid kõiki *capitis deminutio* viise omavahel ning eristasid neid teistest sarnastest protseduuridest.

Kui püüda kõiki töö esimeses osas kirjeldatud *capitis deminutio* astmeid ja viise ühise nimetaja alla kokku koondada selgub, et need kõik kätkesid endas mingisugust muudatust. Isiku elu ei olnud enam päris samasugune kui oli enne, midagi oli muutunud kas tema õigustes ja kohustustes või suhetes ühiskonnaga. Teise olulise kriteeriumina saab välja tuua, et need kõik toimusid vaba kodanikuga. Seega oli *capitis deminutio* muudatus, mis toimus vaba kodanikuga mõjutades tema õigusi ja kohustusi. Kuid ainult sellest on vähe mõiste defineerimiseks. Kui töö esimeses osas analüüsiti, kuidas ja millistel viisidel toimusid *capitis deminutio* 'ks nimetatud muudatused, siis nüüd uuritakse seda, millised olid nende kõigile *capitis deminutio* astmetele ja viisidele omased ühised tagajärjed. Kõigil *capitis deminutio* viisidel olid ka oma eraldiseisvad tagajärjed, mis kaasnesid kas ainult selle kindla protseduuriga või mõnega nendest protseduuridest. Kuna selliseid tagajärgi on üsna palju, jääb nende käsitlemine väljaspoole käesoleva töö mahtu ja eesmärki. Selles töös keskendutakse eelkõige nendele tagajärgedele, mis ühendasid vähemalt mingil ajaperioodil kõiki *capitis deminutio* astmeid ja viise

3.1.1. Muudatused perekondlikes suhetes

3.1.1.1. *Capitis deminutio* mõju agnaatilisele sugulusele

Agnaatiline sugulus oli nn võimusugulus. Agnaatideks olid G.1.156 kohaselt need isikud, kes olid üksteisega suguluses meesliini pidi ehk kes olid ühe ja sama perepea võimu all või oleksid tema võimu all, kui selline isik oleks veel elus. Agnaatilised sugulased ei olnud nt adopteerimise käigus teise peresse läinud poeg, *emancipatio* 'ga perest lahkunud isik. Samuti ei olnud mehe agnaatiliseks sugulaseks tema tütrepoeg, kuna viimane oli väimehe või tema isa võimu all.

Kognaatiline oli veresugulus, mis arvestas inimeste põlvnemist ühisest esivanemast. Klassikalisel ajal oli seniste agnaatiliste sidemete katkemine kõiki *capitis deminutio* viise ühendavaks tunnusjooneks.

G.1.158.: „*Sed adgnationis quidem ius capitis diminutione perimitur, cognationis vero ius eo modo non commutatur.*“ (*Capitis deminutio* lõpetab agnaatilise sideme, kognaatiliselt aga sellisel moel ei muudeta.)

G.1.163: „*Nec solum maioribus capitis deminutionibus ius agnationis corrumpitur, sed etiam minima [...]*“ (Mitte ainult suurem *capitis deminutio* ei hävita agnaatiliselt sugulust, vaid ka *capitis deminutio minima [...]*)

Ükskõik millise *capitis deminutio* astme läbitegemine katkestas senised perekondlikud suhted (agnaatilise peresideme) ja kehtestas uued, ühesõnaga muutis perekonda. Peremuutuse puhul oli see protseduuri ainus eesmärk, vabaduse ja kodakondsuse kaotamise puhul kaasnes lihtsalt teiste tagajärgedega.

Justinianuse õiguses lõppes agnaatiline sugulus iga *capitis deminutio* läbitegemise puhul ning Inst 1.16.6 kohaselt hävitavad *capitis deminutio maxima* ja ka *media* lisaks agnaatilisele ka kognaatilise suguluse. *Maxima* puhul ei taastunud kognatsioon isegi pärast seda, kui orjaks muutunud kognaat lasti nõuetekohaselt vabaks. Sama järgnes ka siis, kui isik deporteeriti saarele (nagu ka Inst 1.16.2-s).

Inst. 1.16.6 „*Quod autem dictum est manere cognationis ius et post capitis deminutionem, hoc ita est, si minima capitis deminutio interveniat: manet enim cognatio. nam si maxima capitis deminutio incurrat, ius quoque cognationis perit, ut puta servitute alicuius cognati, et ne quidem, si manumissus fuerit, recipit cognationem. sed et si in insulam deportatus quis sit, cognatio solvitur.*“ (Kui öeldakse, et kognaatiline sugulus püsib ka pärast *capitis deminutio* läbitegemist, siis viidatakse *capitis deminutio minima*’le. Kui toimub suurim *capitis deminutio*, hävib ka kognaatiline sugulus, nt juhul kui kognaat muutub orjaks ja isegi kui ta lastakse (korrekselt) vabaks, ei taastu kognaatiline sugulus. Samuti lõppeb kognaatiline sugulus juhul, kui isik deporteeritakse saarele.)

Gaiuse ajal sellist sätet polnud. Justinianuse ajal oli aga vajalik võtta seisukoht ka *capitis deminutio* ja kognaatilise suguluse seoste osas, kuna siis omistati kognaatilisele sugulusele

suuremat tähtsust kui Gaiuse ajal. Nt hakkas seni vaid agnaatilisest sugulusest sõltunud pärimisõigus Inst 3.5.pr kohaselt sõltuma ka kognaatilisest sugulusest.

Järelikult on senise agnaatilise suguluse murdmine *capitis deminutio* üheks olemuslikuks tunnuseks, mis iseloomustab kõiki *capitis deminutio* astmeid igal ajaperioodil. Eriti oluline on vaadata seda *capitis deminutio minima* puhul, kuna selle puhul on perekonna muutus (s.t seniste agnaatiliste sidemete kaotus) ainsaks ja olemuslikuks indikaatoriks mõiste defineerimisel. *Capitis deminutio minima* korral toimus perekondlike suhete muutus, mis katkestas suhted vana perega. See võis olla muutus vabaduse piiramise ja vähenemise suunas (nt *adrogatio*) või hoopis ka vabaduse suurenemine (poja vabastamine isa võimu alt).¹⁵⁵ Igal juhul kaasnes *capitis deminutio minima* ga alati agnaatiliste peresidemete katkemine.¹⁵⁶ Esmapilgul tundub selliseks ühendavaks muudatuseks sobivat ka iseseisvuse või seniste õiguste kaotamine, kuid nagu juba eelpool selgus,¹⁵⁷ ei kaasnenud see mitte iga *capitis deminutio* viisiga. Muudatus iseseisvuses ei sobi *capitis deminutio minima* indikaatoriks ka mitte Justinianuse õiguses. Inst.1.16.3 defineeritakse küll peremuutust läbi iseseisvuse muutumise, kuid D.4.5.3.pr nimetatud laste järgnemisel oma adrogeeritud isale uude perekonda ei toimunud mingit muudatust laste iseseisvuses, küll aga muutus nende agnaatiine sugulus. Samuti ei nimetata kusagil perepea surma korral seniste pereliikmete iseseisvumist peremuutuse viisina. Kui piisaks ainult muudatusest iseseisvuses, peaks ka see olema *capitis deminutio minima* viis.

Muistses Roomas ei mõjutanud agnaatiline sugulus ainult isiku sugulussuhteid, vaid tõi endaga kaasa ka konkreetseid õiguslikud ja varanduslikud tagajärjed. Nii näiteks sõltus agnaatilisest sugulusest seadusjärgne pärimisõigus (kuni Justinianuse ajani, mil pärimisõiguse said ka kognaadid) ja 12-tahvli seadustest tulenev seadusjärgne eestkoste. Seadusjärgne eestkoste lõppes isegi *capitis deminutio minima* puhul, *maxima*’st ja *media*’st rääkimata. Nt G.1.163 kohaselt juhul, kui isal on kaks poega ja ta laseb teise *emancipatio*-protseduuriga vabaks, ei saa üks vend enam olla teisele seadusjärgseks eestkostjaks.¹⁵⁸ Siiski ei lõpetanud Inst 1.22.4 ja D.4.5.7 kohaselt Justinianuse ajal eestkostja peremuutuse läbitegemine enam muudel alustel tekkinud eestkostet.

Justinianuse ajaks oli agnaatiline sugulus võrreldes klassikalise ajaga muutunud vähem tähtsaks ning oluliselt rohkem tähelepanu hakati pöörama kognaatilisele sugulusele. See ei tähendanud

¹⁵⁵ Lee, lk 76.

¹⁵⁶ Nicholas, lk 96.

¹⁵⁷ Sellest pikemalt ptk 1.1.2. ja ka Kiirend 2010, lk 6-12 ja Kiirend 2011, lk 140-141.

¹⁵⁸ Kiirend 2011, lk 145.

aga, et *capitis deminutio* jätkuks Justinianuse õiguses agnaatilise suguluse puutumata. *Capitis deminutio* läbitegemine murdis jätkuvalt agnaatilise suguluse, kuna aga agnaatilisest sugulusest sõltuvaid õiguslikke tagajärgi oli oluliselt vähemaks jäänud, mõjutas *capitis deminutio* läbitegemine isiku reaalseid võimalusi õigussuhetes osalemiseks vähem kui klassikalisel ajal. Väga varasel ajal lõppes selle läbitegemisega väga suur osa isiku õigustest ja kohustustest.¹⁵⁹ Justinianuse ajaks lõpetas see vaid isiku agnaatilise suguluse ning ka sellel polnud väga suurt praktilist tähtsust, kuna nt eestkoste ja pärimine ei sõltunud enam ainult agnaatilisest sugulusest.

3.1.1.2. Capitis deminutio mõju isavõimule

Isavõim ja agnaatiline sugulus olid Roomas väga tihedalt seotud ning isavõim põhineski kas agnaatilisel sugulusel või adopteerimisel/adrogeermisel. Seetõttu mõjutas *capitis deminutio* isavõimu sarnaselt agnaatiliste peresidemete muutmisele. Isa võimu pereliikme üle mõjutasid absoluutselt kõik *capitis deminutio* viisid ja astmed. Kindlasti muutus isavõim *capitis deminutio minima* korral, kuna agnaatilise suguluse ja seeläbi ka isavõimu muutmise oli peremuutuse eesmärgiks. *Emancipatio* puhul lõppes igasugune isavõim peremuudatuse läbiteinud isiku üle, adopteerimise puhul vahetus isavõimu teostama õigustatud isik ning adrogeerimine kehtestas isavõimu vaba isiku üle. Kuna peresisesed võimusuhted põhinesid *ius civile*'l ja eksisteerisid seeläbi ainult vabade kodanike vahel, lõpetasid isavõimu ka *capitis deminutio media ja maxima*. G.1.128 kohaselt kaotasid need, keda karistati veest ja tulest ilma jätmisega isavõimu või nende üle kadus isavõim, sest polnud võimalik, et võõra ja Rooma kodaniku vahel eksisteeriks sellised suhted. Samasugused tagajärjed kaasnesid Inst. 1.12.1-2 kohaselt *deportatio* 'ga. Ning juba oma olemusest tulenevalt lõpetas vabaduse kaotus igasuguse isavõimu.

3.1.2. Capitis deminutio mõju varalistele suhetele

Capitis deminutio 'ga kaasnes tihti ka muudatus isiku varalistes suhetes. Nii näiteks jäi vabaduse või kodakondsuse kaotamisega isik ilma oma senisest varast ning lõppes ka tema vastutus seniste varaliste kohustuste eest. Võimalik oli aga esitada hagi nende vastu, kellele oli tema vara üle läinud.

¹⁵⁹ Kiirend 2010, lk 31-33 ja 39-40.

D.4.5.2.pr: „[...] *ceterum sine amissione civitatis sive libertatis amissione contingat capitis deminutio, cessabit edictum neque possunt hi penitus conveniri: dabitur plane actio in eos, ad quos bona pervenerunt eorum.*“ ([...] Kui *capitis deminutio*’ga kaasneb kodakondsuse või vabaduse kaotamine, siis see edikt ei kohaldu ega saa üldse esitada ka mingit muud hagi selle isiku vastu. Küll aga on võimalik esitada hagi nende isikute vastu, kellele on üle läinud selle isiku vara.)

Kui peremuutuse läbitegemisega allutas seni iseseisev isik ennast kellegi teise võimule, olid tagajärjed sarnased vabaduse või kodakondsuse kaotamisega ja isiku vara läks üle sellele, kellele ta ennast allutas:

G.3.83: „*Et enim cum pater familias se in adoptionem dedit mulierue in manum conuenit, omnes eius res incorporales et corporales, quaeque ei debitae sunt, patri adoptiuo coemptionatoriue adquiruntur exceptis his, quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt ususfructus/.../*“ (Perepea adopteerimisel või naise minekuga mehe võimu alla abiellumise tõttu omandavad adoptiivisa ja see isik, kelle võimu alla naine läheb, õigused kogu tema kehalisele ja mittekehalisele varale ja hagidele, välja arvatud nendele, mis lõppevad *capitis deminutio* tõttu, näiteks kasutusvaldus/.../)

Väga varasel ajal lõpetas ka peremuutuse läbitegemine isiku vastutuse oma lepingulistest suhetest tekkinud võlgade eest. Juba enne klassikalist aega oli G.3.48; G. 4. 83; D.4.5.2.1. kohaselt preetorite tegevuse tulemusena loodud hagi, mis võimaldas lähtuda fiktsioonist nagu adrogeeritud või abielludes mehe võimu alla läinud võlgnik polekski peremuutus läbi teinud ning pöörduda nõuetega otse tema poole.¹⁶⁰ G.4.79 ja 4.80 tulenevalt oli sellist hagi võimalik esitada ka nende vastu, kes olid läinud kellegi teise võimu alla seetõttu, et on tema suhtes seisundis *in mancipio*. *Emancipatio* ja *adoptio* puhul polnud sellist hagi vaja, kuna muistses Roomas oli lepingulistes suhetes reeglina õigustatud ja kohustatud isikuks perepea ning võimualused pereliikmed ei saanud enda nimel iseseisvalt lepinguid sõlmida.

¹⁶⁰ Pikemalt vt Kiirend 2010, lk 31-33.

3.1.3. Isikuga väga tihedalt seotud varalised õigused

Isikuga väga tihedalt seotud õigused ja kohustused lõppesid klassikalisel ajal reeglina ükskõik millise *capitis deminutio* läbitegemisel. Nt lõppes G.3.83 kohaselt kasutusvaldus iga *capitis deminutio* korral. Inst. 3.10.1 kohaselt oli Justinianuse ajaks peremuutuse tähtsus aga vähenenud.

Inst.3.10.1: „*./.../usus etenim et ususfructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutio ne minima eos tolli nostra prohibuit constitutio.*“ (See [st. õiguste lõppemine – autori täiendus] toimus varem ka kasutusõiguse ja kasutusvaldusega, kuid nüüd keelab meie korraldus nende lõppemise *capitis deminutio minima* korral.)

Inst. 3.10.1 ja Cod. 3.33.16 kohaselt Justinianuse õiguses peremuutus enam kasutusõigust ega kasutusvaldust ei lõpetanud.

Sarnane muutus on jälgitav ka seltsingu puhul.¹⁶¹ Klassikalisel ajastul lõpetas G.3.153¹⁶² kohaselt igasugune *capitis deminutio* seltsingu. Kui tegemist oli nt *emancipatio* või *adrogatio*'ga, mis isiku õigusvõimet seltsingus osalemise aspektist ei mõjutanud, võisid partnerid seltsingutegevust jätkata. Sel juhul ei loetud aga pärast *capitis deminutio*'t jätkuvat seltsingutegevust mitte enam esialgse seltsingu jätkamiseks, vaid juba uue asutamiseks samade partnerite vahel. Justinianuse ajaks oli aga *capitis deminutio minima* kohta tehtud erand. D.17.2.58.2 ja D.17.2.65.11¹⁶³ väidavad Paulus ja Ulpianus aga, et *emancipatio* ja *adrogatio* läbitegemine ei lõpeta seltsingulisi suhteid ning peremuutuse läbiteinu jääb partneriks ka pärast muudatust. Seega lõpetas Gaiuse ajal ühe partneri igasugune *capitis deminutio* seltsingu, kuid Justinianuse ajal lõpetasid seltsingu ainult *capitis deminutio media* ja *maxima*.

¹⁶¹ *Capitis deminutio minima* mõjust seltsingulistele suhetele vt pikemalt Kiirend 2010, lk 35-37 ja Kiirend 2011, lk 146-147.

¹⁶² G. 3.153.: „*Dicitur etiam capitis deminutione solui societatem, quia ciuili ratione kapitis deminutio morti coaequatur; sed utique si adhuc consentiant in societatem*¹⁶², *noua uidetur incipere societas.*“ (Õeldakse, et seltsing lõppeb ka siis, kui üks pool teeb läbi *capitis deminutio*, sest vastavalt *ius civile* printsiipidele on *capitis deminutio* võrdne surmaga; aga tõde on see, et kui inimesed tahavad ka edasi olla partnerid, loovad nad uue seltsingu.)

¹⁶³ D.17.2.58.2 (Ulpianus): „*Si filius familias societatem coierit, deinde emancipatus a patre fuerit, apud iulianum quaeritur, an eadem societas duret an vero alia sit, si forte post emancipationem in societatem duratum est. iulianus scripsit libro quarto digestorum eandem societatem durare ./.../*“ (Kui poeg liitub seltsinguga ja pärast seda lastakse isa poolt vabaks. Iulianuselt küsiti, kas see sama seltsing kestab edasi või on asendatud uuega, oletades, et pärast emantsipatsiooni ikka on veel seltsing alles. Iulianus kirjutab oma Digestide 14. raamatus, et see on sama seltsing, mis kestab edasi ./.../)

D.17.2.65.11 (Paulus): „*./.../ipse autem adrogatus socius permanet: nam et si filius familias emancipatus fuerit, permanebit socius*“ (./.../ Aga partner, kes on ise läbi teinud *adrogatio*, jääb partneriks, nagu ka poeg jääb pärast emantsipatsiooni partneriks.)

Pärast ükskõik millise *capitis deminutio* läbitegemist kaotas enne seda muutust tehtud testament kehtivuse. See ei hakanud uuesti kehtima isegi mitte siis, kui testaator sai enne surma tagasi endise positsiooni (nt kui adrogeeritu sai taas iseseisvaks). Seega kui *capitis deminutio* läbiteinud isik ei koostanud uut testamenti, läks kogu vara seadusjärgsetele pärijatele.¹⁶⁴

3.2. Capitis deminutio piiritlemine sarnastest protseduuridest

Eelmises alapeatükis selgus, et kõiki *capitis deminutio* viise iseloomustavad järgmised tunnused: toimub mingisugune muudatus, see muudatus toimub *ius civile* järgi vaba kodanikuga, muudatus mõjutab vähemal või rohkemal määral isiku õiguslikku positsiooni, tema õigusi ja kohustusi ning katkesid isiku agnaatilised sugulussidemed. Iseseisvus võis muutuda, kuid see ei olnud obligatoorne tingimus (nt *emancipatio* puhul) Just need tunnused teevadki *capitis deminutio*'st *capitis deminutio*. Järgnevalt käsitletakse lühidalt mõningaid *capitis deminutio* viisidele sarnaseid protseduure, mille lugemine *capitis deminutio*'ks on kas välistatud, küsitav või nõuab mõningaid selgitusi.

Nii ei ole kindlasti *capitis deminutio*'ga tegemist järgmistel juhtumitel:

1. orja vabastamine või mittekodanikule kodakondsuse andmine (vt ptk 3.2.1.);
2. saarele pagendamine *relegatio*-protseduuriga (vt ptk 3.2.2.);
3. juhtumid, mil ei muutu isiku vabadus, kodakondsus või perekond, vaid muutub ainult sotsiaalne seisund. Nii ei ole Inst 1.16.5 kohaselt *capitis deminutio*'ga tegemist juhul, kui isik eemaldatakse senatist;
4. perepea surm. Stephenson möönab võimalust, et ka perepea surm võis olla *capitis deminutio*,¹⁶⁵ kuid Bartošek ütleb otse, et perepea surm ei ole *capitis deminutio minima*.¹⁶⁶ Senise perepea surma korral muutub küll isavõim ja mingis mõttes ka perekond, kuna tekivad eraldi uued perekonnad uute *paterfamilias*'tega. D.14.6.3.4 kohaselt ei katke aga agnaatiline sugulus. Agnaatiline side suguluse arvestamise osas jääb püsima, lakkab vaid senise perepea isavõim. Seega ei saa pereliikmete iseseisvumist senise perepea surma korral *capitis deminutio minima* viisiks pidada;

¹⁶⁴ Inst. 2.17.5 – 7 põhjal Stephenson, lk 430.

¹⁶⁵ Stephenson, lk 169.

¹⁶⁶ Бартошек, lk 60.

5. isavõimu alt vabanemine seoses mõningatesse religioossetesse ametitesse valimisega (vt ptk 3.2.3).

Mõningatel juhtudel pole täiesti selge, kas need protseduurid olid *capitis deminutio* viisideks või mitte. Sellisteks protseduurideks olid eelkõige:

1. sõjas vaenlase kätte vangilangemine (vt ptk 3.2.4);
2. kodakondsuse kaotamine kolimisel kolooniasse (vt ptk 3.2.5);
3. mõne *capitis deminutio* viisiga sarnased muudatused peresidemetes, mida säilinud põhilisemates õigusallikates otsesõnu *capitis deminutio*'ks ei nimetata ning mille peremuutuse viisideks pidamise osas puudub üksmeel ka sekundaarkirjanduses. Sellisteks on näiteks: abielu lahutamine (*remancipatio* ja *diffarreatio*), emantsipatsiooni tagasikutsumine (*revocatio emancipationis*), vallaslapse seadustamine (*legitimatio*). Samuti ei selgu sekundaarkirjandusest lõplikult, miks ei nimetata Justinianuse ajal adopteerimist peremuutuse viisina. Ülevaatlikkuse huvides käsitlen väga lühidalt ka mitteabielulisel eesmärgil tehtud *coemptio* 't ja abielu *sine manu* (vt ptk 3.2.6).

3.2.1. Orja vabastamine või mittekodanikule kodakondsuse andmine

Inst 1.16.4 ei toimu *capitis deminutio*'t kui ori lastakse vabaks, kuna orjal ei ole *caput*'i mida kaotada. Seega ei saa ükski orjaga toimuv muudatus olla *capitis deminutio*.

Justinianuse ajal olid peaaegu kõik vabad inimesed ka kodanikud, kuid klassikalisel ajal eksisteeris erinevate õiguste ja kohustustega vabade mittekodanike klasse. Gaius loetleb mitmeid protseduure, kuidas on mittekodanikul (nt latiinil) võimalik kodakondsus saada, kuid ei nimeta kordagi, et mõni nendest protseduuridest oleks ka *capitis deminutio*. Ilmselt on põhjus selles, et *capitis deminutio* oli *ius civile* järgi toimuv protseduur, kuid mittekodanikele *ius civile* ei laienenud. Mittekodanike suhteid reguleeris *ius gentium* või ka nende endi õiguskord, mis aga sellist protseduuri ette ei näinud.

3.2.2. Saarele pagendamine *relegatio*-protseduuriga

Saarele pagendamine võis muistses Roomas toimuda kahe üsna sarnase protseduuriga. Üheks nendest oli juba eelnevalt käsitletud *deportatio*¹⁶⁷ ja teiseks sellega väga sarnane karistus *relegatio*. *Relegatio* ja *deportatio* erinevat mõju peresuhetele ja kodakondsusele kajastab Inst 11.12.1-2:

*Inst. 1.12. 1-2 Cum autem is, qui ob aliquod malefċium in insulam deportatur, civitatem amittit, sequitur ut, quia eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, perinde acsi mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse. /.../ Relegati autem patres in insulam in potestate sua liberos retinent: et e contrario liberi relegati in potestate parentum remanent. (Isik, kes deporteeritakse saarele mingi kuriteo eest, kaotab kodakondsuse; see juhtub nii, et tema nimi kustutatakse Rooma kodanike hulgast, tema lapsed lakkavad olemast ta võimu all /.../ Aga isik, kes on pagendatud saarele *relegatio*-protseduuriga, säilitab võimu oma laste üle ja ka relegeeritud pereliige jääb vanemliku võimu alla.)*

Seega oli *relegatio* oli vähem tõsine karistus kui *deportatio*.¹⁶⁸ D.48.22.5, 7 ja 14 kohaselt tähendas *relegatio* kas eluaegset või tähtajalist keeldu minna Rooma linna või mingisse konkreetseesse provintsi. Samuti võis see tähendada kohustust püsida mingil väikesel saarel või muus kindlaks määratud kohas. D. 48.22.4 ja 18 kohaselt ei kaasnenud *relegatio*'ga varanduse konfiskeerimist ega senise positsiooni kaotust, tegemist oli lihtsalt liikumisvabaduse piiranguga. Erinevalt *deportatio*'st ei kustutatud *relegatio* korral isikut Rooma kodanike nimekirjast. Samuti ei lõppenud tema vanemlik võim laste üle või tema isa võim tema üle, seega ei murdnud *relegatio* ka agnaatilisi peresidemeid. Ka Inst 1.16.6, mis kajastab karistuste mõju agnaatilisele sugulusele, ei maini agnaatilise sideme katkemist *relegatio* korral. Kuna *relegatio*'ga kaasnes lihtsalt isiku ruumiline ümberpaigutamine, mis ei mõjutanud isiku kodanikuõigusi ega agnaatilisi peresidemeid, pole põhjendatud selle protseduuri lugemine *capitis deminutio media* viisiks.

¹⁶⁷ *Deportatio* kohta vt pikemalt ptk 2.2.2.

¹⁶⁸ Nt poeet Ovidius relegeeriti Tomi saarele Sküütias. Lee, lk 84.

3.2.3. Saamine Jupiteri preestriks või Vesta neitsiks

Kui poeg sai Jupiteri preestriks (*flamen Dialis*) või tütar Vesta neitsiks, vabanes ta G.1.130 ja Ulp. Tit. 10.5 kohaselt isavõimu alt.¹⁶⁹ Kuigi Vesta neitsid ja Jupiteri preestrid vabanesid isavõimu alt, on nt Kaser, Goudy ja Albanese¹⁷⁰ seisukohal, et nad ei tee läbi *capitis deminutio*'t. Seda seisukohta toetavad ka õigusallikad, nt Gelliuse *Noctes Atticae* 1.12.9.¹⁷¹ Kui *capitis deminutio minima* tähendaks lihtsalt perekonna muutust läbi senise perepea isavõimu alt vabanemise, siis peaks ka siin olema tegu *capitis deminutio minima* juhtumiga, kuna ka preestriks või Vesta neitsiks saav isik lahkub oma senise perekonna grupist.¹⁷² Seega tuleb analüüsida veel agnaatiliste peresidemete katkemist ja püsima jäämist. Magistritöö kirjutamisel kasutatud õigusallikad mainivad nende sakraalsete ametite puhul küll isavõimu alt vabanemist, kuid otseselt mitte agnaatiliste peresidemete katkemist.

Sekundaarkirjanduses on selle vastuolu ületamiseks pakutud välja erinevaid teooriaid. Puchta väidab, et hoolimata isavõimu alt vabanemisest jäid preestrid ja Vesta neitsid siiski senise agnaatilise pere liikmeks.¹⁷³ Goudy leiab (toetudes osaliselt Mommsenile¹⁷⁴), et senise agnaatilise perekonna liikmeks jäämine hoolimata isavõimu alt vabanemisest läheks vastuollu perekonnaõiguse üldise loogikaga, kus kõige aluseks oli *patria potestas* ning keegi ei saanud selle alt vabaneda, ilma, et ta murraks selle sideme ja agnaatilise suguluse.¹⁷⁵ Vahepealsele seisukohale jääb Muirhead, kelle arvates Jupiteri preestrid ja Vesta neitsid muutsid küll perekonda, kuid nad ei teinud läbi *capitis deminutio*'t kuna sidemete katkemisel senise perekonnaga ei saanud nad asemele uut maist perekonda, vaid said hoopis taevaliku perekonna

¹⁶⁹ G.1.130.: „*Praeterea exeunt liberi virilis sexus de parentis potestate, si flamines Diales inaugurentur, et feminini sexus, si virgines Vestales capiantur.*“ (Mõlemas soost laste üle võib lakata isavõim, poja üle siis, kui temast saab *flamen Dialis* [Jupiteri preester – autori märkus] ja naissost lapse üle siis, kui ta valitakse Vesta neitsiks.)

¹⁷⁰ Albanese, Bernardo. *Le persone nel diritto privato romano*. Palermo: S. Montaina 1979, lk 317-318; Kaser 1968, lk 263; Goudy, lk 137-139. Sama ka: Vestals. BEAW 15. Kd, veerud 340-341.

¹⁷¹ Gellius. *Noctes Atticae* Inglise- ja ladina keeles kättesaadav internetist <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/gellius/home.html>.

¹⁷² Goudy, lk 139.

¹⁷³ Puchta, Georg Friedrich. *Kursus der Instit II*, lk 469, viidatud Goudy lk 137-138 vahendusel. Goudy ei ole kahjuks täpsustanud teose ilmumisaastat, seega pole selge, millisele trükile ta viidanud on.

¹⁷⁴ Mommsen, lk 43 jj.

¹⁷⁵ Goudy, lk 138-139. Selle seisukohaga ei saa aga täielikult nõustuda. Oluliselt hiljem, kui isavõimu tähtsus oli juba vähenenud, sätestas Justinianus, et isavõim lõppeb ka siis, kui poeg saavutab patriitsiaadi auastme või valitakse kõrgeimatele kiriklikesse ja riiklikesse ametitesse. Samas jäid kõik muud isiku perekondlikud õigused (mh ka sugulus) Nov 81 p 2 tulenevalt puutumata. Seetõttu oli pärast Gaiuse aega oli isavõimu kaotus võimalik ka agnaatilisi sidemeid lõhkumata. Puhtoletuslikult on võimalik, et nimetatud erandite kehtestamiseks Justinianuse ajal saadi eeskujuga just muistse erandi taaskehtestamisest uutele asjaoludele. Tegemist on siiski pigem oletuse kui faktidel põhineva järeldusega. Samuti väljuks sellise oletuse täpsem kontrollimine (kui seda on üldse võimalik kontrollida) käesoleva magistritöö piiridest.

liikmeks.¹⁷⁶ Siiski tuleks ka sellisesse põhjendusse Goudy hinnangul suhtuda suure ettevaatusega, kuna Rooma õigusallikad ei maini sellist mõistet nagu „taevalik perekond“¹⁷⁷

Kuigi Goudy möönab ka võimalust, et Jupiteri preestriteks ja Vesta neitsiteks saajate väikese arvu ja erilise seisundi tõttu tehti siin lihtsalt erand üldisest süsteemist, toetab ta ise Mommseni teooriat.¹⁷⁸ Mommseni teooria kohaselt ei ole agnaatiliste peresidmete muutumine peremuutuse puhul määrava tähtsusega ning *capitis deminutio minima* tähistab eelmise seisundi kaotust enese mõnele teisele inimesele allutamise kaudu privaatsfääris. Selline teisele inimesele allutamise akt võis olla pikemaajaline või lühem, nii näiteks *emancipatio* puhul allutas emantsipeeritav ennast protseduuri käigus lühiajaliselt võõrale isikule (oli seisundis *in mancipio*). Kuna sellist teisele inimesele allutamist ei toimunud, polnud *capitis deminutio* ka isa surm või Vesta neitsiks saamine.¹⁷⁹ Mommseni teooria tundub esmapilgul küll hästi sobivat, kuid paraku ei sobi selline teooria enam reguleerima peremuutust Justinianuse ajal. *Emancipatio* ei toimunud siis Inst. 1.12.6 ja Cod 8.48.6 kohaselt enam *mancipatio* ja *manumissio* protseduuridega. Kui polnud *mancipatio* ja *manumissio* protseduure, siis ei olnud *emancipatio* puhul ka võõrale allutamise lühiajalist akti mantsipatsiooniprotseduuri käigus, kuna puudus vahepealne võõrale isikule allutatud seisund *in mancipio*. Mommseni teooriat järgides ei oleks *emancipatio* Justinianuse ajal enam *capitis deminutio minima* viisiks, kuna *emancipatio*-protseduuri toimumisel ilma mantsipatsioonita ei kaasne enese võõrale allutamise akti.

Vesta neitsid kaotasid perest eraldamise tulemusena kõik sidemed oma senise agnaatilise perega,¹⁸⁰ mh kaotasid ka Gelliuse *Noctes Atticae* 1.12.18 kohaselt õiguse pärida senise pere järelt ilma testamendita. Samuti olid nad G.1.145 kohaselt juba 12-tahvli seadustest tulenevalt vabad naiste üle teostatavast eestkostest. Kui Vesta neitsitele ei kohaldunud mitmed agnaatilisest sugulusest tulenevad õiguslikud tagajärjed, võib kaudselt järeldada, et nende agnaatilised sidemed senise perega katkesid. Ilmselt oli agnaatiliste peresidmete katkemine püsiv ega taastunud ka pärast 30-aastase teenistusaja lõppu. Siis võisid Vesta neitsid küll abielluda, kuid kusagil ei mainita, et nad vajanuks selleks endise perepea nõusolekut. Ilmselt ei olnud sellel

¹⁷⁶ Muirhead, lk 123-124.

¹⁷⁷ Goudy, lk 139.

¹⁷⁸ Goudy, lk 139.

¹⁷⁹ Mommsen, lk 43 jj.

¹⁸⁰ Vestals. BEAW 15. kd, veerud 340-341.

küsimusel ka suurt praktilist tähtsust, kuna enamik Vesta neitsitest jätkas senist eluviisi ega pöördunud ilmalikku ellu tagasi.¹⁸¹

Vastuseta jääb aga küsimus, kuidas oli võimalik lõhkuda agnaatilised peresidemed ilma *capitis deminutio*'t läbitegemata. Kuigi selgitusi, et tegu on erandiga, peaks vältima niikaua kui võimalik, tundub siin just see kõige paremini võimalikku vastuolu seletavat. Seega on kättesaadavate andmete alusel põhjendatuim seisukoht, et tegemist on mõjuvatel põhjustel tehtud erandiga, mis võimaldas Vesta neitsitel ja Jupiteri preestritel vabaneda isavõimu alt ja murda senine agnaatiline sugulus ilma *capitis deminutio*'t läbi tegemata. Erandi kasuks räägivad ka järgnevad asjaolud: Vesta neitseid ja Jupiteri preestreid oli väga vähe, nende seisund oli väga eriline ning neile (eriti Vesta neitsitele) oli tehtud ka väga palju muid erandeid. Nt võisid Vesta neitsid erinevalt teistest naistest anda ka kohtus tunnustusi,¹⁸² omada vara ning teha testamenti, millega pärandasid oma vara teisele naisele.¹⁸³

3.2.4. Sõjas vaenlase kätte vangi langemine

Küsimus sellest, kas sõjas vaenlase kätte vangi langemine on *capitis deminutio maxima* viisiks või mitte, on üheks raskemini lahendatavaks probleemiks. G.1.129 antakse küll selle protseduuri üsna täpne kirjeldus, kuid Gaius ei ütle kusagil otse, et see oleks *capitis deminutio maxima*. Seda ei nimetata *capitis deminutio maxima*'ks otsesõnu üheski teises käesoleva magistritöö koostamisel kasutatud õigusallikas. Samas on sõjas vaenlase kätte vangi langemist käsitlevad *capitis deminutio maxima* viisina mitmed sekundaarkirjanduse autorid erinevatest perioodidest, nt Pereterski, Pokrovski, Colquhoun, Cocourek ja Wigmore, Sohm, Stephenson, Hutōz, BEAW.¹⁸⁴ Kaser ei nimeta seda protseduuri *capitis deminutio*'na ka oma varasemas õpikus,¹⁸⁵ hiljem välja antud ja mahukamas teoses ta aga nimetanud vaenlase kätte vangi langemist *capitis*

¹⁸¹ Vestales. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. Murray, John (koostaja); artikli autor Ramsay, William; täiendanud Smith, William. London: 1875, lk 1189.

¹⁸² Vestals. BEAW 15. kd, veerg 341.

¹⁸³ Vestales. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, lk 1190.

¹⁸⁴ Перетерский, lk 121; Покровский, ртк 50; Хутыз, lk 52; Stephenson, lk 325; Colquhoun, lk 384; Cocourek ja Wigmore, lk 353; Sohm, lk 122. *Deminutio capitis*. BEAW 4.kd, veerg 259.

¹⁸⁵ Kaser 1968, lk 72, kus muidu seda protseduuri kirjeldab. Samuti ei nimeta ta seda *capitis deminutio*'t käsitlevas osas.

deminutio maxima viisina.¹⁸⁶ Kahjuks keegi neist ei viita, millistele allikatele tuginedes nad seda väidavad.

Võimalik, et seda protseduuri peetakse *capitis deminutio maxima*'ks õiguse üldise loogika põhjal, kuid ka siis jävad mõningad kahtlused. Sõjas vaenlase kätte vangi langemine tähendas küll orjust ja vabaduse kaotamist, kuid erinevalt teistest *capitis deminutio maxima* viisidest ei ole see karistusliku iseloomuga. See ei tähendanud see igavest orjastamist. Kui vangi langenud isikul õnnestus põgeneda, sai ta Rooma naastes G.1.129, Inst.1.12.5 ja D. 49.15.5.pr-1 kohaselt *ius postliminii* järgi tagasi kõik oma senised varanduslikud, kodanikuseisusest tulenevad ning perekondlikud (isavõim) õigused. Samuti ei võetud siin isikult vabadust roomlaste poolt, n.ö roomlaste õiguse järgi, küll aga oli Rooma naasmisel rakenduv *ius postliminii* nn roomlaste õiguse osa. Seega ei saa õiguse süsteemist lähtuvate argumentide põhjal sõjas vaenlase kätte vangi langemise *capitis deminutio maxima* viisiks olemise üle otsustada.

Nimetatud sekundaarkirjanduse autorid võivad olla oma teooriad rajanud mõnele vähem kättesaadavale allikale. Kuna käsitlust sõjas vaenlase kätte vangi langemisest kui *capitis deminutio maxima* viisist toetavad paljud autoriteetsed sekundaarkirjanduse autorid ning keegi pole sõnaselgelt vastupidist seisukohta avaldanud, pean selle protseduuri vabaduse kaotuse viisiks nimetamist esialgu põhjendatuks. Kindla seisukoha võtmine nõuaks oluliselt mahukamat analüüsi, mis väljub käesoleva magistritöö piiridest.

3.2.5. Kolimine kolooniasse

G.1.131 põhjal nimetavad mitmed sekundaarkirjanduse autorid, et varem¹⁸⁷ tegi isik läbi *capitis deminutio media* ka siis, kui ta kolis kolooniasse.¹⁸⁸ G.1.131 räägib Gaius küll kodakondsuse kaotamisest kolooniasse kolimisel, kuid ei maini otsesõnu, et see oleks *capitis deminutio media* viis sarnaselt veest ja tulest ilma jätmisele.

G. 1.131: „*Olim quoque, quo tempore populus Romanus in Latinas regiones colonias deducebat, qui iussu parentis in coloniam Latinam nomen dedissent, desinebant in*

¹⁸⁶ Kaser 1971, lk 272.

¹⁸⁷ Gaius elas u 110 – 180 pKr. Selliste kolooniade rajamine, kuhu asudes Rooma kodanik kaotas ka oma kodakondsuse, oli lakanud hiljemalt I sajandiks eKr. (*Coloniae*. BEAW 3.kd, veerg 553).

¹⁸⁸ Hunter ja Cross lk 218; Cocourek ja Wigmore, lk 354; Bonfante, lk 225, Stephenson, lk 55 ja 169; Sohm, lk 123; Muirhead, lk 122, Хутыз, lk 52. Kahtleval seisukohal on Buckland, kes mainib, et see protseduur võis olla *capitis deminutio media* (Buckland, lk 135).

potestate parentis esse, quia efficerentur alterius civitatis cives.“ (Varem, sel ajal kui roomlased rajasid Latium'i aladele kolooniaid, lakkasid need, kes oma vanemate käsul panid oma nimed koloonia nimekirja, olemast vanemliku võimu all, kuna nendest said teise riigi kodanikud.)

Gaiuse järgi tähendas kolooniasse kolimine küll kodakondsuse kaotust ning koos sellega ka muudatust senistes peresidemetes, nt lõppes vanemlik võim laste üle. Samas ei nimeta Gaius seda protseduuri eraldi *capitis deminutio media*'ks. Ka ei paikne selle protseduuri kirjeldus Gaiusel süstemaatiliselt *capitis deminutio* lähedal (G.1.158-163) vaid isavõimu alt vabanemist käsitlevas osas. Ühest küljest kaasnes kolooniasse kolimisega kodakondsuse kaotus ja seega isikule ei kohaldunud enam *ius civile*. Teisest küljest ei ole see erinevalt veest ja tulest ilmajätmisest klassikalisel ajastul ning *deportatio*'st Justinianuse õiguses karistusliku iseloomuga. Samas ei saa selle alusel automaatselt välistada kolooniasse kolimise *capitis deminutio media* viisiks olemist. Gaius alustab G. 1.131 märkusega, et sellisel viisil jäi kodakondsusest ilma varasemal ajal, s.t enne tema aega. Seega võis kodakondsuse kaotamine kolooniasse kolimise tõttu olla *capitis deminutio media* enne Gaiuse aega, kuna Gaiuse ajal kolooniasse kolimine aga enam kodakondsuse kaotust kaasa ei toonud, ei olnud selle *capitis deminutio media*'ks lugemine ka enam põhjendatud.

3.2.6. Muudatused peresidemetes

3.2.6.1. Täielik ja mittetäielik adopteerimine

Gaius ja Ulpianus peavad peremuutuseks igasugust adopteerimist sõltumata adopteeritava vanusest ja iseseisvusest, siis *Digesta* veel isavõimu all oleva isiku adopteerimist *capitis deminutio* viisina ei nimeta. Põhjuseks on see, et alates Justinianusest tuleb Inst 1.11.2 ja Cod 8.47.10. 1-1a kohaselt eristada *adoptio plena*'t (täielik adopteerimine) ja *adoptio minus plena*'t (mittetäielik adopteerimine). Täielik adopteerimine oli kasutusel alanejate sugulaste puhul. Sellega kaasnesid kõik eelpool nimetatud adopteerimise tagajärjed: isavõimu muutus ja seniste peresidemete katkemine, pärimisõiguse kadumine oma senise pere järelt. Asemele tulid samad õigused uues peres (uue *paterfamilias*'e isavõim, uued agnaatilised peresidemed ja pärimisõigus adoptiivpere tagant). Mittetäielikult adopteeriti neid, kes polnud adopteerija enda alanejad sugulased. Nende puhul tekkis küll pärimisõigus uue pere liikmete tagant, kuid alles jäi ka pärimisõigus senise pere tagant. Muidu oleks adopteeritud poeg võinud jääda varanduslikult väga ebasoodsasse olukorda. Adopteerimine katkestas õiguse pärida senise pere järelt ja kui

nüüd adoptiivisa poja *emancipatio*’ga oma võimu alt vabaks laskis, polnudki pojal kellegi järelt võimalik pärida, kuna agnaatilisi sugulasi tal polnud. Inst.1.11.2 põhjal võib järeldada, et mittetäielikul adopteerimisel isavõim ei muutunud, samuti jäid püsima agnaatilised peresidemed - adopteeritu jäi õiguslikult oma loomuliku perekonna liikmeks. Adopteeritu omandas ilma testamendita pärimisõiguse oma adopteerija järelt, tekkis vastastikkune toetuskohustus.¹⁸⁹ Eelnevast tulenevalt pole õigustatud viimase adopteerimisviisi lugemine *capitis deminutio minima* üheks liigiks, kuna isavõimu ega agnaatiliste peresidemete koha pealt mingit muutust kaasa ei tulnud. Seniste agnaatiliste peresidemete katkemine on aga *capitis deminutio minima* olemuslikuks tunnuseks. Justinianuse ajaks oli isavõimu tähtsus nagunii vähenenud ja üksteise järelt ei pärinud mitte ainult enam agnaatilised, vaid ka kognaatilised sugulased, ilmselt ei peetud sugulaste vahelist isavõimu muutust võibolla lihtsalt piisavalt oluliseks, et seda *capitis deminutio*’ks nimetada.¹⁹⁰

3.2.6.2. Mitteabielulisel eesmärgil tehtud *coemptio* ja abielu *sine manu*

Coemptio oli lisaks abiellumisele klassikalisel ajastul kasutusel ka muudel eesmärkidel – nt võimaldas naisel vahetada eestkostjat. Siiski ei saa mitteabielulisel eesmärgil tehtud *coemptio*’t pidada peremuutuse alaliigiks, kuna ei muutunud isiku agnaatilised peresidemed.¹⁹¹

Agnaatilised peresidemed ei muutunud ka *sine manu* abielu puhul. Abielu *sine manu* oli nn võimuvaba abielu, kus naine ei läinud abielludes oma mehe võimu alla, vaid jäi kas iseseisvaks, kui ta oli *sui iuris*, või jäi oma senise perepea võimu alla, kui ta ei olnud *sui iuris*. Sellisel juhul ei saanud naine ka mehe agnaatilistele sugulastele agnaadiks ega sellest tulenevaid õigusi pärimisel. Kuna agnaatilised sidemed ei muutunud, polnud *sine manu* abielu puhul tegemist *capitis deminutio minima*’ga.¹⁹²

3.2.6.3. *Legitimatio, diffarreatio, remancipatio*

Mitmed sekundaarkirjanduseautorid on õigusallikates otsesõnu nimetatutele lisanud mõningaid teisi protseduure, mis võiksid peremuutuse viisideks sobida. Pakutud on vallaslapse seadustamist ja *cum manu* abielu lahutamist. Kahjuks reeglina ei viidata, kas nad on oma teooriad rajanud

¹⁸⁹ Lee, lk 74; Borkowski, lk 138; Перетерский, lk 154.

¹⁹⁰ Kiirend 2011, lk 143.

¹⁹¹ Kiirend 2011, lk 142.

¹⁹² Kiirend 2011, lk 142.

mõnele vähem tuntud õigusallikale, mõnele teisele sekundaarkirjanduse autoriteedile või siis tuletanud loogilise mõtlemise abil õiguse üldise süsteemi põhjal. Võib tuua mitmeid poolt ja vastu argumente, kui kättesaadavamatest õigusallikatest pole võimalik neile kinnitust saada. Muutus ju nii *legitimatio*, *diffarreatio* kui ka *remancipatio* puhul isiku senine agnaatiline perekond. Siiski ei kehtestanud abielu lahutamine mite täiesti uut agnaatilisid sidet, vaid taastas varasema ning *legitimatio* lõi sugulussideme ainult juriidiliselt, kinnitades seaduse ees üle loodusest tuleneva suguluse.

Vallaslapse seadustamise ehk *legitimati capitis deminutio minima* viisiks lugemist põhjendab Pereterski teooriaga, et lapse legitimeerimisega sai isa tema üle võimu, mida tal väljaspool abielu sündinud lapse üle sünniga automaatselt ei tulnud.¹⁹³ Seda viisi mainitakse veel teoses „A Dictionary of Greek and Roman Antiquities“, kus täpsustakse, et vallaslapse seadustamine oli *capitis deminutio* ainult hilisemas õiguses.¹⁹⁴ Pikemalt kumbki sellel teemal ei peatu ega maini ka allikat, mille põhjal selline järeldus on tehtud. Goudy märgib ka, et kuigi *legitimatio* oli *adrogatio*'le väga sarnane ja põhimõtteliselt võiks ka sobida peremuutuse viisiks, ei viidata sellele üheski tekstis kui *capitis deminutio* viisile.¹⁹⁵ Iseenesest ei saa nende teooria kehtivust välistada. Seda eriti juhul, kui piirata *legitimatio capitis deminutio minima* viisiks olemine ainult hilisema õigusega. *Legitimatio* esineski üldse ainult hilisemas õiguses. Albanese andmetel terminit *legitimatio* algallikates ei esine ning see protsess on üldse seotud kristliku eetikaga¹⁹⁶ C.5.27.5-le toetude selgitab Kaser, et vallaslapse seadustamine vanemate hilisema abiellumisega läheb tagasi Keiser Constantinuse aegadesse (valitses 306 – 337) ning Justinianus (Nov. 74) võimaldas legitimeerimist teostada ka keiserliku aktiga.¹⁹⁷ Kuna tegemist on hilise ja ilmselt ka vähe levinud õigusliku protseduuriga, on loogiline, et seda käsitletud õigusallikates ei mainita. Institutsioonid on pinnapealsem sissejuhatav õpik algajatele, mis kõiki nüansse ei käsitle. Samuti ei anta Insitutsioonides ega *Digesta*'s peremuutuse viiside ammendavat loetelu. Samuti sobib *legitimatio* Inst.1.16.3 definitsiooniga, mille kohaselt toimub *capitis deminutio minima* siis, kui *sui iuris* muutub *alieni iuris*'eks või vastupidi. *Legitimatio* puhul seni iseseisev isik kaotas oma iseseisvuse ja läks isa võimu alla. Samuti muutub siin isiku agnaatiline sugulus ning perekond õiguslikus mõttes. Vallaslapse seadustamine oli hilisema õiguse protseduur ning *capitis deminutio* (eriti *capitis deminutio minima*) tähtsus ja tagajärjed vähenesid aja jooksul

¹⁹³ Перетерский, lk 121 ja lk 153.

¹⁹⁴ *Legitimatio*. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, lk 240.

¹⁹⁵ Muirhead, lk 424. (H. Goudy poolt koostatud toimetaja lisa).

¹⁹⁶ Albanese, lk 238.

¹⁹⁷ Kaser 1968, lk 266.

märgatavalt. Samuti oli nimetatud protseduuri puhul tegemist pigem erandi kui tüüpjuhtumiga. Seetõttu on võimalik, et kuigi vallaslapse seadustamine oli küll teoreetiliselt käsitletav peremuutuse viisina, ei peetud Justinianuse õiguses protseduuride väikese esinemissageduse ja *capitis deminutio minima* vähese tähtsuse tõttu vajalikuks seda eraldi peremuutuse viisina nimetada.

Bonfante lisab Gaiuse poolt välja toodud viisidele ka *diffarreatio*, mis lõpetas naise agnaatilised sidemed mehe perekonnaga ja taaskehtestas need oma endise perega.¹⁹⁸ Abielu lahutamist *remancipatio*'ga nimetanud Kaser ja Muirhead,¹⁹⁹ seda mainib ka BEAW.²⁰⁰ Iseenesest võib neidki võimalusi loogiliseks pidada. Kui abiellumisega kehtestati uus side uue perekonnaga ja katkesid senised agnaatilised sidemed, siis abielu lahutamise oli tagajärg samasugune – naine väljus mehe agnaatilisest perekonnast ja kaotas sideme tema agnaatiliste sugulastega. Samuti toimus *remancipatio* Kaseri järgi ilmselt sarnaste *mancipatio*- ja *manumissio*-protseduuridega nagu *adoptio* ja *emancipatio*'gi.²⁰¹ Nimetatud abielu lahutamise protseduuride lugemine peremuutuseks oleks õiguse üldise süsteemi põhjal loogiline. Siiski võis olla mingisuguseid muid tänapäeval tundmata, kasvõi nt traditsioonidest tulenevaid põhjusi, miks nimetatud protseduure peremuutuse viisidena ei käsitletud. On aga ka võimalik, et Gaiuse Institutsioonidest on need viisid millegipärast välja jäänud, kuna Gaius üldse lahutust kuigi pikalt ei käsitle või pole need kohad lihtsalt säilinud. Justinianuse õiguses polnud vajadust aga neid käsitleda, kuna selleks ajaks oli *cum manu* abielu kadunud. Seetõttu ei saa küll kindlalt öelda, et abielu lahutamine oleks olnud *capitis deminutio minima* viisiks, kuid eelpool toodud argumente arvesse võttes on see tõenäoline.

¹⁹⁸ Bonfante, lk 143.

¹⁹⁹ Muirhead, lk 123; Kaser 1971, lk 272. Kummalisel kombel ei maini Kaser seda viisi oma lühemas, inglise keelde tõlgitud õpikus. Samas on lühem õpik ilmunud ka 3 aastat varem, mistõttu ei olnud Kaser selle kirjutamise ajaks oma uuringutega veel nii kaugele jõudnud või ei pidanud selle viisi nimetamist vajalikuks õpiku väiksema mahu ja ülevaatlikkuse huvides.

²⁰⁰ *Deminutio capitis*. BEAW 4.kd, veerg 259.

²⁰¹ G.1.115 ja 1.137 põhjal Kaser 1968, lk 250.

Kokkuvõte

Käesolevas magistritöös on analüüsitud mõningaid *capitis deminutio*'ga seonduvaid probleeme. Töö esimese osa eesmärgiks oli *capitis deminutio* mõiste sisu ja päritolu selgitamine ning sellele terminile sobiva eestikeelse tõlkevaste leidmine. *Capitis deminutio* päritolu pole täpselt teada, kuid ilmselt on tegu väga vana õigusinstituudiga. Samuti pole ka selge, kas *capitis deminutio* oli algselt ühe- või kaheastmeline, kuid hiljemalt klassikaliseks ajastuks oli välja kujunenud selle kolm astet – *maxima* (vabaduse kaotus), *media* (kodakondsuse kaotus) ning *minima* (perekonna muutus). Palju raskusi on põhjustanud *capitis deminutio* erinevatele astmetele sobiva tõlkevaste leidmine. Eesti keeles seni kompaktne ja sobiv tõlkevaste puudus. Ilusa ja Eini poolt kasutatute näol oli tegemist pigem kirjelduste kui terminitega. Samuti ei arvesta nende poolt kasutatud variandid iga *capitis deminutio* astme erisustega. Võttes arvesse iga astme spetsiifikat ja selle läbitegemisel isikuga toimivate muudatuste ulatust, on *capitis deminutio maxima*'t põhjendatuim tõlkida vabaduse kaotamisena, *capitis deminutio media*'t kodakondsusse kaotamisena ja *capitis deminutio minima*'t pere muutusena.

Iga *capitis deminutio* aste võis toimuda läbi erinevate protseduuride. Neid protseduure on selles töös nimetatud *capitis deminutio* viisideks. Kuna ühegi *capitis deminutio* astme toimumise viiside osas ei ole sekundaarkirjanduses välja kujunenud üksmeelset seisukohta, oli *capitis deminutio* iga astme täpsete toimumisviiside väljaselgitamine käesoleva magistritöö teise osa eesmärgiks. *Capitis deminutio* viise astmete kaupa välja tuues püüdsin eristada ka rooma õiguse eri arenguperioode. Käesolevas magistritöös võrdlesin *capitis deminutio* iga astme toimumise viise nii klassikalisel ajastul kui ka Justinianuse õiguses. Terminit *capitis deminutio* 12-tahvli seadustes ei mainita. Kuna sekundaarkirjanduses on levinud seisukoht, et *capitis deminutio* näol on tegu väga muistse õigusinstituudiga, tõin võrdluseks välja ka 12-tahvli seadustes mainitud protseduure, mis võisid olla *capitis deminutio* viisideks.

Capitis deminutio maxima tähendas vabaduse kaotamist ja muutumist orjaks, samuti kaasnes kodakondsuse ja perekondlike õiguste kaotus. 12-tahvli seadustes mainitakse kahte võimalust vaba kodaniku orjastamiseks – karistusena varastamise eest või hüvitisena täitmata võlakohustuste puhul. Stephenson ja Hutõž on neid viise otse nimetanud *capitis deminutio maxima* viisideks ning mitmete teiste autorite käsitlusest on võimalik seda kaudsemalt järeldada. Ükski allikas siiski neid protseduure *capitis deminutio* viisidena ei maini.

Klassikalise ajastul oli vabaduse kaotamine võimalik järgmistel juhtudel: alistunud vaenlased (*dediticii*), kes asuvad Rooma elama; naised, kes elavad ilma orja omaniku loata orjaga kokku; karistusena rahvaloendusest kõrvale hoidmise eest ja karistusena teatavate kuritegude puhul. Sellest loetelust põhjustab enim probleeme alistunud vaenlaste (*dediticii*) taasorjastamine. *Capitis deminutio* oli *ius civile* instituut ning sai seetõttu toimuda ainult Rooma kodanikuga. *Dediticii*'del polnud Rooma kodakondsus ega võimalust seda hankida, samuti pole *capitis deminutio maxima*'ks teiste mittekodanike orjastamine. Sekundaarkirjanduses seda vastuolu selgitada. Võimalik, et siinkohal on tekst valesti välja loetud, vahepealne tekstiosa hävinud või on seda siin käsitletud nt analoogia korras. Teiseks *dediticii*'dega seonduvaks probleemiks on nende seisund pärast vabakslaskmisele järgnenud taasorjastamist. Kindel on, et nad pidid orjateenistust jätkama, kuid pole selge, kas eraomandis olevate või riigi orjadena. Gaius on siinkohal kasutanud mõistet *servi populi Romani*. Ilus kasutab seda eraomandis olevate orjade kohta, kuid Hunter ja Cross riigi omandis olevate orjade kohta. Põhjendatum on lähtuda üldisest loogikast ja Bucklandi seisukohast, et sel viisil taasorjastatud *dediticii*'dest said riigi orjad. Seega on Ilus siinkohal eksinud.

Justinianuse aja alguses olid kasutusel järgmised *capitis deminutio maxima* viisid: orjastamine karistusena kuritegude eest; vabakslastu orjastamine tänamatuse korral; naise orjastamine võõra orjaga koos elamise eest; kokkuleppimine enda orjaks müümises, et pärast müügist saadud kasu pooleks teha. Justinianus keelas orjastamise karistusena kuritegude eest ning naise orjastamise võõra orjaga kokku elamise eest. Seega oli Justinianuse valitsusaja lõpuks vabaduse kaotamine võimalik vaid vabakslastu tänamatuse korral patrooni suhtes ja juhul, kui isik lubas kokkuleppe alusel enda orjaks müüa eesmärgiga müügist saadud kasu pärast pooleks teha.

Capitis deminutio media ehk kodakondsuse kaotuse puhul jäi isik vabaks, kuid kaotas kõik kodanikuseisusega kaasnevad privileegid ning rooma õigusest tulenevad peresidemed (isavõim, agnaatilne sugulus). Lisaks vabadusele säilis isikul ka mõningane tegutsemisvõime: ta võis osaleda kõigis peregriinidele lubatud tehingutes. 12-tahvli seadused ei maini kodakondsust või selle kaotamist. Võimalik, et vastavaid fragmente pole säilinud. Samuti on võimalik, et nii varasel ajal ei eristatud veel vabu inimesi ja kodanike, st, et vähemalt teoreetiliselt ei tunnistatud mitte-roomlaste vabadust.

Klassikalisel ajastul toimus kodakondsuse kaotamine läbi erilise karistuse, mida nimetati veest ja tulest ilmajätmiseks. Veest ja tulest ilma jätmise täpsed tagajärjed pole selged, kuid põhiolemuselt tähendas see eksiili saatmist. Ka Justinianuse ajal oli veest ja tulest ilma jätmine veel kasutusel, kuid tegelikkuses oli see juba aegamööda hakanud asenduma deporteerimisega

(*deportatio*). *Deportatio* tähendas oma olemuselt samuti eksiili saatmist. Selle karistusviisi puhul saadeti isik erilisse kohta, kas väikesele saarele või kõrbeoasi ja tavaliselt kaotas ta ka suurema osa oma varast. *Deportatio* oli väga populaarne karistus, mida rakendati kõige erinevamate kuritegude puhul.

Capitis deminutio minima ehk perekonna muutuse korral jäid isiku vabadus ja kodakondsus puutumata. Isiku senised agnaatilised peresidemed katkesid, ta kaotas senise perekonna ja sai asemele uue. 12-tahvli seadused mainivad kahte hilisemal ajal peremuutuse viisideks olnud protseduuri – abielu *cum manu* ja pereliikme vabastamist *paterfamilias*'e võimu alt *emancipatio* protseduuriga.

Pole täiesti selge, millised protseduurid olid peremuutuse viisideks klassikalisel ajastul. Suured erinevused on sekundaarkirjanduse autorite käsitluste vahel ning samuti erinevad üksteisest Gaiuse ja Ulpianuse käsitlused. Nimetatud käsitlusi võrreldes ja kombineerides jõudsin järeldusele, et klassikalisel ajastul olid peremuutuse viisideks järgmised protseduurid:

1. Adopteerimine. Siinkohal on silmas peetud nii veel isavõimu all oleva isiku adopteerimist kui ka täisealise iseseisva isiku adopteerimist ehk adrogeerimist. Neid mõlemaid viise nimetavad ka nii Gaius kui ka Ulpianus;
2. *Cum manu* abielu sõltumata sellest, kas see toimus *confarreatio*, *coemptio* või *usus*'ega. Gaiuse ajaks olid *confarreatio* ja *usus* käibelt kadunud, mistõttu ta neid ei nimeta;
3. Protседuurid, millega kaasnesid *mancipatio* ja *manumissio*.

Sekundaarkirjanduses ei ole seni tegeletud probleemiga, kas *mancipatio* ja *manumissio* omasid peremuutuse seisukohalt tähtsust ainult *emancipatio* ja *adoptio* osadena või olid peremuutuse viisideks ka teised *mancipatio* ja *manumissio* abil toimunud protseduurid, nt perepoja väljaandmine noksaalhagi katteks. Perepoja noksaalhagi katteks kannatanule välja andmine toimus samuti rituaalse müügi (*mancipatio*) läbi ning kui poeg oli oma võla tööga tasa teeninud, lasti ta *manumissio*'ga vabaks, vahepeal oli ta kannatanu suhtes orjalaadses seisundis *in mancipio*. Vaid üksikud sekundaarkirjanduse autorid mainivad G.1.162-le tuginedes, et iga *mancipatio* ja *manumissio* olid vanemal ajal *capitis deminutio minima* viisideks. Pikemaid selgitusi reeglina ei jagata (v.a. Lee) ning enamik autoritest ei puuduta seda teemat üldse. Allikakohtade analüüsil ilmneb, et olemasolevate andmete põhjal oli peremuutuse viisiks G.1.162 viimase lause põhjal igasugune *mancipatio* ja *manumissio*. G.4.79 kohaselt vabanes noksaalhagi katteks välja antud perepoeg isavõimu alt ja G.4.79 ja G.4.80 kohaselt vastutas perepea tema suhtes seisundis *in mancipio* olevate isikute kohustuste eest samuti kui võimualuste pereliikmete kohustuste eestki. Ka G.1.132 lõpuosa kinnitab, et isavõim lõppes juba

pärast viimast *mancipatio*'t, s.t enne, kui poeg *manumissio*'ga vabaks lasti ning ta oli seisundis *in mancipio*. Loogilise järeldusena peaks kaasnema isavõimu alt vabanemisega kaasnema ka agnaatiliste sidemete katkemine oma senise perega. See oleks kooskõlas ka G.1.162-ga. Kahjuks ei ole aga G.1.132 allikatekst edasi enam säilinud, mistõttu ei saa selles ka täiesti kindel olla, kuid olemasolevatele andmetele tuginedes on *mancipatio* ja *manumissio*, nt noksaalhagi katteks välja andes ka peremuutuse viisideks lugemine põhjendatud.

Justinianuse õiguses olid õigusallikate järgi peremuutuse viisideks: *emancipatio*, *adrogatio*, ja laste järgnemine oma adrogeeritud isale uude perekonda. Viimane nimetatud viisidest ei sobi aga Inst.1.16.3 toodud *capitis deminutio minima* definitsiooniga, mille kohaselt peab peremuutuse puhul toimuma ka muudatus iseseisvuses. Isaga uude perekonda kaasaminevate võimualuste laste agnaatilised sugulussidemed muutuvad, kuid iseseisvuse osas mingit muudatust ei toimu. Võimalik, et iseseisvuse muutumise tingimuse täitis selle viisi puhul laste isa, kes läbi adrogeerimise iseseisvuse kaotas. Samuti on võimalik, et Inst 1.16.3 definitsiooni sõnastades jäi see protseduur lihtsalt kahe silma vahele või ei osatud ühiskondlike olude muutumise ja agnaatilise suguluse tähtsuse vähenemise tõttu Justinianuse ajal enam näha varem agnaatilisele sugulusele omistatud tähtsust peremuutuse puhul. Kindlasti ei olnud Justinianuse ajal peremuutuse viisideks enam *mancipatio* ja *manumissio*. Mantsipatsioon oli protseduurina üldse kaotatud, *emancipatio* toimus lihtsalt teadaandega kohtu ees ning samuti keelas Justinianus ka perepoegade noksaalhagi katteks välja andmise. Juba enne Justinianuse aega oli kadunud *cum manu* abielu, kuna see ei sobinud kokku uue naistele rohkem vabadust andva ühiskonnakorralduse ega ristiusu kui Rooma uue riigiusuga.

Töö kolmandas osas püüdsin kõigepealt välja selgitada, millised on kõigile *capitis deminutio* viisidele omased ühised tunnused. *Capitis deminutio* kolm astet on üksteisest tagajärgede poolest väga erinevad ning väga erineva raskusastmega. Sekundaarkirjanduses rõhutatakse pigem nende erinevustele kui sarnasustele ning sellist ühendavate tunnuste kataloogi pole varem välja toodud. Analüüsi käigus selgus, et iga *capitis deminutio* aste kujutas endast muudatust isiku elus, see muudatus pidi toimuma vaba kodanikuga ning mõjutas tema õigusi ja kohustusi ning ka agnaatilisi peresidemeid. Ükskõik millise *capitis deminutio* astme läbitegemine murdis isiku senised agnaatilised peresidemed, *minima* puhul oli see põhiliseks tunnuseks, *media* ja *maxima* puhul kaasnes teiste tagajärgedega. Kuigi Inst.1.16.3 kohaselt ei defineeri peremuutu enam mitte läbi agnaatilise suguluse muutumise, vaid läbi iseseisvuse muutumise, pole see kooskõlas Justinianuse õiguse üldise loogikaga ning seetõttu tuleks just agnaatilise suguluse muutumist peremuutuse indikaatorina kasutada ka Justinianuse ajal. Koos agnaatiliste peresidemete

katkemisega katkes ka sellel põhinev isavõim, samuti 12-tahvli seadustest tulenev agnaatilisel sugulusel põhinev eestkoste ning pärimisõigus. Väga varasel ajal lõpetas ükskõik millise *capitis deminutio* astme läbitegemine isiku vastutuse tema lepinguliste kohustuste eest. Hiljemalt klassikaliseks ajastuks oli perekonna tähtsuse vähenemise ja üksikisiku varalise autonoomia suurenemisega seoses preetorite tegevuse tulemusena välja kujunenud võimalus abielludes mehe võimu alla läinud naisvõlgniku või ennast adrogeerida lasknud meesvõlgniku vastu hagi esitamiseks. Samuti lõppes ka seltsing algselt ükskõik millise *capitis deminutio* korral, kuid Justinianuse õiguses *emancipatio* ja *adrogatio* seltsingut enam ei lõpetanud. Kasutusõigus ja kasutusvaldus lõppesid veel klassikalisel ajastul iga *capitis deminutio* läbitegemisega, kuid Justinianuse ajal jättis peremuutus need puutumata. Testament kaotas kõigil õiguse arengu perioodidel kehtivuse iga *capitis deminutio* korral.

Eelnevalt leitud ühendavaid tunnuseid appi võttes analüüsisin töö kolmandas osas ka mõningaid *capitis deminutio* viisidele sarnaseid protseduure, et teha kindlaks, kas nende lugemine *capitis deminutio*'ks on põhjendatud või mitte. Kindlasti ei olnud *capitis deminutio*'ga tegemist orja vabastamisel, mittekodanikule kodakondsuse andmisel või seniste pereliikmete vabanemisel perepea võimu alt pereisa surma korral. Samuti on selge, et Vesta neitsiteks või Jupiteri preestriteks valimisel vabanesid isikud oma senise perepea võimu alt, kuid ei tee läbi *capitis deminutio*'t. Sekundaarkirjanduses leidub aga palju eriarvamusi selles osas, kuidas on see võimalik ning kas nende senised agnaatilised peresidemed katkesid või mitte. Vähesed teemakohaseid allikakohti ning sekundaarkirjanduse seisukohti analüüsisid selgus, et isavõimu alt vabanedes katkesid ka Vesta neitsiks ja Jupiteri preestriks valitud isikute agnaatilised peresidemed. Kuidas on see võimalik, ei osanud selgitada ükski autor. Leian, et arvestades nende isikute erilist seisundit ja väikest arvu, tehti lihtsalt erand. Erilise positsiooni tõttu oli Vesta neitsitele tehtud niigi juba väga palju erandeid naiste tavalise seisundiga võrreldes. Kindlasti ei olnud *capitis deminutio media* viisiks ka *deportatio*'ga väliselt sarnane karistus *relegatio*. Viimase puhul ei piiratud isiku kodanikuõigusi ning samuti jäid kehtima agnaatilisest sugulusest kehtivad isavõimu jms suhted perekonnas.

Mõningate protseduuride *capitis deminutio* viisideks lugemine on sekundaarkirjanduses küll mitmeid toetajaid leidnud, kuid allikatekstidest vastavat kinnitust ei leia. Sellisteks protseduurideks on sõjas vaenlase kätte vangi langemisel vabaduse ning kolooniasse kolimisel kodakondsuse kaotamine, samuti ka mõningad perekondlikud protseduurid. Sõjas vaenlase kätte vangi langedes kaotas isik küll vabaduse, kuid ükski magistratöö kirjutamisel kasutatud allikas ei maini seda *capitis deminutio maxima* viisina. Samas sobiks see vabaduse kaotamise viisiks

õiguse üdise loogika põhjal, seda nimetavad ka mitmed sekundaarkirjanduse autorid ning ükski neist pole seda otseselt vaidlustanud. Seega leian, et selle käsitlemine vabaduse kaotamise viisina on esialgu põhjendatud. Selle probleemi põhjalikum käsitus on aga hea uurimisteema edaspidiseks ja polnud selles töös võimalik. Kodakondsuse kaotamist kolooniasse kolimisel on *capitis deminutio media* viisina käsitletud mitmed sekundaarkirjanduse autorid, samuti vastab see *capitis deminutio media* tunnustele – isik kaotas kodakondsuse ning vabanes isavõimu alt, st et katkesid agnaatilised peresidemed. Leian, et selle protseduuri kodakondsuse kaotamise viisiks lugemine oli põhjendatud enne Gaiuse aega. Sel ajal, kui roomlased Latiumi-aladele kolooniaid rajasid (see oli lõppenud hiljemalt I sajandiks eKr).

Erinevalt klassikalisest ajastust ei nimetata Justinianuse Institutsioonides enam adopteerimist *capitis deminutio minima* viisina. Sellist arengut sekundaarkirjanduses ei selgitata. Leian, et põhjuseks võib olla täieliku ja mittetäieliku adopteerimise eristamine. Täielik adopteerimine, mis muutis ka isiku agnaatilist sugulust ja isavõimu, sai Justinianuse ajal toimuda ainult lähisugulaste vahel. Mittesugulaste adopteerimisega enam perekond ei muutunud. Kuna agnaatiline sugulus ei muutunud, pole ka mittetäieliku adopteerimise lugemine peremuutuse viisiks põhjendatud. Samal põhjusel ei saa peremuutuse viisina käsitleda ka abielu *sine manu* ja mitteabielulisel eesmärgil tehtud *coemptio*'t.

Veidi keerulisem on olukord hilisemas õiguses eksisteerinud vallaslapse seadustamisega. Kuigi ükski kasutatud õigusallikas seda peremuutuse viisina ei maini, sobiks *legitimatio* oma tunnuste poolest *capitis deminutio minima* viisideks. Leian, et *legitimatio* peremuutuse viisiks lugemine võis olla hilisemas õiguses põhjendatud. Kuna tegemist oli üsna uue ja vähe levinud nähtusega, ei käsitle seda Justinianuse Institutsioonid ega *Digesta*. Justinianuse enda valitsemisajaks oli aga *capitis deminutio* ja eriti *capitis deminutio minima* tähtsus oluliselt vähenenud, mistõttu uuemas õiguses ei pruugitud peremuutuse viiside ammendava kataloogi väljatoomist pidada enam vajalikuks. Veegi keerulisem on olukord klassikalisel ajastul *cum manu* abielude lahutamiseks kasutatud *diffarreatio* ja *remancipatio* puhul. Mõlemaid on sekundaarkirjanduses peremuutuse viisideks pakutud. Need sobiks ka *capitis deminutio minima* üldise süsteemiga, kuna naise sidemed mehe agnaatilise perekonnaga katkesid ja taastekkisid sidemed tema endise agnaatilise perekonnaga. Ükski allikas neid aga ei maini, mistõttu võib olla nt traditsioonidest tulenevaid põhjusi, miks neid peremuutuse viisideks ei loetud. Seega on nii *legitimatio* kui ka abielu lahutamine *remancipatio* või *diffarreatio*'ga tõenäoliselt käsitletavat peremuutuse viisidena, kuid väga kindla seisukoha võtmine nõuaks veelgi põhjalikumat analüüsi ning ilmselt pole selles osas absoluutset tõde võimalik enam välja selgitadagi.

Capitis deminutio

Summary

The idea of my master's thesis is to describe and analyze *capitis deminutio*. Although *capitis deminutio* is not known in modern legal systems, it is still necessary to know something about it. Roman law has had great influence on modern European law and it would not be possible to understand Roman law without knowing anything about *capitis deminutio*. There were three levels of *capitis deminutio* in ancient Rome – *maxima*, which meant loss of liberty, *media*, which meant loss of citizenship, and *minima*, which meant change in family. In 1897 Henry Goudy wrote that legal historians had researched and discussed *capitis deminutio* in most exhaustive manners, but there was still nothing like an agreement between historians.²⁰² It remains same today, 115 years later. In my master's thesis I have analyzed ancient legal texts and secondary literature from different periods to find out how *capitis deminutio* took place and which were its legal consequences. I also wanted to find out if there was anything similar between different levels of *capitis deminutio*. In the last part of my master's thesis I analyzed some procedures to find out if they were *capitis deminutio* or not.

The first part of my master's thesis is about the historical background of *capitis deminutio*. *Capitis deminutio* is a very ancient institution of law and its origin goes back to the beginning of Roman law. Nowadays many authors believe that in the beginning there were only one or two levels of *capitis deminutio*. I agree with Kaser, Buckland and Goudy, who said that there were two. The doctrine of three levels of *capitis deminutio* was developed in the classical period of law. In Justinian law there were still three levels of *capitis deminutio*, although *capitis deminutio* had lost much of its importance.

In this part of my master's thesis I also analyze translating of *capitis deminutio*. There are several translations of the term *capitis deminutio* in English and Russian but they are not always correct. Usually the translations refer to loss or taking away something (status-loss, *ympama правоспособности*) but sometimes the translation refer to change (change of status). Although *deminutio* means “lessening” or even “loss” in Latin, it is not correct to translate *capitis deminutio* as the loss of status. “Loss” is suitable when we are discussing *capitis deminutio*

²⁰² Goudy, lk 132.

maxima or *media*, but it is not a suitable term to *minima*. When person underwent *capitis deminutio minima*, he (or she) might suffer loss of capacity but his status might also improve. “Change” suits much better because change might have been to better or to worse. Another problem is with terms “status” and “legal capacity”. Neither of them is suitable because it is unsure if and how ancient Romans used the term “status” and “legal capacity” did not mean exactly the same in Rome as it does today. To avoid this confusion with terms I use “loss of liberty” referring to *capitis deminutio maxima*, “loss of citizenship” referring to *media* and “change of family” referring to *minima*.

As already mentioned, there were three levels of *capitis deminutio*. All levels of *capitis deminutio* had certain procedures how the change took place. The second part of my master’s thesis is about different procedures of *capitis deminutio*. I have described these procedures in different periods of law – in the classical period of Roman law (82 BC – 250 AD) and in the law of Justinian (ruled 227 – 265 AD). There is no such term like *capitis deminutio* in the laws of XII Tables (established according to legend in 450 or 451 BC), but some similar procedures are described there, so I have also given a short overview of them.

According to the Law of XII tables there were two possibilities to enslave a free citizen, which might have been *capitis deminutio* in very early Roman law. Enslavement was used as a punishment to manifest theft and compensation for creditors in case of debtor’s insolvency. These procedures were considered too harsh and were replaced with more human ones before the classical period. According to Gaius, loss of liberty took place when a free woman cohabitated with another person’s slave without the permission of its master, a citizen of Rome evaded census and when capitulated aliens (*dediticii*) made their home in Rome. It is not mentioned by Gaius but according to *Digesta* enslavement was also used as a punishment during classical period. Gaius says that *dediticii* were sold publicly, enslaved and underwent *capitis deminutio maxima* if they made their homes in Rome. According to law, they must not be manumitted by their masters and if they were manumitted, they remained slaves – *servi populi Romani*. It is not clear, who were *servi populi Romani*. Gaius does not use this term anywhere else and it is not sufficiently explained in secondary literature. Estonian author E. Ilus claims that *servi populi Romani* were slaves in private ownership but Hunter and Cross state that they were public slaves. I agree with Hunter and Cross, because it is a more logical approach. There also exists similar term *servi publici populi romani* (*servus publicus populi romani*), which means public slave. There is also another problem with *dediticii*. Gaius stated that if they are enslaved again after manumission, they will undergo *capitis deminutio maxima*. *Capitis deminutio* was a procedure of

ius civile and *ius civile* did not apply to *dediticii* or other non-citizens. It is not stated anywhere that enslavement of any other and more privileged non-citizen were *capitis deminutio maxima*.

At the beginning of Justinian's reign loss of liberty took place when a free woman cohabited with another master's slave; enslavement was used as a punishment when freedmen was ungrateful to his patron or when free man allowed to sell himself as a slave to share the sales price and also for certain crimes. Justinian abolished the enslavement of a free woman, who cohabited with another person's slave and enslavement as punishment for certain crimes. .

The Laws of XII Tables do not mention citizenship or losing it. It might be so, because in early period of law Romans did not distinguish free people from citizens. In classical period loss of citizenship was used as a punishment and called interdiction from fire and water. Interdiction from fire and water meant going to exile to avoid death penalty. Interdiction from fire and water was still known in the Justinian law, but usually deportation (*deportatio*) took its place. Deportation was more severe than going to exile. Deportee was sentenced to isolation on a small island or a desert oasis and most of his assets were confiscated. Agnatic family ties were also broken due to deportation - if father was deported, his children *in manu* were freed from his power. Deportation was less severe punishment than loss of liberty. Deportee was still able to enter into certain transactions as he was allowed to buy and sell goods in same conditions as peregrines.

The Laws of XII Tables mention two procedures which were later known as *capitis deminutio minima*. These procedures were releasing a son or another family member from paternal power (*emancipatio*) and marriage *cum manu*. According to Gaius and Ulpian in the classical period procedures of *capitis deminutio minima* were *adoptio* and *adrogatio*, all procedures of marriage *cum manu* and procedures with *mancipatio* and *manumissio* (e.g. *emancipatio*). *Adoptio* was very similar to modern adoption. The aim of *adrogatio* was to adopt an independent man, who was *paterfamilias* himself. If father was adrogated, his children came with him to the new family. *Adoptio* and *emancipatio* were both strict and formal procedures. Change of family in these procedures took place through fictitious sales (*mancipatio*'s) and releases (*manumissio*'s). Between *mancipatio* and *manumissio* the sold child spent a short period in quasi-servile status *in mancipio*. Gaius says in G.1.162 that each mancipation and manumission is *capitis deminutio minima*. The real meaning of the last sentence is not clear. Most authors do not give any attention to this sentence and some have stated laconically that in the early period of Roman law every mancipation and manumission was *capitis deminutio minima*. It is not clear whether *mancipatio* and *manumissio* were separate procedures of *capitis deminutio minima* and if any legal

procedures consisted of them it became automatically *capitis deminutio minima* or they changed family only as parts of emancipation and adoption. In other words, it is not clear if they were indicators of *capitis deminutio minima* or just parts of some procedures which were *capitis deminutio minima*. *Mancipatio* and *manumissio* were also used in *noxae deditio*. If a son (or another member of the family) committed a delict, he was not responsible himself and his paterfamilias was sued (*noxal action*). In this case paterfamilias had the right to decide if he pays the recovery of damages or gives the son to the victim. The procedure was somewhat similar to *emancipatio* and *adoptio*. Father sold his son to the victim using *mancipatio*-procedure; son stayed *in mancipio* to the victim and after the son had worked enough to compensate the damages, victim let him free using *manumissio*-procedure. According to G. 4.79 if the son was sold for noxal action he was freed from his father's power. G.1.132 says that paternal power over son is terminated by third sell (*mancipatio*) and the son is free from his father's paternal power although he is not manumitted yet and is still *in mancipio*. Unfortunately the last part of G.1.132 is illegible and so it is possible that there were some other procedures which brought the son back into his father's paternal power. According to G. 4.79 and G. 4.80 the patron is liable for the debts of people who are *in mancipio* to him. Although it is not *expressis verbis* mentioned, I believe that agnatic family ties were also broken because agnatic family ties and *patria potestas* were usually inseparable. In the last part of G.1.162 Gaius says that whenever person undergoes *mancipatio* or *manumissio*, he undergoes *capitis deminutio minima*. In my opinion it means that every procedure, which consisted of selling free person using *mancipatio* and *manumissio* was *capitis deminutio minima*.

There were three procedures of *capitis deminutio minima* in Justinian law. These procedures were: *emancipatio*, *adrogatio* and when children went to a new family with their adrogated father. Procedure of *emancipatio* was simpler than in the classical period of law and three fictitious sales were not needed anymore. Marriage *cum manu* and *noxae deditio* for free people did not exist in Justinian law.

In the third part of my master's thesis I wanted to find out which were common features of all three levels of *capitis deminutio*. First of all, *capitis deminutio* meant a change. This change must happen with a free citizen, because *capitis deminutio* was the procedure of *ius civile* and *ius civile* applied to Roman citizens only. All levels of *capitis deminutio* broke agnatic family ties in the classical period of law and also in Justinian law. In ancient Rome agnatic relationship had many legal consequences. Before Justinian only agnatic relatives could inherit property in case on intestacy. Statutory guardianship stated in the Laws of XII Tables also based on agnatic

relationship. It was terminated by all levels of *capitis deminutio* but other forms of guardianship were not terminated by *capitis deminutio minima* in later law. All levels of *capitis deminutio* terminated *patria potestas*. *Adoptio* established paternal power of a new father but also broke previous one.

Capitis deminutio had great influence on contractual obligations. After *capitis deminutio* debtor was not responsible for his obligations anymore. Debtor himself could not be sued but it was possible to bring an action against his new *paterfamilias*. In very early law obligation was terminated even by *capitis deminutio minima*. Before the classical period of law praetor gave an edict which allowed suing adrogated male debtor or female *cum manu* married debtor as if they had never undergone *capitis deminutio*. *Usus* and *ususfructus* were terminated by all types of *capitis deminutio* until the classical period of law, in Justinian law these rights were not extinguished by *capitis deminutio minima*. Partnership (*societas*) went through similar development. In classical law partnership was dissolved if any of the partners underwent *capitis deminutio*. If there was *capitis deminutio minima* and partners still wanted to continue partnership, a new partnership was established between same partners. In Justinian law, *emancipatio* and *adrogatio* did not dissolve the partnership. Testament was terminated by all levels of *capitis deminutio* in all periods of law.

So I found out that *capitis deminutio* was a legal procedure, which took place according to *ius civile*. The procedure was always a change with free citizen. Usually there was loss of independence but it always meant breaking agnatic family ties. As mentioned before, the change had great influence on person's legal, financial and family rights. After finding these common features I analyzed some procedures to find out if they are procedures of *capitis deminutio* or not. Firstly, manumission of a slave or granting citizenship to a non-citizen are not procedures of *capitis deminutio*, because *ius civile* did not apply to slaves or non-citizens (see also Inst.1.16.4). There was also no *capitis deminutio*, if a person did not lose his freedom, citizenship or family, but his social status changed, e.g if he was removed from senate. If a *paterfamilias* died, his family was dissolved and members of his family became independent. It was not *capitis deminutio minima*, because it did not break agnatic family ties. *Relegatio* was very similar procedure to *deportatio*, but it was not *capitis deminutio media*. *Relegatio* was just a restriction to freedom of movement. According to Inst 1.12.1-2 a relegated person did not lose his citizenship and his agnatic family ties were not broken.

Gaius stated that a son is released from paternal power if he becomes *flamen Dialis* (the priest of Jupiter) and daughter if she is chosen as a Vestal virgin. Gellius says that although they are freed

from paternal power, they do not undergo *emancipatio* or any other procedures of *capitis deminutio*. It is not clear if their agnatic family ties were also broken. I believe they were, because most restrictions connected to agnatic relationship (e.g. statutory guardianship over women) did not apply to Vestal virgins. There are some speculations in secondary literature, but it is not sufficiently explained how was it possible to be released from *patria potestas*, have your agnatic family ties broken and not undergo *capitis deminutio minima*. Although that kind of explanations should be avoided as far as possible, I believe that there was an exception. There were very few Vestal virgins or priests of Jupiter, their position was very special and there were very many other exceptions and privileges connected with their positions.

It is not clear if some procedures were *capitis deminutio* or not. In the last part of my master's thesis I analyzed some procedures, which were referred to as *capitis deminutio* in secondary literature, but I did not find any proof to that in legal texts. First of these procedures is being taken captive by enemy in war. Although I am not very certain, it might be *capitis deminutio maxima*. It fits in legal system and is widely supported in secondary literature. Another similar procedure is losing citizenship when moving to a Latin colony. Gaius does not mention *expressis verbis* this procedure as being *capitis deminutio media*, but founding Latin colonies had stopped long before Gaius' time. So moving to a Latin colony was *capitis deminutio media* but this procedure had ceased before the classical period of law.

It is not certain if some specific procedures of family law were *capitis deminutio minima* or not. Institutiones of Justinian and *Digesta* also do not mention adoption as *capitis deminutio*. This is not explained in secondary literature. In my opinion, adoption was not considered *capitis deminutio minima* because there were two different adoptions in Justinian law – *adoptio plena* (complete adoption) and *adoptio minus plena* (incomplete adoption). Only complete adoption changed agnatic family ties and *patria potestas* but it was used only between close relatives. *Adoptio minus plena* was used if adopter and adoptee were not close relatives. Incomplete adoption did not change agnatic family ties or *patria potestas* so it is not *capitis deminutio minima*. In Justinian law agnatic family had lost much of its importance and change of family amongst close relatives was not important enough to be stated as *capitis deminutio minima*.

Some authors have also named *legitimatio* as procedure of *capitis deminutio minima*. It might have been so in later law. *Legitimatio* as a procedure is connected with Christian ethics and existed only in later law. As it fits in the legal system, was very rare and *capitis deminutio minima* is not much discussed in Justinian law, it probably was *capitis deminutio minima* in later law. It is more difficult to decide whether *remancipatio* and *diffarreatio* as procedures of

dissolution of *cum manu* marriage were *capitis deminutio minima* or not. They both changed woman's family and re-established her relationship with her previous family. There might have been some reasons, e.g. traditional, why these procedures were not *capitis deminutio minima*, but based on analyzed texts, it was very likely that *legitimatio*, *diffarreatio* and *remancipatio* were procedures of *capitis deminutio minima*.

Kasutatud materjal

Õigusallikad

1. *Ab Urbe condita*. Titius Livius. Ladinakeelne tekst väljaandest: Titius Livius *Ab Urbe condita*. Toimetaja Dorey, T.A. 1971 (väljaande muud andmed pole kättesaadavad) Kättesaadav internetist andmebaasi Brepolis vahendusel <http://clt.brepolis.net.ezproxy.utlib.ee/llta/pages/Toc.aspx>, kasutatud 28.04.2012.
2. Annus, Amar jt. Muinasaja seadusekogumike antoloogia. Tallinn: Varrak 2001.
3. Code of Justinian. Kasutatud väljaandest Annotated Justinian Code. Fred H. Blume, editor Timothy Kearley. 2009. Kättesaadav internetist <http://uwacadweb.uwyo.edu/blume%26justinian/>, kasutatud 14.11.2009.
4. Codex Theodosianus ladina keeles kättesaadav internetist <http://www.thelatinlibrary.com/theodosius.html>, kasutatud 11.03.2012.
5. *Corpus Iuris Civilis* (koost. Paulus Krueger ja Theodorus Mommsen). Berliin 1889. Esimene köide (*Institutiones, Digesta*) kättesaadav internetist aadressil <http://sul-derivatives.stanford.edu/derivative?CSNID=00002462&mediaType=application/pdf> Teine köide (*Codex Iustinianus*) Kättesaadav internetist <http://sul-derivatives.stanford.edu/derivative?CSNID=00002463&mediaType=application/pdf>, (kasutatud 12.03.2010).
6. Дигесты Юстиниана = *Digesta Iustiniani*. [перевод с латинского] Том I, Книги I-IV. Л. Кофанов (ответственный редактор). Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, юридический факультет, Российская академия наук, Институт всеобщей истории, Центр изучения римского права 2002.
7. Дигесты Юстиниана = *Digesta Iustiniani* [перевод с латинского] Том IV, Книги XX-XXVII. Л. Кофанов (ответственный редактор). Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, юридический факультет,

- Российская академия наук, Институт всеобщей истории, Центр изучения римского права 2004.
8. Институции : книги 1-4. Гай. под редакцией Л. Л. Кофанова, В. А. Савельева ; перевод [с латинского] Ф. Дыдынского. Москва: Российская академия наук, Институт всеобщей истории, Центр изучения римского права 1997
 9. Merike Soodla. *Ladina keel juristidele*. Tartu: Iuridicum 2000.
 10. *Noctes Atticae*. Aulus Gellius. Inglise- ja ladina keeles kättesaadav internetist <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/gellius/home.html>, kasutatud 4.05.2012
 11. *Novellae* inglisekeelne tõlge kättesaadav internetist http://uwacadweb.uwyo.edu/blume&justinian/Novels1_40.asp, kasutatud 10.02.2012
 12. Lee, Robert Warden. *The Elements of Roman Law with a translation of the Institutes of Justinian*. London : Sweet & Maxwell 1956.
 13. *The Digest of Justinian*. Alan Watson(toim). Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1985.
 14. *The Institutes of Gaius*. Translated with an introduction by W. M. Gordon and O. F. Robinson ; with the Latin text of Seckel and Kuebler. Oxford: Duckworth 1988.
 15. *Topica*. Marcus Tullius Cicero. Ladina keeles kättesaadav internetist <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/topica.shtml>, kasutatud 4.03.2012.
 16. *Topics*. Marcus Tullius Cicero. Tõlkinud C. D. Yonge. Inglise keeles kättesaadav internetist <http://www.classicpersuasion.org/pw/cicero/cicero-topics.htm> , kasutatud 4.03.2012
 17. Ulpianus „*Tituli ex corpore Ulpiani*“ koost P. F. Girard & F. Senn, väljaandest *Textes de droit romain I*. Paris: 1967, pp. 414-449, n. 13 kättesaadav internetist <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/index.htm>, kasutatud 15.11.2009.
 18. *The History of Rome by Titus Livius*. Translated from the Original with Notes and Illustrations by George Baker, A.M.. New York: Peter A. Mesier et al, 1823. Vol. 3. kättesaadav internetist:

oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1756&chapter=92682&layout=html&Itemid=27 ,kasutatud 28.04.2012.

19. The Rules of Ulpian. Fragments of the Rules of Domitius Ulpianus. koost. S. P. Scott, väljaandest *The Civil Law*, I, Cincinnati, 1932, kättesaadav internetist <http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/index.htm>, kasutatud 15.11.2009.

Kirjandus

1. Albanese, Bernardo. *Le persone nel diritto privato romano*. Palermo: S. Montaina 1979
2. Бартошек, Милан. Римское право : понятия, термины, определения. Москва: Юридическая литература 1989.
3. Bonfante, Pietro. *Corso di diritto romano. Diritto di famiglia. I*, Roma: Sampaolesi, 1925, lk 130-131. Kasutatud Siimets-Gross, Hesi. Die Ausdrücke status libertatis, civitatis und familiae. Savignys berechtigte Kritik an den neueren Juristen? Corbino, Alessandro; Humbert, Michel; Negri, Giovanni (Toim.). *Homo, caput, persona. La costruzione giuridica dell'identità nell'esperienza romana. Dall'epoca di Plauto a Ulpiano*. Pavia 2010, lk 243 vahendusel.
4. Bonfante, Pietro. *Rooma õiguse ajalugu*. Tartu: Akadeemiline kooperatiiv 1930.
5. Borkowski, Andrew. *Textbook on Roman Law*. London: Blackstone Press 1994.
6. Buckland, W.W. *Text-Book of Roman Law: From Augustus to Justinian* 3rd edition. Cambridge: University Press 1963. Kättesaadav internetist: http://books.google.ee/books?id=l5U8xwaGxb0C&pg=PA135&lpg=PA135&dq=civil+death+and+capitis+deminutio&source=bl&ots=ql_u3NU86Q&sig=V7mrmHTjaqvltPbvd7Tw6WCYMXA&hl=et&ei=36I2ToWqCM-eOsmyndUL&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=5&ved=0CDcQ6AEwBA#v=onepage&q=civil%20death%20and%20capitis%20deminutio&f=false, kasutatud 20.01.2012.

7. *Caput*. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. Murray, John (koostaja); artikli autor Long, Georg; täiendanud Smith, William. London: 1875, lk 239-240. Kättesaadav internetist
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Caput.html, kasutatud 27.10.2009.

8. Cocourek, Albert ja Wigmore, John Henry. Evolution of Law. Volume II. Primitive and Ancient Legal institutions. Boston: Little, Brown, and Company 1915. Kättesaadav internetis andmebaasi HeinOnline vahendusel:
http://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.cow/elseler0002&div=24&collection=cow&set_as_cursor=1&men_tab=srchresults&terms=capitis|deminutio&type=matchall#366, kasutatud 21.01.2012.

9. *Coloniae*. Brill's Encyclopaedia of the Ancient World. New Pauly BEAW III kd. toimetajad Cancik, Hubert ja Schneider, Helmut. Leiden-Boston: Brill 2003, veerud 548-556.

10. Colquhoun, Patrick Mac Chombain De. A Summary of the Roman Civil Law. Illustrated by Commentaries on and Parallels from the Mosaic, Canon, Mohammedan, English, and Foreign Law. London: V. and R. Stevens 1849. Kasutatud internetis andmebaasi Hein Online vahendusel:
http://heinonline.org/HOL/Page?men_tab=srchresults&handle=hein.beal/sumroma0001&id=15&size=2&collection=beal&terms=Capitis%20deminutio|deminutio&termtype=phrase&set_as_cursor=0#407, kasutatud 21.01.2012.

11. *Deminutio Capitis*. Brill's Encyclopaedia of the Ancient World. New Pauly. IV kd. toimetajad Cancik, Hubert ja Schneider, Helmut. Leiden-Boston: Brill 2004, veerud 259-260.

12. Goudy, Henry. *Capitis deminutio* in Roman Law - Juridical Review 9, 1897. Kättesaadav internetist andmebaasi Hein Online vahendusel:
http://heinonline.org.ezproxy.utlib.ee/HOL/Page?handle=hein.journals/jure9&div=16&collection=journals&set_as_cursor=2&men_tab=srchresults&terms=capitis%20deminutio%20minima&type=matchall, kasutatud 27.10.2009.

13. Grubbs, Judith Evans. Law and Family in Late Antiquity. The Emperor Constantin's Marriage Legislation, Oxford: Universit Press 2003.

14. Harries, Jill. Law and Crime in the Roman World. Cambridge: University Press 2007.
15. Hunter, William Alexander; Cross, John Ashton. A Systematic and Historical Exposition of Roman Law in the order of a Code. London: Sweet & Maxwell 1903. Kättesaadav internetist:
http://books.google.com/books?id=5HgMAAAAYAAJ&printsec=frontcover&source=gb_s_v2_summary_r&cad=0#v=onepage&q=&f=false, kasutatud 14.11.2009.
16. Хутыз, Мурбек. Римское частное право. Москва : Былина 1997.
17. Ilus, Elmar. Rooma eraõiguse alused. Tallinn: Ilo Print 2000.
18. Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы римского гражданского права. Ленинград: 1975. Kättesaadav internetis <http://in1.com.ua/book/16090/13404/>.
19. Jolowicz, H.F. Historical Introduction to the Study of Roman Law. Cambridge: Cambridge University Press 1932.
20. Kaser, Max. Handbuch der altertumswissenschaft. Das Römische Privatrecht. München: Beck 1971.
21. Kaser, Max. Roman Private Law. London: Butterworths 1968.
22. Kiirend, Katrin. *Capitis deminutio minima*. Bakalaureusetöö. Tartu: TÜ õigusteaduskond 2010 (Käsikiri Tartu Ülikooli õigusteaduskonna teabekeskuses).
23. Kiirend, Katrin. *Capitis deminutio minima*: Rooma õiguse allikad vs. senine uurimistraditsioon. – Juridica 2011/2.
24. Ladina - eesti sõnaraamat = Glossarium latino-estonicum.2.tr. Koostanud Kleis, Richard jt. Tallinn: Valgus 2002.
25. Lee, Robert Warden. Elements of Roman Law. London: Sweet & Maxwell 1956.
26. Mommsen, Theodor. Römisches Staatsrecht III. Leipzig : Hirzel 1887.
27. Muirhead, James. Historical Introduction to the Private Law of Rome. (2. väljaande toimetanud Henry Goudy). London: Adam and Charles Black 1899. Kättesaadav internetist andmebaasi Hein Online vahendusel http://heinonline.org.ezproxy.utlib.ee/HOL/Page?men_tab=srchresults&handle=hein.beal/hisiplr0001&id=148&size=2&collection=beal&terms=capitis_deminutio|CAPITIS

[DEMINUTIO|deminutio capitis|capitis&termtype=phrase&set_as_cursor=5](#), kasutatud 4.03.2012.

28. Nicholas, Barry. An introduction to Roman Law. Oxford: Clarendon Press, 1991.
29. Oxford Latin Dictionary. Oxford: Clarendon Press 1983.
30. Перетерский, И. Римское частное право : [учебник /... и др. ; под редакцией И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского]. Москва : Юристъ 1948.
31. Puchta, Georg Friedrich. Kursus der Institutiones II kd. Viidatud Goudy lk 137-138 vahendusel. Goudy ei ole kahjuks täpsustanud teose ilmumisaastat, seega pole selge, millisele trükile ta viidanud on.
32. Rammul, Albert ja Viktor, Lembit. Rooma õiguse süsteem. (konspekt koostatud E.Eini loengute järgi). Tartu: Velox 1936.
33. Robinson, Olivia F. The criminal law of ancient Rome. Baltimore (Md.) : Johns Hopkins University Press, 1996.
34. Siimets-Gross, Hesi. Rooma õigusteaduse kujunemine ja õitseng. Juridica 2009/9.
35. Siimets-Gross, Hesi. Die Ausdrücke status libertatis, civitatis und familiae. Savignys berechtigte Kritik an den neueren Juristen? Corbino, Alessandro; Humbert, Michel; Negri, Giovanni (Toim.). Homo, caput, persona. La costruzione giuridica dell'identità nell'esperienza romana. Dall'epoca di Plauto a Ulpiano. Pavia 2010, lk 217-245.
36. Sohm, Rudolf; Ledlie, James Crawford; Grueber, Erwin. The Institutes of Roman Law. London: Gorgias Press algne versioon 1892, täiendatud versioon 2002. Kättesaadav internetist <http://books.google.ee/books?id=GVkQapFLOqsC&pg=PA122&dq=capitis+deminutio&hl=et&sa=X&ei=MMcyT9v8IMLW8QP6qN3bBg&ved=0CDEQ6AEwAQ#v=onepage&q=capitis%20deminutio&f=false>, kasutatud 20.03.2012.
37. Schulz, Fritz. Classical Roman Law. Oxford: Clarendon Press 1954.
38. Stephenson, Andrew. A History of Roman Law: with a Commentary of the Institutes of Gaius and Justinian. Littleton: Little, Brown and Company 1912. Kättesaadav internetist http://books.google.ee/books?id=6ZHimXyZG0gC&printsec=frontcover&hl=en&source=gbs_v2_summary_r&cad=0#v=onepage&q=&f=false, kasutatud 14.11.2009.

39. Vestals. Brill's Encyclopaedia of the Ancient World. New Pauly. X kd. toimetajad Cancik, Hubert ja Schneider, Helmut. Leiden-Boston: Brill 2010, veerud 340-341.
40. Vestales. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. Murray, John (koostaja); artikli autor Ramsay, William; täiendanud Smith, William. London: 1875, lk 1189-1191. Kättesaadav internetist http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Vestales.html, kasutatud 4.04.2012.
41. Watson, Alan. The Law of Persons in the Later Roman Republic. Oxford 1967.

Internetiallikad:

1. Cristian, Arthur. Capitis Diminutio Maxima (Name in ALL CAPITALS) - important information. Blogiartikkel kättesaadav internetist: <http://loveforlife.com.au/content/08/10/26/capitis-diminutio-maxima-name-all-capitals-important-information>. Artikkel blogisse lisatud 26.10.2008, kasutatud 23.01.2012 (pealkirja kirjaviis muutmata).
2. Покровский, И.А. История Римского Права. Издание 3-е. 1917. ptk 50 (muud andmed, sh leheküljenumbriid pole kättesaadavad). Kättesaadav internetis: <http://www.allpravo.ru/library/doc2527p0/instrum3503/item3583.html>, kasutatud 10.02.2012.
3. Servi populi romani. Fraasi „servi populi romani“ otsing Hein Online internetiandmebaasist aadressil <http://heinonline.org.ezproxy.utlib.ee/HOL/LuceneSearch?terms=%22servi%20populi%20romani%22&base=js&all=true&searchtype=advanced&submit=Go§ions=any&x=13&y=12&collection=journals>, otsing teostatud 24.04.2012.
4. Shundrallah. Capitis deminutio Maxima, Media, Minima - JOHN DOE, John DOE, John Doe. Blogiartikkel kättesaadav internetist <http://shundrallah.blogspot.com/2011/03/capitis-deminutio-maxima-media-minima.html> Blogisse lisatud 7.03.2011, kasutatud 23.03.2012. (pealkirja kirjaviis muutmata).